Naše společnost

časopis Centra pro výzkum veřejného mínění
Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.

ročník 6 (2008), číslo 1

Marek Loužek:
Klasická psychoanalýza a politika

Jiří Vinopal:
Rozhodovací procesy při zodpovídání výzkumných dotazů

Tom Dickins:
Postoje k výpůjčkám v soudobé češtině

Jiří Šafr, Julia Häuberer:
Subjektivní sociální distance k profesím: existují v české společnosti subjektivní třídní hranice?

nase spolecnost #0108_final.indd 1 16/01/09 6:12 AM

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

první letošní číslo Naší společnosti, které právě otevíráte, Vám nabízí – zcela v duchu tradice časopisu – pestrou paletu témat.

Časopis otvírá stať Marka Loužka nazvaná *Klasická psychoanalýza a politika*. Autor v ní nabízí přehled základních, „klasických" psychoanalytický škol a jejich aplikaci na politiku jako jednu ze sfér veřejného života. Konkrétně se pak věnuje politickým přesahům děl Sigmunda Freuda, Carla Gustava Junga, Ericha Fromma a Herberta Marcuse. Doufejme, že stejně jako je slovy Marka Loužka „psychoanalýza fascinující lekcí pro každého", poslouží tento článek jako jedna z lekcí o fascinativních možnostech přesahů a propojování sociálních a humanitních věd.

Stať *Rozhodovací procesy při zodpovídání výzkumných dotazů* navazuje na články stejného autora publikované v prvním a druhém čísle loňského ročníku Naší společnosti. Kognitivní aspekty dotazování jsou jedním z témat, jimž se Jiří Vinopal dlouhodobě ve své badatelské práci věnuje, což čtivým způsobem dokládá i v předkládaném textu. Ve třetí části „seriálu" se věnuje problematice postoje jako psychologické kategorie, kontextuality jako jeho základní vlastnosti a strategiím rozhodování respondentů při zodpovídání otázek. Jeho poznatky budou jistě cenné nejen pro sociology zabývající se zejména metodologií, ale též pro ty z Vás, kteří se zajímáte o interpersonální komunikaci obecně.

Téma komunikace souvisí i s další statí předkládaného čísla Naší společnosti, nazvané *Postoje k výpůjčkám v soudobé češtině*. Tom Dickins z univerzity v britském Wolverhamptonu zde rámuje a shrnuje výzkum postojů českých mluvčích k lexikálním výpůjčkám, který byl proveden Centrem pro výzkum veřejného mínění v listopadu roku 2005. Reprezentativní vzorek české populace patnáctiletých a starších v něm vyjadřoval názory na přejaté jazykové prostředky a hodnocení toho, jak jich mluvčí užívá. K základním zjištěním autora patří mimo jiné to, že jazykové inovace ochotněji přijímají hlavně mladí, lidé z vyššími stupni vzdělání nebo ti, kteří dobře ovládají cizí jazyky. Společnost a zejména její starší příslušníci se však podle Dickinse i nadále snaží chránit své jazykové dědictví.

Jiří Šafr a Julie Häuberer se ptají na to, zda v české společnosti existují subjektivní třídní hranice v rámci subjektivní sociální distance k profesím. Velmi podrobně na tuto otázku odpovídají ve své stati, jež vychází z dat výzkumu Sociální distance 2007. Celé šetření kromě distancí k profesím sledovalo také sociální sítě, představy o skupinách povolání a uspořádání společnosti a to, jak lidé chápou sociální třídy.

Úmrtí významného českého sociologa Pavla Machonina reflektují poslední texty tohoto čísla. Jana Šípová přibližuje Machoninovy klíčové profesní milíře, text Milana Tučka je pak zpovědí především lidskou.

Za celou redakci Vám přeji ničím nerušené čtení.

Markéta Škodová

nase spolecnost #0108_final.indd 2 16/01/09 6:12 AM

Klasická psychoanalýza a politika*

Marek Loužek, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Abstract: Classical Psychoanalysis and Politics. The article is concerned with psychoanalysis and its application to politics. First part focuses on social thinking of Sigmund Freud. Second part examines political insights of Carl Gustav Jung. Third part examines the social theory of Erich Fromm. Forth part calls attention to political opinions of Herbert Marcuse. The article highlights a traditional Freudian approach to society and politics.

Keywords: psychoanalysis, politics, Frankfurt School, Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Erich Fromm, Herbert Marcuse

Psychoanalytický výklad politiky není zdaleka výjimečný. Poměrně populární jsou psychoanalytické výklady života a činnosti velkých politických vůdců – viz Valenty, Feldman [2001] či Post [2003]. V praktické politické činnosti pak někteří psychoanalytici vidí sublimaci sexuálních pudů (freudisté), kompenzaci komplexu méněcennosti (adlerovci), projev určitých kolektivních mýtů (jungovci) apod. Cílem příspěvku je prozkoumat možnost aplikace psychoanalýzy pro výklad politických fenoménů blíže.

Psychoanalýza je primárně lékařská, psychoterapeutická disciplína. Do popředí jejího zájmu proto patří především individuální psychologie. Psychoanalýza zkoumá, co je skutečným motivem lidského jednání, „motorem" chování člověka, jeho autentický zdroj. Člověk se určitým způsobem chová, své jednání si rozličně zdůvodňuje, přesto zůstává větší část jeho skutečných motivů skrytá, jde totiž o nevědomé motivy. Psychoanalýzu však nelze redukovat jen na individuální psychologii. Neméně významný je i její dosah sociologický a obecně filozofický [Samuels 1993]. Umožňuje totiž pomocí svého aparátu interpretovat i řadu společenských fenoménů.

Jednotlivé psychoanalytické školy se v přístupu k politice pochopitelně liší. V posledních letech vyšla řada monografií o vztahu psychoanalýzy a politiky - např. Alford [1994], Glass [1995], Roazen [1990], Whitebook [1995]. My se chceme vrátit ke klasikům a rozebrat učení slavných psychoanalytiků dotýkající se politiky. Předmětem našeho zájmu budou politické přesahy díla Sigmunda Freuda, Carla Gustava Junga, Ericha Fromma a Herberta Marcuse.

1. Základní postřehy Sigmunda Freuda

Psychoanalytický výklad politiky nemůže nezačít klasikem a zakladatelem psychoanalýzy – Sigmundem Freudem [Botticelli 2004]. Ve Freudově díle, zejména v jeho esejích věnovaných společnosti, lze nalézt řadu pozoruhodných myšlenek o politice. Některé z nich mohou působit spekulativně, přesto si naši pozornost zaslouží.

Důraz na sexualitu jako zdroj chování člověka a jeho skutečné motivace nás nepřekvapí. Mnoho autorů spatřovalo právě ve faktu zdůrazňování role sexuality v životě člověka slabinu freudovské teorie. Hlavní význam Freudova odkazu pro dnešek tkví v stálém používání některých jeho psychoterapeutických metod a úloze, kterou přisoudil nevědomým stránkám lidského chování [Castoriadis 1997]. Význam psychoanalýzy je zejména v tom, že podnítila nový pohled na lidskou psychiku a upozornila na důležitost různých vlivů v dětství a dospívání.

Vývoj světonázorů

V knize *Totem a tabu* aplikuje Sigmund Freud [(1913) 1991] psychoanalýzu na psychologii národů. Jeho interpretace vzniku státu, náboženství a kultury je poněkud svérázná. Vztyčení totemu u přírodních národů vidí jako projev lítosti nad zabitím otce, původního vládce nad „velkou hordou". Oidipovský komplex existující v individuálním životě každého z nás se tak podle Freuda projevuje i na kolektivní úrovni. Obě tabu přírodních národů (nezabíjet totemové zvíře a sexuálně se nestýkat se ženou patřící k totemu) se obsahově shodují se zločiny Oidipa, který zabil svého otce a pojal za manželku svou vlastní matku.

Důvodem tvorby světonázorů je praktická potřeba zmocnit se světa. Lidstvo dle Freuda uchopilo tento svět v průběhu historie různými způsoby. Vytvořilo tři velké myšlenkové soustavy, světonázory: 1) animistický, 2) náboženský a 3) vědecký. Při jejich vývoji se mění představa člověka o jeho schopnosti ovlivňovat život kolem sebe [Brunner 1995].

1. Animistický (nebo též mytologický) systém se objevuje u přírodních národů. Uplatňuje se zde magie. Šaman čaruje, aby pro sebe a své bližní přivolal dobré počasí, dobrý výsledek lovu, šťastné osobní osudy atp. Člověk se považuje za všemohoucího. Věří, že svými duševními akty (modlitbičkami, přímluvami u démonů, uctíváním totemu) ovlivňuje běh tohoto světa. Stačí jen vhodná přímluva u nebeských sfér a všechno bude takové, jak si to příslušník přírodního kmene přeje [Freud 1991: 25].

2. V náboženském systému již člověk takovou moc nad okolním světem nemá. Uvědomuje si, že vývoj světa je do značné míry nezávislý na jeho vůli. Ať se bude snažit sebevíc, současné dění sice může trochu ovlivnit, v zásadě jde však všechno svou vlastní, samovolnou, přirozenou cestou. Člověk není všemohoucí. Všemohoucí je Bůh. I když se středověký křesťan modlí „buď vůle Tvá", přesto stále v koutku své duše věří tomu, že může boha svými prosbami nasměrovat na příslušnou světovou stranu.

3. Vědecký systém je nejmodernější. Ve světonázoru moderního člověka už není místa pro všemohoucnost člověka. Moc subjektu v dějinách je do značné míry omezená. Přiznáváme si svou malost, rezignovaně se podrobujeme smrti a všem jiným přírodním nevyhnutelnostem. Ale v důvěře v moc lidského

nase spolecnost #0108_final.indd 3 16/01/09 6:12 AM

ducha, vědeckost a racionalitu žije ještě i nadále kus primitivní víry ve všemohoucnost [Freud 1991: 57-71].

Freud měl jednu pozoruhodnou zálibu: hledal paralely mezi individuálním životem každého z nás a společenskými dějinnými procesy. Přestože některé jeho závěry a dedukce jsou dosti odvážné, zvyšují přitažlivost jeho díla pro běžného čtenáře. Nejinak je tomu u jeho koncepce světonázorů.

Vývoj tří velkých myšlenkových soustav ve společnosti je dle Freuda analogický sexuálnímu vývoji lidského individua [Freud 1990]. Podle Freudovy sexuální teorie lze v individuálním vývoji člověka vypozorovat několik fází. Soustředíme-li se na tu část lidského života, kdy má již jedinec vytvořeno vlastní Já, lze rozlišit tři základní etapy: 1) fáze narcisistní 2) fáze oidipovská a 3) fáze „normální". Jde o členění vývoje jednotlivce podle druhu objektu, který si vybírá pro ukojení svých sexuálních potřeb.

1. Fáze narcisistní: v období kolem tří let si dítě poprvé uvědomuje své vlastní Já. „Já sám", říká. Jde také o období, kdy dítě objevuje tajemná zákoutí svého těla, z nichž některá mu poskytují obzvláštní rozkoš. Jde o stadium autoerotismu, jehož extrémním projevem bývá často narcismus. Jedinec si vystačí sám - on sám je svým sexuálním objektem.

Podle Freuda existuje paralela mezi narcisistním stadiem ve vývoji individua a mytologickou fází ve vývoji společnosti. Člověk si vystačí sám se sebou, ukojí se sám, také se sám postará o to, aby počasí bylo, jaké chce, osudy měl, jaké si přeje mít apod. Je zkrátka všemohoucí.

2. Fáze oidipovská: chlapec se zamiluje do své matky. Vzniká klasický oidipovský komplex. Syn chce odstranit otce a postavit se na jeho místo. Sexuálním objektem již není jeho vlastní Já, nýbrž naopak: objekt se nachází ve vnějším světě. Tam již bude v celém jeho pozdějším životě. Objekt, který si však nalezl teď, není tím pravým ořechovým. Je mu zakázán společenskými konvencemi. Incest je obsahem našich tabu [Freud 1990: 53].

Fázi oidipovského komplexu v ontogenetickém vývoji odpovídá na úrovni společenské fáze náboženská. Člověk realizoval oidipovský komplex, pociťuje však dodatečnou lítost nad zavražděným otcem, postaví si totem a začíná se klanět novému Otci, Otci v nebesích. Chápe, že si nevystačí sám, uvědomuje si, že není všemohoucí. Domnívá se však, že když všemohoucností nedisponuje on, musí ji mít alespoň rodiče, bůh. Proto se na ně s takovou důvěrou obrací.

3. Fáze „normální". Jedinec hledá objekt sexuálního uspokojení mimo sebe a dokonce jej skutečně nachází. S incestní tendencí se vypořádal již v oidipovské fázi. Nyní si může vybírat kteroukoli další ženu podle své vůle. Nikdo mu nic nezakazuje. Dopřává si, co je mu libo. Stáváme se dospělými lidmi. Nevěříme v moc rodičů a stavíme se na vlastní nohy [Horneyová 2000].

Protiváhou toho stavu vyspělosti individua, v němž se zříká zakázané rozkoše a hledá svůj objekt v povoleném vnějším světě, je vědecká fáze ve fylogenezi druhu homo sapiens. Již nejsme idealisté, nýbrž realisté. Vymaňujeme se z kolektivních mýtů minulosti, jedinou legitimní vírou je víra v moc vědy a vědeckého poznání. Podle Freuda právě v 19. a 20. století vstupujeme do „dospělé" fáze vývoje společnosti.

Rozčlenění lidské historie do tří fází pochopitelně není Freudovým vynálezem. Setkáváme se s ním již u otce moderní sociologie a pozitivismu, Augusta Comta [1927: 13-16]. Ten chápal dějiny lidstva jako sled tzv. náboženského, metafyzického a vědeckého stadia. Je docela dobře možné, že se Freud při formulaci své „filozofie dějin" inspiroval právě jeho pojetím. Originálnost Freudovy teorie spočívá v tom, že ji doplnil o výše uvedené analogie s ontogenetickým vývojem.

Psychologie masy a davovosti

Politika je spojena s fenoménem davovosti, někdy dokonce davové psychózy. Například politická shromáždění jsou mohutným davem. Podrobný rozbor této problematiky provádí Freud v eseji *Psychologie masy a analýza Já* [Freud (1921) 1990: 210-275]. Navazuje zde na klasickou psychologickou studii o davové psychóze, Francouze Le Bona a jeho *Psychologii davů* [Le Bon 1994].

Le Bon si všiml, že jednotlivec - nacházející se v mase - cítí, myslí a jedná úplně jinak, než by se od něj dalo očekávat. Masa podle něj výrazně ovlivňuje duševní život člověka. Masa je provizorní bytostí, skládající se z různorodých prvků, které se na okamžik navzájem spojily, podobně jako buňky organismu utvářejí svým spojením novou bytost se zcela jinými vlastnostmi, než by měly jednotlivé buňky samy o sobě. Zatímco Le Bon víceméně pouze popisuje změnu individua uvnitř masy, Freud jde ve své analýze ještě o krůček dál a ptá se: proč se tak děje? Co masu spojuje?

Freud se snaží fenomén davovosti vysvětlit psychoanalytickými metodami. Důvod, proč se jedinec cítí uprostřed masy tak dobře, tkví ve skutečnosti, že v něm mizí pocit zodpovědnosti, kterým jsou lidé běžně při svém jednání neustále brzděni. To je pro něj navýsost přitažlivé, neboť může konečně realizovat svou skutečnou osobnost. Psychická nadstavba (superego), která se u jednotlivců vyvinula tak rozmanitým způsobem, se odbourává, slábne a odhaluje se tak nevědomý základ, který má u všech prakticky stejný ráz. Zde leží příčina masové uniformity. Chováme-li se uprostřed masy každý stejně, je to právě důsledkem faktu, že pudová bytost - člověk - ztrácí svou společenskou individualitu. Z biologického hlediska (z hlediska v davu existujících, vrozených instinktů) se lidé od sebe vlastně vůbec neliší.

Pozoruhodný je Freudův názor, že davová psychóza by mohla být hypnotickým jevem. Člověk je poslušen sugescí toho, kdo ho jako hypnotizér připravil o vědomí vlastní osobnosti, takže se dopouští i činů, jež jsou k jeho povaze a zvyklostem v nejostřejším protikladu. Všechny city a myšlenky jsou orientovány směrem, který určuje hypnotizér. Masa není na pochybách, co je pravdivé nebo nepravdivé. Je právě tak netolerantní jako důvěřivá vůči autoritě. Chce být ovládána a ujařmena a svého pána se chce bát. Lze v ní zaregistrovat odpor vůči novotám a neomezenou úctu k tradici.

Jaká je mravní úroveň mas? V pospolitém bytí příslušníků masy odpadají všechny individuální zábrany a brutální a destruktivní instinkty, které v jednotlivci dřímají jako pozůstatek pravěku, procitají k volnému ukojení [Freud 1990: 215]. Masy jsou ale pod vlivem sugesce schopny význačných výkonů odříkání, nezištnosti a oddanosti určitému ideálu. Zatímco u izolovaného individua je osobní prospěch víceméně jedinou pohnutkou, u mas hraje jen zřídkakdy převládající roli. Jestliže intelektuální výkon masy je vždy hluboko pod intelektuálním výkonem jednotlivce, její etické chování může tuto úroveň jak značně převýšit, tak klesnout hluboko pod ni: záleží pouze na vůdci, co z masy udělá.

nase spolecnost #0108_final.indd 4 16/01/09 6:12 AM

Sugestibilita (schopnost být sugescí ovlivněn) je podle Freuda neredukovatelný prafenomén, určitá základní skutečnost lidského duševního života. Autor tvrdí, že vztahy lásky (citové vazby, jejichž základ stojí na libidu) tvoří i podstatu kolektivní duše masy. Existuje stádní instinkt, který je lidem vrozený podobně jako ostatním zvířecím druhům. Stádnost představuje jakousi analogii a dovršení mnohobuněčnosti. Ve smyslu teorie libida jde o širší projev libidinózně podmíněného sklonu všech stejnorodých živých bytostí spojovat se ve stále rozsáhlejší jednotky.

I zde Freud využívá své teorie prahordy. Osudy prahordy podle Freuda zanechaly nesmazatelné stopy v dědictví lidské historie, speciálně pak ve vzniku totemismu, který v sobě zahrnuje počátky náboženství, mravnosti a státu. Masa je regresí k primitivní duševní činnosti, jak bychom ji přisoudili prapůvodní tlupě. Jde o znovuoživení tlupy. Jednotlivci tvořící tlupu byli právě tak vázáni, jak je vidíme vázané dnes v mase. Otec prapůvodní tlupy i vůdce dnešního davu jsou svobodní [Freud 1991: 59].

Ačkoli teorie prahordy a jiné Freudovy příběhy jsou spekulativní a vyjadřují spíše uměleckou nadsázku, řada jeho konceptů je užitečná dodnes. Odlišení principu slasti a principu reality je nosné a dokonce slučitelné s pojmy maximalizace užitku a omezení ve standardní ekonomické teorii. Tezi, že války a násilí souvisí s lidskými agresivními pudy (Freud by řekl pudem k smrti), by šlo rovněž stěží zpochybnit. A o tom, že politici využívají mnohdy prostředky masové sugesce a reagují na přání davu, bychom jistě našli také četné příklady. Freudova teorie politiky je inspirativní dodnes.

2. Inspirace Carla Gustava Junga

Dalším ze slavných psychoanalytiků a analytických psychologů, který se dotknul politiky, je Carl Gustav Jung. Potřeby ideologií, které Jung nazývá jednoduše a prostě *náboženskými potřebami* [Jung 1994], byly, jsou a budou nedílnou součástí lidské psychiky. Jung nesdílí optimismus Freuda a přírodovědy 19. století, že se společnost vymaňuje z kolektivních mýtů minulosti a nastává šťastné vědecké stadium vedoucí k úplnému osvobození a uvědomění člověka.

Archetypy jako zdroj ideologií

Klíčový význam v Jungově psychologii má pojem *archetypů* [Jung 1993]. Jde o nevědomé zdroje našeho chování - individuálního i kolektivního. Čím se archetypy odlišují od Freudova nevědomí? Freudovo nevědomí je zcela libidinózního charakteru. Převládají v něm sexuální a erotické komponenty, pudy, jež vyžadují uspokojení; nevědomí je sexuální, přírodní, biologické. Jinak je tomu u Junga. Jeho nevědomí je svou povahou kulturní, společenské. Ačkoli Jung tvrdí, že člověk je získává již při narození v podobě jakýchsi vrozených kulturních vzorců a mýtů, spíše se zdá, že výtvory kolektivního nevědomí minulosti jsou předávány výchovou.

V nejběžnější a nejnázornější podobě se s archetypy můžeme setkat v mýtech, pohádkách, folklóru [Starý 1990]. Rovněž náboženství a politické rituály se opakují. Výjimkou nejsou ani filozofické ideje a modely vědy. Zkrátka, opakující se dějinné události. Dějinný a civilizační proces se ukazuje jako sled pokusů o nové, dokonalejší a životaschopnější varianty vnitřního světa archetypů a vnějšího světa konkrétních životních podmínek. Lidská psychika není tabula rasa, žádný člověk není nikdy absolutně závislý na sociálním prostředí, v němž se narodil a v němž žije. Přichází naopak do svého životního prostředí s již vybudovaným systémem poetických obrazů, numinózních představ, dominantních idejí, vrozených sklonů. A těmi nejsou podle Junga nic jiného než archetypy.

Lze souhlasit s Jungem [1990], že religiózní zkušenost lidské psychiky je hlubší, než se obecně soudí. Se vznikem „nového člověka“, jenž dokázal překonat náboženskou víru v zásvětní bytosti, zázraky a svátosti, jsme nevstoupili do nenáboženského světa. Vidíme-li před sebou zdánlivý sekularizační proces, jde z hlubšího psychologického hlediska toliko o zánik konkrétní dějinné epochy dosavadních náboženských hodnot, postojů, symbolů. Jde o proměnu formy, nikoli látky.

„Smrt boha“ v jeho tradiční křesťanské podobě (Nietzsche) je jen očekávaným signálem pro vytvoření celé plejády nových či staronových bohů: Ideologii moderního welfare statu, jež živí v lidech naději sociální spravedlnosti, plné zaměstnanosti, mocného a moudrého státu, nazývá Jung archetyp Štědré Matky. Ideologii národa – nacionalismus – charakterizuje jako archetyp Jednoty. To všechno ukazuje, že náboženské potřeby z lidské povahy nevymizely.

Psychologie nacismu

Jung se nevěnoval fenoménu ideologií pouze v obecné poloze teorie archetypů. Pokusil se o bezprostřední „archetypický výklad“ jedné konkrétní ideologie - nacistického hnutí. Jak Jung interpretuje fenomén nacismu? Německý národ, národ vysoce inteligentních a kultivovaných lidí, byl uchvácen fascinující silou archetypu. Kolektivní nevědomí opět zapůsobilo. Nacismus je podle Junga síla, která fascinuje lidi zevnitř, jde o oživený archetyp, jenž je společný všem. Všichni jsou omámeni, věří všemu, chápou všechno a vědí, že to musí být tak, jak to je.

„Samozřejmě, že nebudeme nazývat fašismus nebo hitlerismus idejemi. Jsou to archetypy, takže bychom řekli: Dejte lidem archetyp a celý dav se pohne jako jeden muž, nikdo mu neodolá. Protože archetypické obrazy mají obrovskou dynamickou sílu, nemůžete je ‚odargumentovat‘... Nezáleží na tom, zda se domníváte, má-li nacistická bouře v Německu náboženskou hodnotu či ne. Má. Nezáleží na tom, jestli si myslíte, že Hitler je náboženská postava nebo ne, protože on je náboženská postava... Fašismus je latinskou formou náboženství a jeho náboženský charakter vysvětluje, proč je celá věc tak úžasně uchvacující.“ [Jung 1993: 173]

A o kus dále: „Nyní lidé začínají mluvit ty pošetilé řeči o rozumu a mírových plánech a podobných věcech: dělají se slepými tím, že lpí na dětinském optimismu - a jen se podívejte na skutečnost! Archetypické obrazy docela určitě rozhodují o osudu člověka. Rozhoduje nevědomá psychologie člověka, a ne to, co si myslíme a mluvíme v mozkové komůrce nahoře v podkrovní světničce.“ [Jung 1993: 171-172]

Je otázkou, nakolik lze vykládat Jungovu analýzu nacismu jako sympatii s nacionálním socialismem. Jung se snažil porozumět kolektivní síle ideologie, která vyvěrá z určitých nevědomých vlastností lidské psychiky. Jung správně postřehl, že politická ideologie, a o nacismu to platí dvojnásob, není racionální vědeckou konstrukcí, nýbrž vyjádřením emocí, skrytých přání, ano i předsudků, sympatií a antipatií.

nase spolecnost #0108_final.indd 5 16/01/09 6:12 AM

Omezenost vědeckého poznání

Jungova teorie politiky vyplývá z jeho teorie archetypů [Bion 1992]. Poněvadž jsme pod neustálým vlivem archetypů, nemůžeme nikdy dosáhnout objektivního poznání. Naše představy o světě jsou historicky podmíněné. Z kolektivních mýtů se nemůžeme nikdy zcela vymanit, i kdybychom po tom sebevíc toužili. Mnozí lidé vychovaní v osvíceneckém světonázoru se ještě domnívají, že naše poznání je pravé, nefalšované, objektivní. To je ovšem zkreslující. I naše vědomé myšlení vyplývá z toho, co se skrývá hluboko pod ním, z nevědomých motivů, přání (jakožto otce myšlenky), obrazů archetypického charakteru.

Skutečnost je mnohdy iracionální, nesmyslná, chaotická. Snažit se v takovém světě aplikovat vědecké teorie může být užitečné, vždy však musíme míti na paměti jejich omezenost. Vědecká teorie je model fungující do značné míry pouze v rámci svého systému, sama v sobě. Logická konzistence teorie je nezbytným předpokladem její přitažlivosti. Právě v tom se však skrývá její hlavní slabina.

Hodnota Jungovy kritické reflexe vědy je o to větší, že se dokázal sebekriticky podívat i do vlastních řad. Jung upozorňuje na subjektivismus Freuda i Adlera. Adler byl lékařem, který jako zdroj chování člověka označil pocit méněcennosti, anebo (jeho opak) touhu po moci [Adler 1993]. Prvotní je pocit méněcennosti a snaha jej zdolat držením co největší moci. Adler proslul analýzou velkých osobností dějin, avšak malých svým tělesným vzrůstem. Hitler, Mussolini, Stalin, Napoleon a mnozí další se podle Adlera snaží svůj komplex malého vzrůstu kompenzovat svou snahou „ukázat světu, co jsem zač".

Podle Junga mnoho lidí má ten druh psychologie, který popisuje Freud. Lidé, kteří mají schopnost se adaptovat a jsou úspěšní, inklinují např. k tomu, aby měli freudovskou psychologii, protože člověk v tomto postavení hledá uspokojení svých tužeb, žádostí, přání. Naopak ti, co nejsou úspěšní, nemají žádný čas myslet na svá přání. Člověk, který vždycky „spadne" až na druhé místo, si posléze rozvine komplex méněcennosti a bude mít adlerovskou psychologii.

„Existuje mnoho různých psychologií... V každé psychologii je totální chaos, takže neberte psychologické teorie tak strašně vážně. Psychologie není náboženská víra, ale hledisko, a když to vezmeme lidsky, jsme snad schopni jedni druhé pochopit. Připouštím, že někteří lidé mají sexuální obtíže a jiní mají zase jiné problémy... Mussoliniho případ není vyřešen tím, když se řekne, že má mocenský komplex. Zabývá se politikou, a to je jeho život a smrt. Svět je obrovský a neexistuje jen jedna teorie, která by vysvětlovala všechno." [Jung 1993: 136]

3. Slepá ulička Ericha Fromma

Jedním z významných Freudových následovníků, který se proslavil i analýzou politiky, je Erich Fromm. Frommovo dílo je svou povahou dílem hluboce normativním. Autor ve svých knihách většinou nepopisuje daný stav, nesmiřuje se s ním. Naopak. Snaží se čtenáři ukázat cestu „umění žít", „umění být", „umění milovat"... Píše o tom, jak by měl svět vypadat, a poskytuje k tomu řadu návodů. Otázkou zůstává, kolik z předložených návodů je realizovatelných v praxi.

V knize *Strach ze svobody* [Fromm 1993] se autor zabývá druhou stránkou svobody moderního člověka. Svoboda jednotlivce je podle něj dvojznačná. Na jedné straně se jedinec vymaňuje z primárních kolektivních vazeb, pupečních šňůr, které spojují člena primitivního společenství s jeho kmenem, středověkého člověka s církví a jeho společenskou kastou, moderního člověka s jeho rodinou - právě v důsledku toho však roste jeho osamělost, odloučení od světa. Odloučení je natolik hrozivé a nebezpečné, že může přerůst v pocit bezmocnosti a úzkosti.

Fromm hledá, jak primární vazby rozpadávající se procesem individualizace nahradit vazbami novými. Jakými ovšem? Může moderní člověk, izolované individuum, samostatný jednotlivec hájící své ekonomické zájmy proti všem ostatním samostatným jednotlivcům, zapustit kořeny do světa sám, najít bezpečí jinými způsoby, než jaké byly charakteristické pro jeho předindividuální existenci? Toho lze podle Fromma dosáhnout pouze vytvořením nové formy kolektivity. Vyvstávají popudy vzdát se vlastní individuality, překonat pocit osamělosti a bezmocnosti úplným podřízením se okolnímu světu.

Kapitalismus osvobodil člověka od tradičních pout a rovněž přispěl k rozšíření pozitivní svobody, růstu aktivního, kritického a zodpovědného Já. Současně však vyvolal pocit osamělosti a izolovanosti jednotlivce, jenž se stává bezvýznamným a bezmocným. Člověk je podle Fromma tvorem bytostně individualistickým i kolektivistickým zároveň. Bezmocného jedince v moderní společnosti líčí i filozofie 19. století - Nietzsche, Kierkegaard, do určité míry i Marx. Ve 20. století se tímto tématem zabývají existencialisté.

Fromm jde však v těchto náhledech ještě dále a projevuje se jako podporovatel alternativních sociálních hnutí. Frommovo vnímání moderní společnosti např. v knize *Mít nebo být* [2001] jako společnosti hrabivosti působí uměle a vykonstruovaně. Základem existenčního modu vlastnění je Freudův anální charakter: ve vlastnění jde o to co nejvíce mít. Bytí se naproti tomu týká přítomných zážitků, je aktivní a konstruktivní. Odlišení mezi mody mít nebo být je dosti spekulativní.

Osvobození od vnější nadvlády je podle Fromma nutné, protože taková nadvláda křiví nitro člověka. Řeči o svobodě jsou podle Fromma pouze ideologické fráze. Autor dokonce tvrdí, že politické osvobození může zakrývat fakt, že se vyvinula nová nesvoboda, pouze ve skrytých a anonymních formách: jde o případ západní demokracie, kde politická svoboda zahaluje fakt závislosti do mnoha masek. Fromm cituje Marxe: „Člověk může být svobodný, i když je v poutech". Podobné otevřené narážky na nesvobodu západních společností jsou riskantní a nebezpečné.

Fakt, že nový řád Fromm nazývá demokratický socialismus, není náhoda. „Bude to racionální ekonomický systém sloužící potřebám lidí. Jde o to, aby se jednotlivci vrátila příležitost k opravdové aktivitě, aby se cíle společnosti ztotožnily s jeho vlastními. Manipulaci s lidmi musíme nahradit aktivní a inteligentní spoluprací a platnost zásady vlády lidu, lidem a pro lid z oblasti formálně politické rozšířit i do oblasti ekonomické."

Hlavními rysy nové společnosti má být výroba v zájmu „zdravé spotřeby", Fromm odděluje „autentické potřeby" od uměle vyvolaných, chce nahradit byrokratickou správu správou „humanistickou". Návrh, aby vznikla Nejvyšší kulturní rada pověřená poradenstvím pro vládu, politiky a občany, či aby byl vypracován systém „účinného rozšiřování objektivních informací", je již autoritářský a elitářský.

Chce nás snad Fromm kvůli znovuoživení slastného pocitu zakořenění ve společenství vrátit do spárů inkvizice či neome-

nase spolecnost #0108_final.indd 6 16/01/09 6:12 AM

zené moci kmenového náčelníka? Svobodný svět přináší možná i své stinné stránky. Snažit se však za každou cenu tyto stinné stránky potlačit se může ukázat být nebezpečným. Jednou jsme slezli ze stromu, okusili ovoce a zhřešili (přestali jsme být ve Freudově smyslu dítětem), a návrat do ztraceného ráje již není možný.

Fromm kritizuje Freuda za to, že je příliš „relativistický", že se smiřuje s vrozenými sklony člověka ke zlému a nesnaží se najít východiska ke změně. Freudův antropologický pesimismus je však dobře zdůvodněný [Strong 1984] a mimochodem slučitelný – i přes autorovu skepsi k náboženství – s křesťanskou tradicí. Frommovy pokusy vybudovat „nového člověka" zní skoro jako morální kodex budovatele komunismu. Jeho analýzy „křečkovské" či „tržní" orientace jsou líbivé leč zjednodušující.

4. Iluze Herberta Marcuse

V analýze vztahu psychoanalýzy a politiky nemůžeme opominout Herberta Marcuse [Wolfenstein 1996]. Hlavní teoretik sexuální revoluce 60. let používá Marxův styl i pojmový aparát, zkombinovaný navíc s hegelovskou dialektikou. Porozumění přitažlivé doktríně sexuálního uvolnění je poměrně snadné, stejně jako neomarxistickému vyznění autora, které je typické i pro ostatní představitele frankfurtské školy jako Theodor Adorno či Max Horkheimer. Pokud lze u Ericha Fromma kritizovat jeho bezbřehou normativnost hraničící až s utopií, vůči Marcusemu lze vznést podobnou námitku.

Jaký je účel revoluční kritické teorie? Revoluční kritická (normativní) teorie může mít podle Marcuse pravdu i tehdy, když se jeví býti střízlivým myslitelům utopickou. Skutečnost totiž může být podle Marcuse daleko utopičtější než kritická a zásadová teorie. Domnívat se, že společnost může v dosavadním způsobu života pokračovat, je absurdnější než myšlenka změny charakteru moderního člověka. Kritická teorie je tedy nutná i tam, kde ještě nemá naději na plné uskutečnění, praktické prosazení. Rozumné myšlení má být daleko realističtější než nerozumná skutečnost.

Jak ukazuje kniha *Psychoanalýza a politika* [1970], Marcuse čerpá ze dvou základních zdrojů: Karla Marxe a Sigmunda Freuda. Od Marxe převzal zejména kritiku moderní společnosti, postavení odcizeného jednotlivce v ní, skutečnou nesvobodu člověka špatně se skrývající za formální, právní rovností. Freud jej inspiroval koncepcí člověka jako primárně pudové bytosti a navíc některými svými společenskovědními extrapolacemi.

Marcuse kritizuje svobodu moderního člověka jako utopickou. Otevřeme-li podle autora oči naplno, spatříme podle autora hrozivou nesvobodu, která se projevuje ve stále intenzivnějším podmanění individuí obrovským produkčním a distribučním aparátem. Bezmocnost vůči obrovské společenské mašinérii lze pocítit pod velkým reklamním billboardem. Reklamní agentury, výrobci zboží a politické špičky uspokojující lidské „potřeby" s námi vesele manipulují, zároveň jsou produktem této manipulace.

Podobně v knize *Jednorozměrný člověk* [Marcuse 1991] autor líčí, jak se ve vládě střídají tzv. pravice s levicí, ale ve své holé podstatě jsou všichni zastánci konzumní společnosti a představitelé „jednorozměrného" myšlení. Tento politováníhodný stav Marcuse nazývá společností bez opozice. V podmínkách stoupajícího životního standardu se jeví nesouhlas se systémem jako takovým být společensky nesmyslným.

V rozvinuté industriální společnosti převládá podle Marcuse pohodlná, bezkonfliktní, demokratická nesvoboda. Svoboda myšlení, slova a svědomí byly původně kritickými idejemi. Nezávislost myšlení, autonomie a právo na politickou opozici jsou o svou základní kritickou funkci ve společnosti oloupeny. Příčinou politováníhodného stavu vidí Marcuse v socioekonomických podmínkách našeho života, konkrétně ve světě nesvobodné („mrtvé") práce. Zde je Marxův vzor cítit nejsilněji.

S Marcuseho analýzami lze stěží souhlasit [Samuels 2004], zvláště tehdy, když naznačuje, že současná industriální společnost manipulující potřebami jako běžným jevem směřuje k totalitě, která se projevuje i v politice. Lobují jak koncerny, tak odbory. Všichni prý ale souhlasí s dnešním systémem. Politika podle Marcuse znemožňuje společenskou změnu. V politické sféře nebojuje pravice s levicí na život a na smrt - nacházíme zde naopak sjednocování, konvergenci protikladů.

Marcuseho vidění, že jedinec v dnešní společnosti je jen nepatrným šroubkem v obrovské mašinérii a nemůže ovlivňovat prakticky nic, je jednostranné. Náznaky, že lidské potřeby a přání jsou spíše uměle vyvolány reklamou, politickým establishmentem či hromadnými sdělovacími prostředky, je nepravdivý. Cesta, jak ven z této zapeklité situace v podobě „nové ideologie", je riskantní.

Vítězství nad nešťastným vědomím moderního člověka vidí představitel frankfurtské školy v desublimaci, tj. nové sexualizaci společnosti. Věří spolu s Freudem, že omezení vlivu společenského Nadjá na naše chování a vysvobození některých vytěsněných pudů z oblasti Id povede k plnohodnotnějšímu, zdravějšímu a celkově šťastnějšímu způsobu života, než který provozujeme dosud. Výzva k sexuální revoluci působí jako blesk z čistého nebe, v němž mnoho lidí spatřovalo svou spásu. Marcuse se stává velkým teoretikem studentské revolty 60. let [Totton 2000].

Sexuální revoluce se od ostatních revolucí v lidské historii liší tím, že není motivována ekonomickou nespokojeností. Naopak. Revolucionáři odmítají ekonomický blahobyt a snaží se společnost přesvědčit, že existují i jiné stránky lidského života. Literatura a umění ještě chrání stávající systém. Místo umění, náboženství a vědění se však hodně lidí zabývá osvobozující erotikou. Člověk přestává být odcizeným. Je konečně takovým, jakým je sám o sobě, ve své podstatě. Sexualita jej osvobozuje [Reich 1990].

Jaký je výsledek někdejší liberalizace sexu můžeme posoudit dnes. Nezdá se, že by se člověk stal celkově šťastnější, rozvine-li plně své pudy bez jakéhokoli omezení. Oslabení přehnaně úzkostlivé sexuální morálky je asi pozitivní. Tvrzení o všestranném rozvinutí lidských sil či odstranění manipulace s lidskými potřebami se však ukázaly být spíše iluzí. Ze sna o ráji na zemi ve věčném orgasmickém opojení tak dříve či později procitneme do realistického rána.

Sexuální potřeba není zřejmě jedinou potřebou člověka, i když patří mezi nejdůležitější. Člověk je také sociální bytostí [Kocourek 1992]. Ovlivňují jej významné kulturní faktory. Představa, že po větším sexuálním ukojení bude člověk žít šťastně a spokojeně, je nerealistická. Jak ukázala moderní ekonomická teorie, lidské potřeby jsou nekonečné a ani po uspokojení těch nejzákladnějších nenastane u člověka zázračný bod nasycení.

nase spolecnost #0108_final.indd 7 16/01/09 6:12 AM

5. Závěr

Sto padesát let od narození Sigmunda Freuda, které nedávno uplynuly, by mohlo být příležitostí k návratu k autentické „freudovské" tradici společenských jevů. Freud přinesl řadu cenných postřehů i v oblasti politiky, ať už to bylo objevení destruktivních pudů v době první světové války, odlišení principu slasti a principu reality v životě jedince i společnosti, ideologie jako formy masové sugesce či náboženství jako systému iluzí.

Inspirativní pro analýzu politiky jsou i někteří Freudovi následovníci, např. Carl Gustav Jung, který nazval svůj přístup „analytickou psychologií". Pro Junga není „libido" výlučně sexuální energie, nýbrž je silou, která vyvěrá ze všech instinktů lidí a může působit také nevědomě. Zdá se, že vedle individuálního nevědomí skutečně existuje i kolektivní nevědomí, které obsahuje tradiční mýty a představy.

Erich Fromm a frankfurtská škola (např. Herbert Marcuse) se pokusili provést syntézu Freuda a Marxe. Frommovy úvahy o tom, že člověk by se měl orientovat více na to „být" a méně na „mít" se však ze zpětného pohledu zdají být úsměvné a utopické. Frommova a Marcuseho kritika moderní „konzumní společnosti" byla vypjatá a jejich politická filozofie nakonec skončila ve slepé uličce.

Psychoanalýza je převratná a ovlivnila celou moderní epochu. Osvobození sexuality z kulturních omezení předznamenalo veřejný prostor na dlouhou dobu dopředu. Ačkoli někteří psychoanalytici interpretovali politiku i sporným způsobem, celkově zůstává psychoanalýza fascinující lekcí pro každého. Přinejmenším v nahlédnutí, jak silnou roli hraje nevědomí v životě každého z nás.

literatura

Adler, A. 1993. *Umění rozumět. Příběh života a nemoci z pohledu individuální psychologie*. Praha: Práh.

Alford, F. C. 1994. *Group Psychology and Political Tudory*. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Bion, W. R. 1992. *Cogitations*. London: Karnac.

Comte, A. 1927. *Sociologie*. Praha: Orbis.

Le Bon, G. 1994. *Psychologie davu*. Praha: Kra.

Botticelli, S. 2004. „The Politics of Relational Psychoanalysis." *Psychoanalytical Dialogues* 14 (5): 635-652.

Castoriadis, C. 1997. *World in Fragments: Writings on Politics, Society, Psychoanalysis, and the Imagination*. Stanford: Stanford University Press.

Brunner, J. 1995. *Freud and the Politics of Psychoanalysis*. Oxford: Blackwell.

Freud, S. 1991. *Totem a tabu*. Praha: Práh.

Freud, S. 1990. *O člověku a kultuře*. Praha: Odeon.

Fromm, E. 1993. *Strach ze svobody*. Praha: Naše vojsko.

Fromm, E. 2001. *Mít nebo být*. Praha: Aurora.

Glass, J. M. 1995. *Psychosis and Power. Threats to Democracy in the Self and the Grou.* Ithaca, NY: Cornell University Press.

Horneyová, K. 2000. *Neuróza a lidský růst – zápas o seberealizaci*. Praha: Triton.

Jung, C. G. 1992. *Analytická psychologie*. Praha: Academia.

Jung, C. G. 1994. *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis.

Jung, C.G. 1990. *The Archetypes and the collective unconscious*. London: Routledge.

Kocourek, J. 1992. *Horizonty psychoanalýzy*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

Marcuse, H. 1991. *Jednorozměrný člověk*. Praha: Naše vojsko.

Marcuse, H. 1970. *Psychoanalýza a politika*. Praha: Svoboda.

Post, J. M. 2003. *The Psychological Assessment of Political Leaders*. Ann Argot: University of Michigan Press.

Reich, W. 1990. *Die sexuelle Revolution*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

Roazen, P. 1990. *Encountering Freud. The Politics and Histories of Psychoanalysis*. New Brunswick: N.J., Transaction Publishers.

Samuels, A. 1993. *Political Psyche.* London: Routledge.

Samuels, A. 2004. „Politics on the Couch? Psychotherapy and Society-Some Possibilities and Some Limitations." *Psychoanalytical Dialogues* 14 (6): 817-835.

Starý, R. 1990. *Potíže s hlubinnou psychologií*. Praha: Prostor.

Strong, T. B. 1984. „Psychoanalysis as a Vocation - Freud, Politics, and the Heroic." *Political Theory* 12 (1): 51-79.

Totton, N. 2000. *Psychotherapy and Politics*. London: Sage.

Valenty, L. O., O. Feldman. (eds.). 2001. *Profiling Political Leaders. Cross-Cultural Studies of Personality and Behavior*. Westport, CT, Praeger - Greenwood.

Whitebook, J. 1995. *Perversion and Utopia. A Study in Psychoanalysis and Critical Theory.* Cambridge: MIT Press.

Wolfenstein, E. V. 1996. „Psychoanalysis in Political Theory." *Political Theory* 24 (4): 706-729.

poznámky

* Příspěvek na psychoanalyticko-psychoterapeutickém sympóziu v Opočně „Psychoanalýza, společnost, politika", Institut aplikované psychoanalýzy, 8. září 2006. Za cenné připomínky děkuji Václavu Mikotovi, Jiřímu Kocourkovi, Michaelu Šebkovi a třem anonymním recenzentům časopisu Naše společnost. Stať vznikla s podporou grantového záměru MSM 0021620841.

nase spolecnost #0108_final.indd 8 16/01/09 6:12 AM

*Marek Loužek (*1975) působí jako analytik Centra pro ekonomiku a politiku v Praze. Přednáší ekonomii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a sociologii na Vysoké škole ekonomické v Praze. Knihy: Zapomenutá transformace (1999), Spor o metodu (2001), Populační ekonomie (2004), Rozšiřování EU z pohledu teorie veřejné volby (2004), Max Weber (2005). Řada odborných statí vydaných doma i v zahraničí. Editor řady sborníků Centra pro ekonomiku a politiku.*
Lze ho kontaktovat na adrese: **louzek@post.cz**

Rozhodovací procesy při zodpovídání výzkumných dotazů*

Judgement Processes in the Course of Survey Question Answering

Jiří Vinopal

Abstract: The article stands as the third part of a series about the question answering process during standardized surveys and elaborates the judgment making phase. The first part deals with attitude questions. In this regard, relevant theories of the nature of attitude are explained (true attitude model, construal model, the belief-sampling model); context effects that influence decision-making processes in the course of answering are described (i.e. the inclusion/exclusion model) and the effect of affective reactions like emotions is mentioned. In the second part concrete strategies and criterions of decision making are showed, which respondents use in the course of survey question answering process. This is done both with regard to factual and attitudinal questions.

Key words: survey methodology, survey interview, survey question, judgment

Rozhodování o „správné“ odpovědi je třetí fází kognitivních procesů, které v hlavě respondentů probíhají během zodpovídání otázky. Poté, co nějakým způsobem zadaný dotaz interpretovali a následně v paměti vyhledali informace potřebné k jeho zodpovězení, musí nyní rozhodnout o náležité odpovědi. V posledním kroku pak bude třeba ještě toto rozhodnutí přizpůsobit formátu nabízených možností. V seriálu, který má za cíl čtenáře provést všemi těmito čtyřmi fázemi, se tedy nyní ocitáme ve třetím kroku.

Hlavní oblastí zájmu zde přitom budou postojové otázky, neboť právě ony jsou typickými příklady položek dotazníkových šetření, u nichž respondenti musí ve velké míře procesy rozhodování zapojit. Proto bude v dalších částech textu podrobněji pojednáno o problematice postoje jako psychologické kategorie, kontextuality jako jeho základní vlastnosti s přímým vlivem na možnost přesného zjišťování a vlivu některých jevů jako jsou například emoce. Nejprve se však věnujme rovině obecnější, totiž strategiím rozhodování.

Strategie rozhodování

Stejně jako by se mohlo zdát, že fáze vyhledávání v paměti se týká jen otázek na fakta a události, fázi rozhodování bychom mohli mylně přisuzovat jen postojovým a hodnotícím dotazům. Situace opět není tak jednoduchá, a tak jako postojové otázky musí být interpretovány a jsou u nich také většinou prohledávány paměťové záznamy (ať už jako dříve připravené postoje v podobě stereotypů atp., nebo v podobě indicií k formulaci mínění v aktuálních podmínkách), také procesy rozhodování se týkají obou modalit podnětů, tedy dotazů postojových i faktografických. Podívejme se nyní na některé společné rysy rozhodovacích procesů a také na důležité odlišnosti v jejich pozadí a průběhu u těchto dvou základních typů dotazů.

Procesy rozhodování ve většině případů neprobíhají ideálně, tj. tak, jak by si výzkumník představoval, že by pro získání „přesné“ odpovědi probíhat měly. Respondenti mají k dispozici celou řadu strategií, které mohou při rozhodování o odpovědi využít, každá z nich přitom může vést k odlišné míře přesnosti výsledné odpovědi. Klíčovými vstupy pro volbu strategie rozhodování jsou zejména motivace respondenta (tzn., kolik úsilí je ochoten přemýšlení nad odpovědí na danou otázku věnovat), jeho kognitivní kapacita (tzn. jeho mentální schopnosti jako je např. schopnost analytického uvažování, kombinace informačních zdrojů, paměťové schopnosti atp.) a kognitivní náročnost otázky (tzn. jak vysokou pozornost musí věnovat porozumění smyslu otázky, jak moc musí pátrat v paměti, jak složitě musí kombinovat různé zdroje, atp.).[1]

Jak bylo poznamenáno, ani u většiny otázek na fakta či události není respondent ušetřen rozhodovacího kroku - i zde musí svou odpověď náležitě zvážit a rozhodnout se s ohledem

nase spolecnost #0108_final.indd 9 16/01/09 6:12 AM

na její přesnost či správnost. Cílem otázky na určitou událost nebo fakt navíc ve skutečnosti většinou není přesné datum nebo počet událostí určitého typu. Tyto informace jsou pro respondenta důležité spíše jako zdroje k tomu, aby odpověděl na odlišně formulovanou otázku: určení frekvence událostí nebo jejich pravděpodobnosti. A to je opět moment, kdy některé ze strategií rozhodovacích procesů musí vstoupit do hry; každá z nich přitom znamená určité riziko chyby.

Důvody chybovosti rozhodovacích procesů v případech zjišťování frekvence nebo pravděpodobnosti událostí se pokoušeli definovat například Tversky a Kahneman [1974], kteří tvrdí, že na zdaleka ne dokonalá paměťová data jsou během posuzování frekvence nebo pravděpodobnosti aplikovány opět ne zcela přesné heuristické metody. Jako příklad uvádějí heuristiky *reprezentativity*, kdy respondent posuzuje shodu posuzovaného případu se stereotypem dané třídy (zda poslední nachlazení už odpovídalo jeho pojetí chřipky či nikoli), *dosažitelnosti*, když na povahu vybavené informace usuzuje na základě snadnosti/obtížnosti jejího vybavení z paměti (např. když datum poslední dovolené odvozuje od toho, jak snadno si dokáže vybavit okolnosti, které s ní souvisejí), a heuristiku *ukotvení-přizpůsobení*, pomocí níž respondenti upravují původní vybavené hodnoty na základě dalších kritérií (například když délku denního sledování televize přizpůsobí nabízené odpovědní škále tak, aby odpověď ležela spíše v oblasti nižších hodnot).

Jiným způsobem klasifikují strategie vedoucí k odhadům frekvencí událostí Tourangeau, Rips a Rasinski [2000: 145]; každá z nich přitom opět skýtá jistá úskalí a nemusí vést k přesné odpovědi. Jednoduchým způsobem získání požadované informace je vybavení si paměťového zápisu o přesném počtu případů; například, vede-li si respondent v paměti průběžně záznam o tom, kolikrát byl ženatý, kolik měl sexuálních partnerů atp. Může však také vyhledávat informace o jednotlivých událostech, tzn. vybavit si a sečíst všechny relevantní případy za celé období; anebo také pouze případy z kratšího úseku a jejich počet pak na celé období extrapolovat. K nalezení požadované informace lze využít také obecné informace, jako například představu o frekvenci, s jakou člověk chodí do kina, divadla nebo k lékaři, koneckonců, nemá-li bližší představu o své osobě, může použít představu o tom, jaká frekvence daného jednání je tak asi běžná a podle toho tu vlastní odvodit. Konečně, nemá-li k dispozici žádnou z podobných nápověd, stále ještě zbývá možnost hrubého odhadu, anebo odhadu za pomoci kontextu dotazování; například, když jej úmyslně situuje do příznivější poloviny nabízené škály.

Respondenti průzkumů přitom mohou využívat více strategií současně a vzájemně je kombinovat, přičemž sečítání jednotlivých případů nepatří k těm nejčastějším. Podle Blaira a Burtona [1987] ovlivňují volbu strategie především velikost úsilí, které musí respondent vynaložit (zejména počet epizod, které si musí vybavit a sečíst), motivace potřebné úsilí úkolu věnovat, dostupnost informací o jednotlivých případech v paměti, možnosti využití alternativních procesů a podmínky zadání, jako například znění otázky.

Podobná situace nastává i v případě otázek postojových. I zde jsou hlavními kritérii volby pro určitou strategii rozhodování, složitost úkolu a úroveň motivace v porovnání s úsilím, které je zapotřebí vynaložit k uspokojivě „přesné“ odpovědi. (Jak bude poznamenáno dále, hovořit v případě postojových otázek o přesnosti nebo chybách není zcela odpovídající kvůli kontextuální vázanosti vyjadřovaného postoje.) Ačkoli ve výjimečných případech se může strategie zodpovídání postojového dotazu přibližovat strategii zodpovídání otázek faktografických, a může tedy využívat i stejné typy informací, jako jsou jednotlivé vzpomínky, obecné informace, dojmy nebo konkrétní záznamy (zejména u silných postojů na bázi stereotypů atp.), většinou jde o situace, kdy respondent předem připravený postoj nemá, anebo alespoň ne v definitivní podobě, kterou by stačilo vyvolat z paměti. Alternativní strategie pro rozhodování v případě postojových dotazů jsou pak podle Tourangeaua, Ripse a Rasinskiho [2000: 172] následující: (1) dojmy nebo stereotypy, které platí pro určitou skupinu jevů a které jsou aplikovány na konkrétní případ (např. celkový dojem z politické situace je aplikován na důvěru jednotlivým politickým institucím); (2) obecné postoje, hodnoty nebo ideologické predispozice jsou aplikovány na konkrétní objekt (např. morální hodnota „nezabiješ“ je aplikována na postoj k trestu smrti; ideologická pozice je aplikována na hodnocení progresivity daňového systému atp.); (3) přesvědčení nebo názory na jednotlivý objekt jsou aplikovány na sledovanou obecnější kategorii nebo na příbuzný objekt (např. důvěra ministerskému předsedovi je aplikována na důvěru Vládě jako celku; spokojenost s programovou skladbou veřejnoprávní televize je přenesena na hodnocení programové skladby veřejnoprávního rozhlasu). Často i zásadní rozdíly ve finální odpovědi pak poukazují na variabilitu způsobů, jakými mohou být zmíněné zdroje aplikovány.

Předem ovlivnit některé aspekty volby strategie je do jisté míry schopen sám výzkumník. Může se o to pokusit formulací otázky (například když omezí cílové období dotazu tak, aby se respondentům vyplatilo raději případy sčítat, nežli jejich počet odhadovat), pořadím dotazů v dotazníku (když klíčovou otázku zařadí za jinou, která přinesla relevantní informace), zavedením pokynů nebo nápověd (například když respondenty instruuje „sečtěte co nejpřesněji...“ nebo naopak navede k odhadu vyjádřením „kolikrát asi...“) atp. Za jistých okolností může dokonce ovlivnit úroveň motivace respondenta, například tím, že důkladně vysvětlí cíl a důležitost průzkumu, nabídne respondentovi nějakou odměnu nebo zkrátka jen opakovaně apeluje na jeho zájem a seriózност. Nicméně většina aspektů volby strategie respondentem stále zůstává mimo jeho vliv - například celá oblast kognitivní kapacity respondentů, ale také větší část z jejich motivace i mnoho formálních stránek rozhovoru a samotných pokládaných dotazů. O to důležitější pak je věnovat pozornost teoriím průběhu kognitivních procesů, formulace rozhodnutí a postojů a vést je v patrnosti při plánování i vyhodnocování průzkumu.

Typický případ: postojové otázky

Speciální pozornost si v souvislosti s rozhodováním zaslouží postojové otázky. Podobně, jako v části o vyhledávání informací v paměti byla pozornost věnována zejména dotazům faktografickým, u nichž byl tento aspekt přece jen závažnější, procesy rozhodování se týkají přece jen o něco naléhavěji právě dotazů postojových. Zásadní odlišnost těchto dvou druhů otázek se totiž projevuje zejména zde. K formulaci rozhodnutí u postojových dotazů nestačí pouze prohledat paměťovou či jinak definovanou databázi informací a získaný materiál

nase spolecnost #0108_final.indd 10 16/01/09 6:12 AM

jednoduchou operací upravit; v určité fázi je zde třeba navíc „zaujmout postoj“, „formulovat názor“ či „vyjádřit mínění“.

Otázky na to, zda jsou spokojeni se současnou politickou situací, zda důvěřují svému krajskému zastupitelstvu, nebo jestli by byli pro zavedení trestu smrti, respondenty k učinění takového rozhodnutí - k formulaci subjektivního postoje - nutí. Problematika postojů, jejich povahy, formování nebo vývoje je přitom studována po dlouhá desetiletí a to nejen na poli sociologie - zkoumání veřejného mínění nebo metodologie výzkumných šetření. Postoje a s nimi související psychické jevy jako jsou hodnoty, názory, dispozice nebo stereotypy jsou tradičními tématy bádání v oblasti psychologie, specifické téma politických postojů, zejména v souvislosti s politickými znalostmi a vztahu k politické participaci, je pak analyzováno v politologii či sociologii politiky. Práce v oboru studia veřejného mínění, ale také procesu zodpovídání výzkumných dotazů, se proto koncepci postoje nutně musí věnovat také, přičemž poznatky zmíněných disciplín jsou i v tomto kontextu důležitým materiálem.

Tradiční koncepce tzv. „pravdivého postoje“, vnímá postoj jako pevné spojení mezi nějakým objektem a jeho hodnocením a předpokládá, že pokud už člověk k nějakému objektu stanovisko zaujme, pak toto je více-méně stabilní. Nestabilitu postojů vysledovanou mnoha empirickými šetřeními, pak vysvětluje buď jako problém toho, že někteří lidé postoj k dané věci vytvořený nemají [Converse 1964], anebo tím, že zkrátka nemáme k dispozici tak dobré měřící nástroje, abychom postoj v jeho skutečné podobě dokázali zachytit [Achen 1975; Feldman 1989]. Mnohé empirické výzkumy však poukázaly na vážné nedostatky pojetí pravdivého postoje a to zejména s ohledem na vnitřní nekonzistenci postojů, jejich nestabilitu v čase [Hochschild 1981, Zaller, Feldman 1992], nebo závislost na kontextu, v němž je postoj vyjadřován [Tourangeau, Rasinski 1988]. Ukázaly, že postoj není něco definitivního, v hlavě člověka uloženého v neměnné podobě, co by bylo možné vhodným měřícím nástrojem kdykoli odhalit v přesné podobě, tj. jakoby jen „vytáhnout ze šuplíku“. Namísto toho se postoje jeví jako neurčité, tvárné, vnitřně nekonzistentní a závislé na mnoha okolnostech v nichž jsou vyjadřovány. Proti modelu zásuvky tak např. Wilson a Hodges [1992] stavějí model interpretační, podle kterého jsou postoje chronicky nedefinitivní, a jsou vždy aktuálně a jen dočasně konstruovány z velké myšlenkové databáze daného člověka ve chvíli jejich vyjadřování.

Jakousi syntézu uvedených přístupů nabízejí Tourangeau, Rips a Rasinski [2000: 178] v podobě *modelu výběru vzorku názorů* (The Belief-Sampling Model), kterým vykreslují proces rozhodování o odpovědi v případě postojové otázky. Propojují v něm oba krajní přístupy a vysvětlují tak pozadí častokrát prokázané nekonzistence postojů, nestability jejich vyjadřování v čase, stejně jako naopak zdroje stability v případě přinejmenším některých druhů postojů. Podle tohoto přístupu je postoj jakousi paměťovou databází, která obsahuje soubor všech úvah o daném objektu, tj. znalostí, názorů, dojmů, obecných hodnot, které se jej týkají, jeho dřívější hodnocení atp. Je neutrální kategorií, potenciálem, který je v konkrétních situacích využit v různé míře a různé podobě. Při vyjadřování postoje totiž člověk nemá k dispozici všechna data relevantní k danému objektu (nedokáže si na všechna vzpomenout), a pravděpodobnost využití jednotlivých složek odpovídá jejich momentální dostupnosti v paměti. Krom toho nutně nemusí být využita ani všechna data, která jsou v dané chvíli dostupná; některá mohou být z uvažování vyloučena kvůli irelevanci, nespolehlivosti nebo nadbytečnosti. Proces stanovení definitivního postoje přitom pravděpodobně není jednorázový. Respondent si nejprve vybaví určité informace, které posoudí s ohledem na položenou otázku; tento úvodní výsledek je následně přizpůsoben dalším informacím dostupným v paměti a pak dále podle času a úsilí, které je dotazovaný ochoten dané otázce věnovat.

V závislosti na mnoha okolnostech situace dotazování může mít výsledný vzorek dat využitých pro stanovení postoje mnoho podob; různých podob tím pádem, za odlišných podmínek, mohou nabývat i postoje vyjádřené jediným člověkem, ačkoli jejich zdrojem je stále tatáž databáze všech potenciálních úvah. Může dojít k zopakování existujícího hodnocení, jeho aktualizaci, rozšíření o nový aspekt objektu, nebo může být vytvořen úplně nový postoj. Model výběru vzorku názorů tak kombinuje dvě zdánlivě protikladné vlastnosti postojů: stabilitu v podobě databáze všech potenciálních úvah a proměnlivost v závislosti na okolnostech, v nichž je z databáze vybírán vzorek.

Tourangeau, Rips a Rasinski [2000: 182] dokonce definují také parametry, které ovlivňují stabilitu vyjadřovaného postoje (chápanou jako korelaci odpovědí na stejnou otázku u dvou příležitostí). Stabilita postoje vyjadřovaného jako mínění se odvíjí od (1) spolehlivosti procesu škálování jednotlivých informací, tj. zda jsou jedné a téže informaci, ve dvou různých situacích, přisouzeny stejné škálové hodnoty; (2) vnitřní konzistence databáze potenciálních dat, tj. jaká je korelace dvou odlišných informací vztahujících se ke stejnému objektu, nebo dvou jejich vzorků a (3) stupně překrývání vzorků informací, které jsou využity v různých situacích.[2]

Aplikace a testování tohoto modelu přináší poznatky, které mají přímý vztah ke spolehlivosti průzkumů. Ačkoli obecně platí, že hlouběji promyšlené postoje mají pevnější základy a lze z nich lépe usuzovat na budoucí jednání[3], zdaleka ne všechny postoje, které respondenti průzkumů vyjadřují, takto pevně zakotvené a promyšlené jsou. V takových situacích hlubší přemýšlení o odpovědích na výzkumné otázky jejich stabilitu v čase často snižuje, neboť respondenti si s větší pravděpodobností vzpomenou i na informace, které nejsou s jejich obvykle vybavovaným souborem konzistentní a které tedy výslednou odpověď pozmění. Schopnost předpovídat ze získaných výsledků budoucí chování proto v těchto situacích naopak klesá, což může mít praktické důsledky například pro zkoumání citlivých otázek politické participace a rozhodování.[4]

Jiným konkrétním doporučením vycházejícím z uvedené teorie postoje může být zajištění co možná nejpodobnějšího kontextu při opakování stejné otázky (například stejného sledu otázek výzkumu). Empiricky bylo již několikrát prokázáno, že sled dotazů ovlivňuje možnosti vybavení informací z postojové databáze a různé kontexty nastavené odlišným pořadím otázek tak mohou přinášet více či méně rozdílné soubory vyvolaných informací. Vzhledem k tomu, že na stabilitu odpovědí má míra překrývání aktivního souboru informací významný vliv, může se pak stát, že odpověď na tutéž otázku může být při opakovaném pokládání odlišná. A to i v případě, že se postoje obyvatel objektivně nezměnily; pouze jako důsledek toho, že variuje místo jejího zařazení v dotazníku.

nase spolecnost #0108_final.indd 11 16/01/09 6:12 AM

Ovlivnění rozhodování: efekty kontextu

V případě výzkumného rozhovoru bývají podobné vlivy - působící mimo jiné na aktuální výběr prvků z postojové databáze - označovány jako efekty kontextu. V obecné rovině se tento termín vztahuje ke všem možným aspektům situace dotazování, tj. například také ke způsobu sběru informací (vyplňování dotazníku na internetu, odpovídání na otázky v průběhu osobního rozhovoru nebo rozhovoru telefonického), k osobě tazatele (pohlaví, jednání, direktivita atp.), k tématu průzkumu, stylu a formulace sdělení atp.; tedy ke všemu, co vytváří kontext situace odpovídání v nejširším slova smyslu [Tourangeau, Rips, Rasinski 2000: 198]. Všechny tyto aspekty mohou ovlivnit kteroukoli z kognitivních fází procesu odpovídání a tedy také rozhodování. V užším významu se však termínu efekt kontextu používá také pro označení působení specifického pořadí otázek, tedy vlivu, který může mít předcházející otázka (kontextová) na odpověď v otázce následující (cílové). Podívejme se na některé varianty, které mohou v průběhu dotazníkového šetření nastat.

K *nepodmíněnému* (unconditional) vlivu například dochází tehdy, když jsou odpovědi na cílovou otázku stejným způsobem ovlivněny bez ohledu na to, jakou konkrétní odpověď respondent zvolil v otázce kontextové. Odpovědi všech respondentů jsou tak pozměněny jedním a týmž směrem a dochází k usměrněnému působení. K *podmíněnému* ovlivnění dochází v situaci, kdy povaha změny odpovědi na cílovou otázku závisí na konkrétní odpovědi v otázce kontextové. Někteří respondenti jsou ovlivněni jedním, jiní druhým směrem a dochází ke změně korelace obou otázek, než jaká by byla v situaci absence kontextuálního vlivu jedné na druhou.

Uceleným teoretickým schématem působení kontextu v procesu zodpovídání dotazu je například *model zahrnutí/vyloučení* (The Inclusion/Exclusion Model), který vychází z kognitivně-psychologických poznatků o dynamické povaze mentálních reprezentací a vysvětluje efekty přizpůsobení (assimilation effect) a kontrastu (contrast effect) [Sudman, Bradburn, Schwarz 1996: 100–129]. Specifikuje kognitivní procesy, kterými respondent reaguje na informace získané předcházejícími otázkami či pocházející z jeho vlastních předešlých odpovědí, a které jej vedou k tomu, že tyto informace buď zahrne do reprezentace aktuálního objektu (inclusion), anebo je z této reprezentace záměrně vyloučí (exclusion).

Konkrétně model postuluje, že zahrnutí informace s pozitivními implikacemi přizpůsobí aktuální rozhodnutí do pozitivnější podoby, zahrnutí informace s negativními implikacemi naopak přizpůsobí aktuální rozhodnutí podobě negativnější. Efekt přizpůsobení může nastat například v situaci, kdy otázce na souhlas se zavedením trestu smrti předchází nějaká informace o možnosti justičního omylu (ať už ve znění předchozího dotazu, možností odpovědí, nebo ve skutečnostech vybavených respondentem). Pokud dotázaný zahrne aspekt justičního omylu do aktuální mentální reprezentace trestu smrti, pak velice pravděpodobně docílí negativnějšího postoje, než jaký by vyjádřil v případě, kdyby tento aspekt do reprezentace nezahrnul.

Překážkou snadného praktického uplatnění jinak poměrně přehledně formulovaného modelu je skutečnost, že oba protikladné efekty se mohou projevit u týchž otázek a záleží na dalších faktorech a okolnostech, jakým směrem nakonec k ovlivnění dojde.[5]

Mechanismus, kterým se uvedené vlivy kontextu ve fázi rozhodování projevují, byl na jiných místech rozpracován také dalšími autory [Schuman, Presser 1981; Schwarz, Bless 1992; Sudman, Bradburn, Scharz 1996; Tourangeau, Rasinski 1988; Tourangeau, Rips, Rasinski 2000]. Jeho modely obvykle zahrnují také aspekty úrovně obecnosti klíčových konceptů v kontextové a cílové otázce (obecné – specifické), způsob naložení s kontextovou informací (zahrnutí - vyloučení), vliv kontextu na změnu směru odpovědi (přizpůsobení – kontrast), způsob administrace podnětů (vokální - vizuální), nebo vliv rušivého podnětu mezi kontextovou a cílovou otázkou. Jak je patrné, výčet aspektů, působících v reakci na kontextovou otázku při rozhodování o odpovědi na otázku cílovou, je obsáhlý a každá z kombinací uvedených skutečností může mít v praxi odlišný dopad. Očekávat kompletní vysvětlení působení efektů kontextu by tedy nebylo příliš realistické a odhadnout v praxi směr a povahu možného zkreslení je často velmi obtížné.

Ovlivnění rozhodování: působení emocí

Jiným zdrojem ovlivnění rozhodovacích procesů jsou emoce, které respondent během výzkumného rozhovoru prožívá. Tak jako například priming při interpretaci otázky, tak i emoce jsou vlivem, který působí na nevědomé úrovni, tentokráte ve fázi rozhodovací. Jejich působení jakožto jednoho z efektů kontextu v širším slova smyslu lze obecně shrnout tvrzením, že „...naše rozhodnutí nezávisejí pouze na tom, *co* přichází do mysli. Uvažování o otázce může zahrnovat paletu fenomenálních zkušeností, jako jsou naše afektivní reakce na obsah našeho myšlení nebo snadnost, s jakou tento obsah přichází do mysli.“ [Sudman, Bradburn, Schwarz 1996: 83]

Klasickým příkladem ovlivnění rozhodovacího procesu emocemi je nálada. Ať už je vyvolaná tématem, předchozími dotazy, odpověďmi, myšlenkovými procesy, či ať už přichází „vně“ situace dotazování, velice pravděpodobně ovlivní rozhodovací procesy respondentů. Zobecnění říká, že pokud jsou respondenti v dobré náladě, poskytují pozitivnější odpovědi, než když jsou v náladě špatné [Schwarz, Clore 1988]. Pozoruhodná komplikace této triviální poučky však nastává například v situaci, kdy jsou si respondenti vědomi, že jejich aktuální postoj může ovlivňovat právě nálada. V takovém případě je pak její efekt snížen, vyrušen nebo dokonce převrácen [Sudman, Bradburn, Schwarz 1996: 88].

Dalším zajímavým jevem je emocionální reakce na snadnost či naopak obtížnost, s jakou lze požadované informace vyvolat z paměti. To, jak snadno si respondent dokáže vybavit příslušné příklady, ovlivňuje jeho odhady frekvence, pravděpodobnosti či typičnosti událostí [Sudman, Bradburn, Schwarz 1996: 89]. Autoři popisují například experiment, v němž osoby, kterým byl zadán úkol vybavit si 12 případů vlastního asertivního jednání, následně hodnotily svoji schopnost asertivního jednání jako nižší, než osoby, které dostaly za úkol vybavit si pouze šest případů. Příčinou těchto překvapivých rozdílů přitom byla právě emocionální reakce na složitost samotného úkolu. Zatímco na šest případů si pokusné osoby vzpomněly snadno, vybavení 12 případů bylo pociťováno jako velice těžký úkol. Emocionální stav, vyvolaný buď pocitem snadnosti či obtížnosti úkolu, následně vnesl do procesu posuzování vlastní

nase spolecnost #0108_final.indd 12 16/01/09 6:12 AM

úrovně asertivních schopností rozhodující „nápovědu“: pokud si na takové jednání dokážu vzpomenout snadno, svědčí to o mých dobrých asertivních schopnostech. Vzhledem k tomu, že si příklady takového jednání dokáži vybavit jen s velkými obtížemi, svědčí to spíše o opaku.

Závěr

Jak je patrné, problematika rozhodování respondentů průzkumů v situaci zodpovídání dotazů je velmi komplikovanou záležitostí. Vyžaduje proto, a také se jí v posledních letech dostává, detailní studium. To již přineslo mnoho cenných poznatků o podobě postojů, otázkách jejich konzistence nebo stability, ale také obecněji o procesech rozhodování, tj. strategií, které respondenti využívají, zdrojů a kritérií, které při volbě strategie zvažují, i okolností, které do procesu rozhodování zasahují. Přesto nelze říci, že by byla problematika rozhodování již natolik probádána, že by bylo možno formulovat jednoznačná doporučení směrem k badatelům, podílejícím se na empirických dotazníkových šetřeních, či snad speciálně k těm, kteří se věnují tvorbě dotazníků a designu sběru dat. Všechny uvedené koncepce a poznatky lze nepochybně využít v určitých jednotlivých případech, komplikovanost souboru různých variant, zdrojů, motivů a kritérií je ovšem tak veliká, že obecná přímočará doporučení prozatím formulovat nedovoluje. Přesto, nebo dokonce možná právě proto, je žádoucí věnovat těmto otázkám pozornost. Stejně jako to platí pro všechny ostatní fáze a aspekty procesu zodpovídání výzkumných dotazů respondenty, je při konstrukci dotazníku i designování sběru dat nanejvýše žádoucí pamatovat také na úskalí a nebezpečí, která mohou vznikat na úrovni rozhodování o správné odpovědi; a obzvláště za situací, kdy „správná“ odpověď ve skutečnosti zřejmě ani neexistuje, jako je tomu v případě postojových dotazů.

literatura

Achen, Ch. 1975. „Mass Political Attitudes and the Survey Response.“ *American Political Science Review* 69: 1218-1231.

Ajzen, I. 1985. „From intentions to actions: A theory of planned behavior.“ Pp. 11-39 in Julius Kuhl a Jurgen Beckman (eds.). *Action-control: From cognition to behavior*. Heidelberg, Germany: Springer.

Blair, E. A., S. Burton. 1987. „Cognitive Processes Used by Survey Respondents to Answer Behavioral Frequency Questions.“ *Journal of Consumer Research* 14: 280-288.

Chen, S., S. *Chaiken. 1999. „The Heuristic-Systematic Model in Its Broader Context.“* Pp. 73-96 in Shelly *Chaiken a Yaacov Trope (eds.). Dual-Process Theories in Social Psychology.* New York: The Guilford Press.

Converse, P. E. 1964. „The Nature of Belief Systems in Mass Publics.“ Pp. 206-261 in David Apter (ed.). *Ideology Discontent*. New York: Free Press.

Feldman, S. 1989. „Measuring Issue Preferences: The Problem of Response Instability.“ *Political Analysis* 1: 25-60.

Fishbein, M., I. Arzen. 1975. *Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research.* Reading, MA: Addison-Wesley.

Hochschild, J. 1981. *What's Fair? Americans' Attitudes toward Distributive Justice*. Cambridge: Harvard University Press.

Petty, R. E., J. T. Cacioppo. 1986. *Communication and Persuasion: Central and Peripheral Routes to Attitude Change*. New York: Springer-Verlag.

Schuman, H., S. Presser. 1981. *Questions and Answers in Attitude Surveys*. Orlando: Academic Press.

Schwarz, N., G. L. Clore. 1988. „How do I Feel About It? Informative Functions of Affective States.“ Pp. 46-62 in Klaus Fiedler, Joseph Forgas (eds.). *Affect, Cognition and Social Behavior.* Toronto: Hogrefe International.

Schwarz, N., H. Bless. 1992. „Constructing Reality and its Alternatives: Assimilation and Contrast Effects in Social Judgement.“ Pp. 217-245 in Leonard L. Martin, Abraham Tesser (eds). *The Construction of Social Judgement*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Sudman, S., N. M. Bradburn, Norbert Schwarz (eds.). 1996. *Thinking About Answers. The Application of Cognitive Processes to Survey Metodology*. San Francisco: Jossey-Bass Publisher.

Tourangeau, R., K. Rasinski. 1988. „Cognitive Processes Underlying Context Effects in Attitude Measurement.“ *Psychological Bulletin* 103: 299-314.

Tourangeau, R., L. J. Rips, K. Rasinski. 2000. *The Psychology of Survey Response.* Cambridge: Cambridge University Press.

Tourangeau, R. 1999. „Context Effects on Answers to Attitude Questions.“ Pp. 111-131 in Monroe G. Sirken, Douhlas J. Hermann, Susan Schechter, Norbert Schwarz, Judith M. Tanur, Roger Tourangeau (eds.). *Cognition and Survey Research*. New York: John Wiley & Sons, Inc.

Tversky, A., D. Kahneman. 1974. „Judgement under Uncertainty: Heuristics and Biases.“ *Science* 185: 1124-1131.

Wilson, T. D., S. D. Hodges. 1992. „Attitudes as Temporary Constructions.“ Pp. 37-66 in Leonard L. Martin, Abraham L. Tesser (eds.). *The Construction of Social Judgements*. New York: Springer-Verlag.

Zaller, J., S. Feldman. 1992. „A Simple Theory of the Survey Response: Answering Questions versus Revealing Preferences.“ *American Journal of Political Science* 36: 579-616.

nase spolecnost #0108_final.indd 13 16/01/09 6:12 AM

* Text vznikl s podporou grantu IAA700280702 GA AV ČR

[1] Pokud dojde k záměrnému vyloučení pozitivní informace z reprezentace objektu, pak je výsledkem kontrast v podobě negativnějšího rozhodnutí, a naopak, pokud dojde k vyloučení informace negativní, docílíme pozitivnějšího výsledku. Efekt kontrastu může nastat třeba v případě, kdy otázce na důvěru vládě předchází informace, která respondentovi připomene, že člen vlády, který se těší jeho největší důvěře, je jako jediný bezpartijní. V takovém případě se může stát, že do své reprezentace vlády vědomě tuto osobu nezahrne a v důsledku tohoto vědomého vyloučení pozitivního aspektu reprezentovaného objektu pak vyjádří negativnější postoj, než by vyjádřil v případě jeho zohlednění.
Různé způsoby utváření, ovlivňování a změn postojů u různých lidí a v různých podmínkách představují související psychologické teorie jako například koncepce Heuristic-Systematic Model [Chen, Chaiken 1999], který je vysvětluje zejména v souvislosti s úrovní motivace, nebo koncepce Elaboration Likelihood Model [Petty, Cacioppo 1986], který se věnuje úrovni rozpracování postoje a to zejména v souvislosti s úrovní motivace a kognitivními schopnostmi.

[2] Autoři poskytují i matematické vyjádření uvedených parametrů, korelací a celého modelu [Tourangeau, Rips, Rasinski 2000: 195-196].

[3] Role hloubky kognitivního rozpracování postoje a jeho vztahu k jednání je systematicky zpracována například v koncepci Elaboration Likelihood Model [Petty, Cacioppo 1986].

[4] Záměr předpovídat z výsledků průzkumů budoucí jednání ovšem není úplně běžný a tradičně se omezuje zejména právě na otázky politické participace, jako je volební účast nebo záměr volit určité politické uskupení. Pro účely předpovídání chování nebo nalezení způsobů, jak jednání ovlivnit (např. v medicínském výzkumu) je vhodné použít sofistikovanější psychologické teoretické koncepty jako je například teorie promyšleného jednání (Theory of Reasoned Action) [Fishbein, Ajzen 1975] nebo její zdokonalení v podobě teorie plánovaného chování (Theory of Planned Behavior) [Ajzen 1985].

[5] Blíže k tomuto tématu a podrobnější vysvětlení modelu zahrnutí/vyloučení i některé jeho praktické aplikace viz Sudman, Bradburn a Schwarz [1996: 100–129] a Tourangeau [1999: 111-131].

Jiří Vinopal vede Centrum pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR, v.v.i. V roce 2007 dokončil doktorský program sociologie na katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, kde v současné době vyučuje metody a techniky sociologického výzkumu. Odborně se zaměřuje na oblast metodologie sociologických výzkumů, zejména na využívání kognitivních přístupů při konstrukci výzkumných nástrojů.
Lze ho kontaktovat na adrese: **jiri.vinopal@soc.cas.cz**

Postoje k výpůjčkám v soudobé češtině

Tom Dickins

Attitudes to loanwords in contemporary Czech

Abstract: This article uses empirical data to evaluate Czech perceptions of lexical borrowing, based on a nationwide poll conducted in November 2005 by the Public Opinion Research Centre of the Institute of Sociology of the Academy of Sciences of the Czech Republic. The survey combines synchronic and diachronic perspectives, and is the first major study of its kind since Tejnor, October 1970. It broadly concludes that most Czechs accept functionally necessary loanwords, but feel that their language contains a surfeit of peripheral foreign terms, which are used too frequently and somewhat inappropriately. Resistance to lexical innovation from other languages is especially strong amongst the elderly (particularly men) and the less well educated.

Keywords: perceptions, attitudes, lexical borrowing, loanwords, foreign terms

Úvod

Tento článek používá empirická data při evaluaci postojů českých mluvčích k lexikálním výpůjčkám, převzatých z celonárodního průzkumu, který byl proveden v listopadu roku 2005 v Centru pro výzkum veřejného mínění – Sociologický ústav AV ČR.[1] Tento výzkum (dale jen „Postoje"), který spojuje synchronní a diachronní úhel pohledu, představuje první větší studii svého typu v návaznosti na Tejnora z října 1970.[2] Autor srovnává své závěry nejen se zjištěními Tejnorovými, ale i s celou řadou novějších dat, zahrnující výsledky z vlastního dotazníku distribuovaného v malém měřítku v červnu-červenci 2005, a dalších dvou úzce zaměřených prací Jiřího Krause [1995] a Silke Gesterové [2000].[3] V textu jsou odlišeny dva hlavní parametry: názory na jazykové prostředky a hodnocení toho, jak jich mluvčí užívá. Bohužel, není v mezích této studie upřesnit realitu úzu těchto prostředků mluvčím, ale Český

nase spolecnost #0108_final.indd 14 16/01/09 6:12 AM

národní korpus potvrzuje, že níže uvedená převzatá slova jako celek tvoří důležitou část dnešní slovní zásoby.[4]

„Postoje" vycházejí z předpokladu, že čeština je jedna (možná dokonce nejdůležitější) z definujících charakteristik české národnosti[5] a že přejímaní výpůjček je výsledkem zvažování a konsolidace ideologicky podmíněného vývoje. Lexikální inovace, zvláště na základě cizích jazyků, má také důležité důsledky v rámci veřejné politiky a osobních a profesionálních vyhlídek lidí. Nicméně, poměrně málo pozornosti bylo věnováno možnému dopadu cizích slovních spojení na sebehodnocení a sociální mobilitu znevýhodněných skupin (zejména starších a méně vzdělaných lidí).

Pojem „výpůjčka" je obvykle chápán lingvisty jako převzaté slovo, které se rozlišuje od slova domácího původu tím, že jeho kořen je cizí, bez ohledu na to, do jaké míry je přizpůsobené. Definice výpůjčky v kontextu tohoto článku je však poněkud užší, a v souladu s chápáním pojmu většiny rodilých mluvčích, vylučuje zcela zdomácnělá slova, jako například *škola* a *tramvaj*. Je třeba jednoznačně rozlišovat mezi ostatními výpůjčkami: (1) přejatými slovy, jež jsou všeobecně známá a používaná, ale stále rozpoznatelná jako slova cizího původu, jako *gólman*, (2) importovaným slovníkem, který byl částečně asimilován do českého lexika, ale uchovává si silný rys cizosti, a může tudíž znít stylizovaně, jako *centrkurt*, a (3) lexikálními exoticismy, jež se týkají hlavně cizích reálií a zůstávají mimo standardní užití, jako například *impíčment*. Zejména poslední dvě kategorie jsou vnímány jako problematické.

Důležité je i členění slov podle stylového zařazení. Přemysl Hauser rozlišuje mezi 1. slovní zásobou celonárodní (A. spisovnou: slova spisovného jazyka; B. nespisovnou: nářeční varianty spisovných slov a slova obecné češtiny společná hovorovému stylu a dialektům) a 2. slovní zásobou omezenou (A. územně: slova obecné češtiny, slova oblastní (regionalismy) a slova nářeční (dialektismy); B. sociálně: slova slangová a slova argotická).[6] Zároveň vyděluje slova podle slohových příznaků jako hovorová (např. *džínsy*, *ksicht*) a knižní (*persekvovat* atd.), termíny nebo odborné názvy (*tetanus*) a poetismy (*luna*).[7] (Všechny citované příklady jsou převzaty z cizích jazyků.)

Přestože užívání výpůjček se může lišit podle okolností a tématu a také u jednotlivých mluvčích, vlastní cizí výrazy buď slouží k vyplnění lexikálních mezer nebo působí jako ukazatele prestiže. Jak tradiční funkce doplnění slovní zásoby, tak i funkce módnosti jsou dnes silně ovlivněny rolí globalizace. V případech, kdy jejich primární funkcí je doplnit slovník, přejatá slova jsou široce akceptována, zejména došlo-li k jejich zdomácnění následkem morfologické a fonologické adaptace, jako například *kornflejky/kornflek(s)y* a *céděčko*. V souvislosti s globalizací je pro mluvčí někdy výhodné užívat internacionalizmy: v globálním světě se pak říká těm samým věcem „všude" stejně, což zjednodušuje komunikaci pro ty, kdo mluví cizími jazyky. Především firemní a profesionální diskurz je plný internacionalizmů, které přispívají k mezinárodní komunikaci. Oproti tomu cizí slova, která jsou pouhými módními alternativami existujících domácích lexikálních prvků, jsou obecně vnímána jako nadbytečná. Takové výpůjčky obvykle nejsou používány náhodně; naopak, jsou vybírány na základě zamýšleného cílového publika a sociálního prostředí. V krajních případech, například v určitých obchodních situacích, cizí slova mohou být vyžadována a zároveň mohou sloužit k upevnění statutu mluvčího či dokonce k oslabení role „nezasvěcených". Muriel Saville-Troiková poznamenává, že (v takových kontextech) „Moc je nejen zobrazena v jazyce, ale je jí také dosahováno jazykem".[8]

Česká historie vštípila do rodilých mluvčích povědomí o důležitosti normativní lingvistiky během zápasu o překonání německé kulturní a politické hegemonie a v procesu utváření národního státu.[9] Podnět k puristickému smýšlení byl komplexní a mnohoaspektový. František Daneš rozlišuje dvě řady postojů k jazykové intervenci: instrumentální proti emocionální, a etické proti tradiční, přičemž obě zahrnují racionální a neracionální motivace.[10] Podle George Thomase, neracionální motivace obsahují estetická uvážení (založená na pojmech jedinečnosti národní kultury), společenské či kontextuální faktory, roli národního povědomí (opozici k těm prvkům jazyka, které ohrožují jeho identitu a identitu kultury reprezentované daným jazykem), a psychologické impulzy (potřebu chránit jazyk před předpokládanými interními či externími hrozbami). Racionální motivace zahrnují argument srozumitelnosti (výpůjčky mohou narušit porozumění), sociolingvistická funkční kritéria (funkce solidarity, separační funkce a funkce prestiže), a strukturální argumenty (vztahující se k problémům fonologické a morfologické adaptace).[11]

Tabulka 1: Názor na množství cizích slov v češtině[18]

Vzdělání	(Neúplné) základní	Střední bez maturity a	Střední s maturitou	VOŠ, Bakalářské a VŠ	Celkem
Příliš mnoho	54	54	40	35	48
Příliš málo	0	0	0	6	1
Tak akorát	34	39	57	53	44
Neví	12	7	3	6	7

Tabulka 2

Pohlaví	Muž					Žena				
Věk	15–29	30–44	45–59	60+	Celkem	15–29	30–44	45–59	60+	Celkem
Příliš mnoho	27	49	62	77	52	28	51	43	58	44
Příliš málo	0	0	0	0	0	0	0	2	3	1
Tak akorát	60	42	38	20	41	67	41	48	32	48
Neví	13	9	0	3	7	5	8	7	7	7

nase spolecnost #0108_final.indd 15 16/01/09 6:12 AM

Meze puristického přístupu byly původně odhaleny badateli Josefem Zubatým a Václavem Ertlem ve dvacátých letech minulého století, přesto však až Pražský lingvistický kroužek na počátku třicátých let definitivně potvrdil legitimnost funkčně nezbytných výpůjček. Vilém Mathesius a další členové Kroužku prosazovali jazykovou změnu na bázi „pružné stability", která odmítala zachování starobylosti jazyka.[12] Ačkoli hrozba germanizace zcela zanikla po roce 1945, puristický odkaz prokazatelně dále ovlivňoval veřejné vnímaní v době socialistické.[13] Tendence Čechů vyvarovat se nadbytečných jazykových výpůjček, trvající do roku 1989, spočívala v kombinaci socio-politických a lingvistických faktorů. Předně, lidé v období komunismu neměli velké pohnutky k tomu, aby přijímaly ideologicky motivované rusismy se značně odlišnou hláskovou stavbou, a zároveň byli vystaveni západoevropským vlivům většinou pouze okrajově.[14] Za druhé, je možné, že podstata teorií jazykové kultury vycházejících z Pražského lingvistického kroužku je nepřesná v samém smyslu konservativismu, protože akceptuje normy spisovné češtiny jako základ pro jazykový vývoj.[15] Za třetí, pravidla českého tvoření slov pravděpodobně bránila procesu přejímání slov z jazyků češtině geneticky nepříbuzných.[16]

I když postoje Čechů k cizím slovům, které platily v Čechách do roku 1989, už neplatí do stejné míry, většina lidí trvá dokonce i v současnosti na názoru, že výpůjčky jsou používány přespříliš, a to zejména v každodenní konverzaci, v politice a ve veřejném životě. Dickinsovy respondenti vyjádřili teoretickou preferenci pro slovník odvozený z domorodých zdrojů, a všeobecně připisovali přebytek přejatých slov evropské integraci a jazykovým móresům mladé generace, médií, politiků, reklamních zaměstnanců a obchodníků. Nicméně, výpůjčky samy o sobě nebyly zdrojem znepokojení, nýbrž pocit, že mnoho cizích výrazů neslouží žádnému účelu, a že jsou používány nesprávným způsobem. Většina respondentů v „Postojích" rozpoznala hodnotu výpůjček pevně zavedených ve správném kontextu. Dotázáni, zda zakořeněné internacionalismy (jako například *WC / toaleta* místo *záchod* a *suvenýr* místo *upomínkový předmět*) jsou oprávněné na základě toho, že zvyšují dorozumění mezi lidmi, téměř 80 % odpovědělo „ano", zatímco Tejnorovi respondenti byli zřetelně rozděleni na dvě poloviny ve svých odpovědích.

Analýza empirických dat

Jak ukazují veškeré větší studie, významné procento Čechů má pocit, že počet cizích slov přesahuje jejich potřebu v jazyce. Zhruba 48 % dotázaných v „Postojích" řeklo, že čeština obsahuje příliš mnoho přejatých výrazů, zatímco přibližně 44 % považovalo jejich množství za víceméně odpovídající. Oproti tomu, 64 % v Tejnorově průzkumu popsalo celkové množství výrazů z cizích jazyků jako „nadměrné"; v Dickinsově menší studii, 40 % respondentů kritizovalo rozsah výpůjček, a 47 % se domnívalo v Gesterově rozsáhlejším dotazníku, že čeština je přesycena anglicismy.

Jak Tejnor, tak Dickins zjistili, že vzdělání a věk mají největší vliv ze všech závislých proměnných na interpretaci cizích lexikálních vlivů. Jednalo-li se o dotazované s nedokončeným středním vzděláním, 67 % Tejnorových respondentů a 54 % z Dickinsova vzorku se domnívalo, že čeština obsahuje příliš mnoho cizího lexika, zatímco 53 % Tejnorových a zároveň Dickinsových absolventů vysokých škol bylo smířených se stávající situací. „Postoje" zvýrazňují ještě nápadnější vzájemný vztah mezi názory na přejímání cizích slov na jedné straně a věkem a pohlavím na straně druhé: z dotázaných starších 60 let, 67 % v této studii je kritických vůči počtu výpůjček, v porovnání s pouhými 28 % z věkové skupiny 15 – 29 let, a 52 % mužů se staví proti stupni přejímání, oproti 44 % respondentů ženského pohlaví. Zatímco 62 % mužů ve věku 45 – 60 let a 77 % mužů starších 60 let považovalo počet cizích slov za nadbytečný, čísla pro ženy ve stejných věkových skupinách byla 43 % a 58 %. Dokonce i za předpokladu možných (ale nepravděpodobných) osobitých vlastností vzorku respon-

Tabulka 3: Názor na přejímání slov z jiného jazyka[20]

Věk a vzdělání	Tejnor						Dickins						
	a.	15–18	55+	b.	c.	d.	a.	15–19	60+	b.	c.	d.	e.
(Rozhodně) obohacuje	8	17	5	5	13	12	5	10	0	8	0	8	3
Spíše obohacuje	29	29	19	22	53	32	34	38	23	24	25	75	47
Spíše kazí/ochuzuje	35	19	39	35	20	44	38	31	46	34	58	8	34
(Rozhodně) kazí/ochuzuje	11	2	22	17	7	0	9	4	13	14	0	0	3
Neví(m)	13	29	11	19	0	0	14	17	18	20	17	9	13
Jiná odpověď	4	4	4	2	7	12	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a

Pozn.: a. Všichni, b. (Neúplné) základní, c. VŠ s technickým zaměřením, d. VŠ s humanitním zaměřením, e. Všichni vysokoškoláci a absolventi.

Tabulka 4: Názor na přejímání slov z jiného jazyka

Věk a vzdělání	15–29	30–44	45–59	60+	a.	b.	c.	d.	Celkem
(Rozhodně) obohacuje	8	7	3	0	8	3	5	3	5
Spíše obohacuje	45	33	32	23	24	31	40	47	34
Spíše kazí/ochuzuje	27	39	41	46	34	39	40	34	38
(Rozhodně) kazí/ochuzuje	8	10	8	13	14	11	7	3	9
Neví	12	11	16	18	20	16	8	13	14

Pozn.: a. (Neúplné) základní, b. Střední bez maturity, c. Střední s maturitou, d. VOŠ, Bakalářské a VŠ

nase spolecnost #0108_final.indd 16 16/01/09 6:12 AM

dentů, muži středního a vyššího věku se zdají být obzvláště odolní vůči změně.[17] Je třeba však dodat, že se jejich postoje k cizím slovům neodráží nevyhnutelně v tom, jak oni sami mluví. Někdy se stává, že lidé, kteří proklamativně vystupují proti výpůjčkám, jich přesto dost běžně užívají.

Mnoho Čechů se zdá být stále přitahovaných představou jakéhosi semi-mytického zlatého věku, kdy byl jejich jazyk určitým způsobem neposkvrněný a vytříbenější. Když byli požádáni, aby porovnali stav češtiny mezi lety 1990 a 1995, většina z 1078 respondentů Jiřího Krause ve všech věkových skupinách a všech jeho osmi specifických doménách tvrdila, že jazyk zdegeneroval. „Postoje", které chronologicky následovaly Krausův výzkum, konstatovaly všeobecně podobné výsledky pro období od roku 1995 do 2005. Pouhých 12 % Dickinsových dotázaných trvalo na tom, že lidé v současnosti píší česky lépe než zhruba před deseti lety, a 55 % označilo úroveň psané češtiny za klesající, zatímco 15 % prohlásilo, že mluvená čeština se zlepšila, v kontrastu s 58 % respondentů, kteří zpozorovali její úpadek. Představa, že jazyk upadá, se neomezuje na češtinu, a pocit, že jazyk byl znečištěn cizími vlivy, je často přinejmenším faktorem v této reakci.

Celkové postoje k dopadu lexikálního přejímaní doznaly od roku 1970 překvapivě pouze nepatrných změn. Více respondentů v Tejnorově a Dickinsově studii tvrdilo, že cizí slova ochuzují, spíše než obohacují jazyk – Tejnor: 46 % oproti 37 %, a Dickins: 47 % oproti 39 %.[19] Mladší a lépe vzdělaní respondenti mají sklon k zdůrazňování pozitivních aspektů přejímání cizích slov, zatímco starší a méně vzdělaní dotázaní se více soustředí na jeho negativní důsledky. 61 % Tejnorových respondentů ve věku nad 55 let, a 52 % z těch, kteří měli pouze základní (nebo neměli žádné) vzdělání, se domnívalo, že přejímání ochuzuje jazyk, v porovnání s 59 % mezi Dickinsovými 60 (a více) letými a 48 % v jeho skupině nejméně vzdělaných. Mezi Tejnorovými dotázanými ve věku 15 – 18 a 19 – 24 let, 46 % a 47 % nahlíželo na výpůjčky jako na obohacující jev, a 48 % z Dickinsových 15 – 19 letých, stejně tak jako 53 % z jeho 15 – 29 letých, s tím souhlasilo.

50 % všech participantů s vyšším vzděláním se v „Postojích" domnívalo, že výpůjčky obohacují jazyk, ve srovnání s 37 % respondentů, kteří je posuzovali jako ochuzující. Vnímání absolventů v tomto smyslu podstoupilo zajímavou transformaci od roku 1970 – 66 % absolventů VŠ s technickým zaměřením a 44 % s humanitním zaměřením v Tejnorově studii označilo cizí výrazy jako obohacující, zatímco stejně zaměřená analýza Dickinsova dotazníku ukazuje 25 % u technického a 83 % u humanitního zaměření. Zdá se, že absolventi VŠ s technickým zaměřením vidí novou terminologii jako komplikující faktor, kdežto absolventi humanitních oborů jsou v současnosti převážně smířeni s důležitostí výpůjček a odmítají „neracionální" argumenty pro jazykovou intervenci. Vzájemný vztah mezi věkem a vzděláním je nyní zřetelnější – 83 % z 20 – 29 letých absolventů a 46 % z 60 a více letých absolventů se drželo názoru, že cizí lexikální prvky zdokonalují češtinu, kdežto 53 % příslušníků mladší a 76 % příslušníků starší věkové skupiny, mezi těmi se základním či žádným vzděláním, vidí jejich vliv jako škodlivý.

Změny v postojích k jazyku a v jeho použití v rozdílných etapách života, známé v angličtině jako „age-grading", jsou prověřené sociologickým výzkumem.[21] Každá generace starších lidí má tendenci k vnímání cizích slov méně pozitivně

Tabulka 5: Reakce na používání cizích slov

	Gester	Dickins		
	Ano	Ano	Ne	Neví
Začátek po r. 1989	58	80	8	12
Podpora porozumění	43	51	26	23
Záležitost mladých	40	72	22	6
Usnadnění života	37	38	45	17
Pro češtinu špatné	27	54	35	11
Obohacení češtiny	25	20	69	11
Omezení	22	42	39	19
Ohrožení kultury	18	35	45	20
Záležitost odborníků	8	33	48	19
Regulace zákonem	2	7	70	23

Tabulka 6: Jak často přináší potíže –*

	Při četbě tisku?	Při používání techniky?	Při sledování televize?	Ve styku s úřady?	Při odborném studiu?	Při četbě beletrie?
Ano, téměř neustále	6	14	3	2	4	2
Často, v mnoha situacích	42	53	32	19	34	9
Jen občas, v určitých situacích	47	18	53	44	28	41
Ne, nepřináší to potíže	4	2	11	28	7	31
Neví	1	13	1	7	27	17

* Vyjádřeno ve smyslu „platné procentuálnosti" [valid percentages] (chybějící data jsou vyloučena).

nase spolecnost #0108_final.indd 17 16/01/09 6:12 AM

než byla v minulosti zvyklá, a než mají sklon její následovníci v současnosti. Nicméně, Dickinsovo zjištění, že „age-grading" se v české společnosti zjevně týká více mužů než žen, je mnohem méně předvídatelné. Mezi 60 a více letými v „Postojích", 67 % mužů v porovnání s pouhými 52 % žen považovalo přejímání cizích slov za škodlivé, zatímco celkové výsledky pro obě pohlaví byly téměř identické (47 % v obou případech poukázalo na negativní dopad výpůjček).

Jako odpověď na detailnější otázku týkající se příčin lexikálního přejímání, 80 % Dickinsových respondentů souhlasilo s názorem, že příliv výpůjček začal po roce 1989, a 72 % vnímalo přejímání cizích slov jako charakteristický rys mladší generace. Je zajímavé, že když byli respondenti dotázáni přímo, zda mohou být cizí slova ospravedlněna, protože „usnadňují život" a „podporují porozumění mezi lidmi", množství potvrzujících odpovědí bylo mnohem vyšší – 61 % a 78 %. 54 % ze vzorku dotázaných vidělo cizí slova jako špatná pro češtinu, s tím, že pouze 35 % jejich existenci posuzovalo jako hrozbu národní kultuře, a 33 % je považovalo za exluzivní doménu odborníků. Ačkoli 42 % respondentů obhajovalo zdrženlivost při používání výpůjček, 39 % ji nepokládalo za nutnou.

Většina českých mluvčích cítí určitou nezpůsobilost v souvislosti s užíváním slov pocházejících z cizích jazyků. Když byli respondenti dotázáni, jak často jim cizí výrazy způsobují problémy v každodenním životě, 86 % odpovědělo „jen občas", „často" nebo „téměř neustále". 46 % Dickinsových 60 a více letých tvrdilo, že se pravidelně či trvale setkávají s těmito potížemi. V dotazníku Gesterové, 87 % podobně potvrdilo, že „někdy" nebo „často" zápolí s výpůjčkami. 63 % Dickinsových respondentů, zahrnujících 78 % absolventů vysokých škol a 73 % 15 – 29 letých, se drželo názoru, že potřebují lepší porozumění výrazům cizího původu.

Přes 90 % Dickinsových respondentů se ptá někoho jiného, když nerozumějí cizímu výrazu, zatímco 62 % konzultuje slovník cizích slov. Pouze 30 % používá internetové hledače k určení významu přejatého slova, avšak toto číslo zahrnuje 55 % všech 15 – 19 letých a 49 % všech 20 – 29 letých. Absolventi vysokých škol jsou nejvíce nakloněni konzultaci veškerých druhů tištěných slovníků. 51 % dotázaných ve vzorku Gesterové určilo jako první zdroj informací slovník cizích slov, zatímco 42 % by se raději zeptalo někoho jiného. Podobně jako Gesterová, Tejnor požádal své respondenty, aby seřadili rozdílné zdroje podle jejich důležitosti – 54 % bylo odkázaných na slovník cizích slov a 28 % poukázalo na roli médií.

Jazyková doména představující největší potíže pro české mluvčí je moderní technologie. S vyloučením Dickinsových chybějících dat, 67 % všech respondentů tvrdilo, že technické termíny neustále či často představují problémy. Obecným pravidlem je, že čím lépe jsou lidé informováni, tím více cítí, že potřebují přístup ke slovníku vědecké inovace. 52 % všech absolventů vysokých škol v „Postojích" označilo výpůjčky ve specializovaných oblastech studia za pravidelnou příčinu obav, kdežto pouze 31 % dotázaných s neúplným (základním) vzděláním se vyjádřilo stejným způsobem. Většina respondentů ve všech vzdělanostních a věkových skupinách souhlasila s tím, že mají často nebo stále problémy s importovanými termíny v oblasti technologie, avšak čísla se měnila od 79 % u absolventů s titulem do 64 % u těch s neúplným vzděláním, a od 76 % u 15 – 29 letých do 57 % u 60 a více letých. 49 % dotázaných potvrdilo, že se trvale nebo často střetává s problémy při čtení tisku, ovšem toto číslo zahrnovalo 73 % 60 a více letých v porovnání s pouhými 37 % z věkové skupiny 15 – 29 let. Porozumění cizím výrazům ve skupině 60 a více letých je také nejvíce testováno rozšířeným výskytem lexikálních výpůjček v televizním vysílání: 45 % zde prohlásilo, že množství cizích slov v televizi často nebo stále narušuje porozumění.

Jelikož anglicismy jsou v současnosti vůdčím zdrojem lexikální inovace, je možné očekávat, že čeští rodilí mluvčí budou považovat angličtinu za výzvu své jazykové samostatnosti. 56 % dotázaných v „Postojích", zahrnujících 75 % respondentů s velmi dobrým ovládáním angličtiny a 76 % s pasivní znalostí, přesto nepociťuje, že angličtina ohrožuje jejich jazyk. V tomto případě se opět jedná o vzájemný vztah mezi odpo-

Tabulka 7: Vhodnost přejímání slov („žádné odpovědi" jsou vyloučeny)

	Tejnor			Dickins		
	Vhodné	Nevhodné	Nevím	Vhodné	Nevhodné	Neví
Z řečtiny nebo latiny	60	22	18	37	33	30
Z němčiny	21	65	14	39	40	21
Z angličtiny				57	22	21
Z jiných neslovanských jazyků	30	48	22	28	40	32
Z ruštiny				25	46	29
Z jiných slovanských jazyků	34	46	20	34	39	27
Z jiných světových jazyků	n/a	n/a	n/a	9	62	29

Tabulka 8: Zbytečnost používání cizích slov při běžné konverzaci

Věk	15–29	30–44	45–59	60+	Celkem
Ano, často	18	36	34	53	35
Ano, někdy	43	39	44	28	39
Ne, nenastávají	24	18	15	11	17
Neví	15	7	7	8	9

nase spolecnost #0108_final.indd 18 16/01/09 6:12 AM

věďmi a věkem a vzděláním, s tím, že starší a méně vzdělaní mají větší sklon k rozpoznání hrozby.

57% z Dickinsova vzorku respondentů, včetně více než tři čtvrti 15–29 letých a přes dvě třetiny absolventů, považuje angličtinu za nejvhodnější jazyk pro lexikální výpůjčky. Naopak, ve skupině 62 dotázaných, která shledala angličtinu nevhodnou v tomto smyslu, 21 bylo starších 60 let a 49 nemělo žádnou znalost angličtiny. Počet mluvčích vnímajících latinu a řečtinu jako vhodný zdroj klesl ze 60 % v roce 1970 na 37 %, nicméně v případě němčiny vzrostl z 21 % na 39 % (což zahrnuje 57 % věkové skupiny 20 – 29 let). Tejnorovy závěry nejsou bohužel srovnatelné se závěry ostatních, jelikož jsou založeny na zdánlivě politicky nutném rozhodnutí spojit angličtinu s jinými západoevropskými jazyky a ruštinu se slovanskými jazyky.

Současné vnímání angličtiny jako zdroje lexikálních výpůjček odráží její popularitu jako cizího jazyka, která je odvozena jak z její užitečnosti, tak z módního statutu, jenž angličtina nabyla zejména mezi mladými lidmi. 89 % všech Dickinsových dotázaných se cítilo znevýhodněno neznalostí angličtiny, a angličtina byla označena jako jeden ze dvou oblíbených jazyků u 74 % 15 – 19 letých. Velká většina Dickinsových respondentů prohlásila, že turismus (91 %), globalizace (84 %), americká (81 %) a evropská (75 %) kultura aktivně podporují přejímání cizích slov, nicméně 69 % také uznalo, že neracionální motivace české kultury a tradice mohou působit jako protipól tohoto procesu. Respondenti jak v Tejnorově, tak v Dickinsově studii prohlásili, že „často“ nebo „někdy“ potkávají mluvčí, kteří používají nadměrný počet cizích slov – 94 % a 74 %. Tejnor dále zjistil, že 74 % dotázaných zavrhovalo nadměrné užívání výpůjček nebo s ním nesouhlasilo. 53 % Dickinsových 60 a více letých, v porovnáním s 18 % 15 – 29 letých, sdělilo, že jsou často vystaveni přebytečnému cizímu lexiku. Ti, kteří dobře ovládali cizí jazyky, byli obecně více ochotní přijímat výpůjčky – pouze 13 % z plynule hovořících anglicky obvinilo své krajany z příliš častého používání cizích slov.

Když byla respondentům v „Postojích“ položena otázka, týkající se jejich vlastního jazykového chování, 50 % konstatovalo, že „(téměř) nikdy“ nepoužívají výpůjčky v běžné konverzaci, a nebo že je používají „zřídka“. Oproti tomu 62 % z Tejnorova vzorku trvalo na tom, že „výjimečně“ čerpají z cizích jazyků. Obě studie ukázaly, že zejména starší lidé a lidé nejméně vzdělaní se zdráhali připustit užívání cizích slov. Pouze 3 % 60 a více letých v „Postojích“ prohlásilo, že pravidelně a nepřetržitě čerpá z cizího lexika. Tento poměr stoupá k 48 % v případě respondentů ve věku 15 – 19 let. 40 % 25 – 39 letých a 36 % 40 – 50 letých v roce 1970 používalo cizí terminologii alespoň

Tabulka 9: Proč lidé používají mnoho cizojazyčných výrazů?[23]

Věk		15-19	20-29	30-44	45-59	60+	Celkem
Snaha vypadat důležitě, chytře; předvést se	1. důvod	50	33	40	40	46	41
	2. důvod	17	39	19	32	24	27
Je to módní trend	1. důvod	14	3	21	10	15	13
	2. důvod	0	11	7	9	10	9
Pro některá slova není český výraz	1. důvod	0	15	6	2	4	5
	2. důvod	33	0	13	3	3	7
Neznají ekvivalent v češtině, nedostatek slovní zásoby	1. důvod	7	0	2	3	0	2
	2. důvod	17	0	7	3	7	5
Vliv práce s počítači, rozvoje techniky	1. důvod	0	6	2	7	4	4
	2. důvod	0	0	0	12	7	5
Vliv médií, reklamy	1. důvod	0	6	11	7	8	8
	2. důvod	0	0	16	18	17	14
Vliv globalizace, rozvoj cestování, kontakt s cizinci, jazyky	1. důvod	0	0	4	7	8	5
	2. důvod	0	11	19	6	14	12

Tabulka 10: Názor na používání cizích slov[25]

	Tejnor			Dickins					
	Mám námitky	Nemám námitky	Nevím, nezajímám se	Rozhodně vadí	Spíše vadí	Spíše nevadí	Rozhodně nevadí	Nezajímá se	Neví
Každodenní rozhovory	64	31	5	19	35	32	10	2	2
Politický a veřejný život	47	38	15	16	42	29	7	4	2
Hospodářství a obchod	47	42	11	10	21	47	11	7	4
Jiné pracovní obory	n/a	n/a	n/a	6	18	40	10	10	16
Reklama	n/a	n/a	n/a	19	28	30	13	8	2
Sport, koníčky, cestování	29	53	14	7	22	44	16	3	8
Populární kultura	33	49	22	13	29	36	17	2	3
Zdraví a krása	18	75	7	10	24	33	13	10	0
Počítače a technika	12	75	13	4	10	38	32	11	5

nase spolecnost #0108_final.indd 19 16/01/09 6:12 AM

„někdy“, zatímco u totožných respondentů v současnosti – patřících nyní do skupiny 60 a více let – to bylo pouze 28 %.

Snaha předvést se byla citována jako jedna z hlavních motivací pro nadměrné používání výpůjček u téměř 68 % všech respondentů. Tendence projevit se odlišně od ostatních uživatelů jazyka je v určitém rozporu s českým „egalitářským etosem“, který je analyzován Ladislavem Holým.[22] Další důležité motivy pro velký výskyt cizojazyčných výrazů jsou módní vlivy (označeny u 22 % respondentů), vlivy médií (22 %) a globální změna (17 %). Dickinsovi dotázaní téměř vždy rozpoznali důležitost médií a globalizace, ačkoli je překvapující, že pouze 10 % z nich zdůraznilo roli technologie.

Obecně řečeno, Češi dávají přednost domněle domácím lexikálním prvkům před výpůjčkami. 56 % Dickinsových respondentů trvdilo, že by použili český výraz, kdykoli je to možné, nicméně 29 % prohlásilo, že použití je závislé na kontextu. V tomto případě se postoje mluvčích opět vztahují k věku: 75 % 60 a více letých se rozhodne pro českou frázi, v porovnání s 33 % 15 – 29 letých. Důležitost kontextu byla rozpoznána 42 % z věkové skupiny 15 – 29 let, ale pouze 15 % 60 a více letých. Tejnor a Dickins zdůraznili dvě obecné oblasti, které byly pociťovány jako obzvláště problematické pro přejímání cizích slov: každodenní konverzace (64 % Tejnorových a 54 % Dickinsových respondentů zde bylo proti výpůjčkám), a politický a veřejný život (Tejnor: 47 %, Dickins: 58 %). Tejnor dále odhalil silné námitky vůči výpůjčkám v ekonomickém kontextu (47 %), zatímco Dickins pozoroval podstatné obavy ve sféře reklamy (47 %).

Zatímco normativní pocity přetrvávají v určitých oblastech, nejsou důkazy pro to, že tyto názory představují systematický či soustředěný nesouhlas s moderní společností nebo s pokrokem v obecném smyslu, jak bylo občas skutečností v době První republiky.[24] Většina z Tejnorova a Dickinsova vzorku respondentů nebyla znepokojena vypůjčeným lexikem objevujícím se v technologii (a výpočetní technice), zdravotnictví (a kosmetice), a sportu (a aktivit volného času). Dickinsovi respondenti byli také docela smíření s výskytem cizích výrazů v zaměstnání. Skupina 60 a více letých vyjádřila největší nedůvěru k výpůjčkám ve všech identifikovaných kategoriích, zatímco 29 a méně letí byli nejméně znepokojeni.

Aby zmírnil introspektivní charakter mnohých odpovědí, Dickins položil svým respondentům otázku, jak vnímají přijímání lexikálních výpůjček jinými skupinami mluvčích. Vznik-

Tabulka 11: Jak se staví k přejímání cizích slov

	Rozhodně jej podporují	Spíše jej podporují	Spíše mu brání	Rozhodně mu brání	Neví
Mladí lidé	60	39	0	0	1
Lidé středního věku	6	58	30	0	6
Lidé staršího věku	1	3	56	36	4
Pracovníci médií	45	47	3	1	4
Politici	44	46	2	1	7
Tvůrci reklamy	63	31	1	0	5
Obchodníci	35	54	2	0	9
Vědci	36	32	8	1	23
Učitelé*	6	37	25	4	28
Kdo jiný přejímání cizích slov podporuje	11	9	n/a	n/a	80
Kdo jiný pšejímání cizích slov brání	n/a	n/a	8	9	83

* „Žádná oďpověď“ je vyloučena.

Tabulka 12: Kterému výrazu dává přednost?

	Domácímu slovu	Cizímu slovu	Podle okolností	Neuvažuje o tom	Neví
Kopaná/fotbal	23	57	12	8	0
Košíková/basket(bal)	43	37	13	7	n/a
Kulturistika/ bodybuilding	91	2	4	3	n/a
Vědecko-fantastický/ sci-fi	36	40	18	5	1
Vteřina/sekunda	50	22	21	6	1
Výlučně/exklusivně	57	21	17	3	2
Jazykověda/ lingvistika	71	9	10	7	3
Dějiny/historie	36	23	32	8	1
Počítač/computer	72	12	11	4	1
Večírek/párty	60	16	18	5	1

nase spolecnost #0108_final.indd 20 16/01/09 6:12 AM

lá data poskytla velice jednotnou řadu výsledků. Fakticky všichni dotázaní byli toho názoru, že mladší generace, média, politikové, reklamní pracovníci a obchodníci dávají přednost výpůjčkám, zatímco starší lidé mají tendenci být proti. Většina respondentů se také domnívala, že lidé středního věku (64 %) a vědci (68 %) jsou dobře vybaveni k užívání cizích slov. Pouze v případě učitelů se dojmy výrazně lišily: 43 % je považovalo za souhlasící s výpůjčkami, 29 % tvrdilo, že učitelé jsou proti, a 28 % nebylo rozhodnuto.[26] Všeobecná shoda dotázaných v tomto případě je odrazem úzkého vzájemného vztahu mezi sebehodnocením mladých, lidí středního věku a starší generace na jedné straně, a dojmu z Dickinsova vzorku jako celku na straně druhé. 99 % 15 – 29 letých a stejně tak 99 % ze všech věkových skupin v „Postojích" potvrdilo, že mladí lidé jsou příznivě nakloněni výpůjčkám, zatímco 93 % 60 a více letých, a také 93 % všech respondentů prohlásilo, že starší lidé jsou proti.

Potřeba cizí terminologie je široce uznávaná i tehdy, když jsou uživatelé vystaveni zostuzení svými krajany. 48 % Tejnorových a 46 % Dickinsových respondentů označilo přejímání cizích slov za nevyhnutelné, zatímco pouze 33 % a 39 % se domnívalo, že Češi by vždy měli především hledat vhodný domácí výraz. Mladí a lépe vzdělaní mluvčí jsou silně přesvědčeni o nezbytnosti cizích lexikálních výrazů: 61 % 15 – 29 letých a 59 % absolventů vysokých škol je považují za nenahraditelné. Naopak pouze 36 % dotázaných s nedokončeným středním vzděláním a 30 % ve věkové skupině 60 a více let vidí lexikální výpůjčky jako nutné. Nicméně, když jim byla položena konkrétní otázka, zda stojí za to hledat české fráze na místě dobře známých výpůjček jako *internet* a *pizza*, 61 % všech respondentů řeklo „ne", a pouze 25 % odpovědělo „ano".[27]

Teoretické upřednostňování českých slov u většiny lidí (včetně vzdělanějších i starších) se obecně týká těch případů, v nichž existuje zřetelná volba mezi českým výrazem a jeho cizím protějškem, pokud ovšem není česká verze v současnosti považovaná za zastaralou nebo nemá užší či rozdílné významové rozpětí. Požádáni zvolit si jednu ze dvou dublet, jako například *aluminium* a *hliník* nebo *substantivum* a *podstatné jméno*, 66 % volilo český výraz, 20 % řeklo, že to závisí na kontextu, a méně než 6 % se rozhodlo pro cizí formu. 55 % v Tejnorově studii vyjádřilo preferenci pro české slovo, 29 % trvalo na tom, že užívají obě varianty, a 13 % tvrdilo, že soustavně volí mezinárodní verzi.

Ze seznamu deseti synonymních dublet zvolených pro tento průzkum, pouze *fotbal* a *sci-fi* byly považovány většinou Dickinsových respondentů za více přijatelné než jejich české protějšky. Nicméně, mladší dotázaní a lidé s dobrou znalostí jazyků se mnohem více přikláněli ke zvolení cizího výrazu v případech, kdy cizí slovo v podstatě nabylo všeobecné užívanosti. Rozdíl ve vnímání 15 – 19 letých a 60 a více letých tu byl markantní. Například nejmladší věková skupina vykazovala zřetelnou preferenci pro *basket(bal)* a *sci-fi* – 69 % a 62 % – a nejstarší věková skupina odhalila podobnou zálibu pro *košíková* a *vědecko-fantastický* – 64 % a 62 %.

Kalky, jako například *časovač* a (*počítačová*) *myš*, jsou všeobecně považované za vhodnější než přímé výpůjčky z toho důvodu, že vliv cizího jazyka je tu mnohem méně patrný. Pouze 17 % Dickinsových respondentů vyjádřilo jakýkoli odpor k překladům výpůjček. Větší tolerance forem, které způsobují minimální narušení pravidel českého tvoření slov, se dále odráží v preferencích mluvčích pro český pravopis dublet jako *džentlmen* a *gentleman*, nebo *manažer* a *manager*. Zatímco 47

Tabulka 13: Vhodnost užití cizojazyčných slov v médiích („žádné odpovědi" jsou vyloučeny)

	Tejnor			Dickins		
	Vhodné	Nevhodné	Nevím	Je to vhodné	Je to nevhodné	Neví
Eskalace	3	75	22	30	52	18
Parametr	39	48	13	69	26	5
Disproporce	35	52	13	55	34	11
Adekvátní	5	70	25	61	31	8
Stimul	8	68	24	44	44	12
Prognóza	31	54	15	73	22	5
Trend	14	65	21	67	27	6
Platforma	22	63	15	35	48	17

Tabulka 14: Vhodnost slova pro novinový článek

	Tejnor			Dickins		
	Vhodné	Nevhodné	Nevím	Je to vhodné	Je to nevhodné	Neví
Gigantický	29	65	6	56	41	3
Bibliotéka	16	69	15	28	69	3
Interesovat	20	68	12	25	71	4
Pasažér	32	62	6	74	25	1
Devalvace	n/a	n/a	n/a	40	55	5
Monitorovat	n/a	n/a	n/a	44	53	3
Lukrativní	n/a	n/a	n/a	46	51	3
Komodita	n/a	n/a	n/a	24	71	5
Lobovat	n/a	n/a	n/a	28	66	6

nase spolecnost #0108_final.indd 21 16/01/09 6:12 AM

% vzorku respondentů obhajovalo použití české ortografie, 22 % volilo cizí pravopis, a 20 % prohlásilo, že to záleží na kontextu.[28] Opět je patrné, že obeznámenost lidí s jinými jazyky má tendenci ovlivnit jejich odpovědi. Mezi těmi, tvrdícími, že mají velmi dobrou znalost angličtiny, 56 % trvalo na tom, že by pravděpodobně zvolili původní pravopis, zatímco 57 % mluvčích neovládajících angličtinu volili ve prospěch adaptované formy.

Okolnosti kontextu jsou často nesmírně důležité, ovšem musí být analyzovány ve spojitosti se změnou v čase. Když „Postoje" požádaly respondenty, aby ohodnotili přijatelnost osmi výpůjček v médiích, určených širšímu publiku, které byly považované za nepřijatelné většinou Tejnorových dotázaných, všech osm bylo nyní přijímáno jako více legitimní než v roce 1970, a všechny z nich, s výjimkou *eskalace*, *plaformy* a *stimulu*, byly považovány za více vhodné než nevhodné. Přes spisovnost a poměrně abstraktní povahu některých těchto výrazů mladší respondenti konzistentně potvrdili, že připouštějí cizí alternativy ve větší míře než starší generace. Například, 42 % 15 – 19 letých pohlíželo na *eskalaci* jako na vhodný výraz v porovnání s 18 % 60 a více letých, zatímco sumy pro *disproporce* byly 59 % a 45 %.

Zhruba stejný profil se objevuje, je-li otázka dále zúžena, aby se konkrétně vztahovala na cizí výrazy používané v obecných novinových článcích. Postoje vůči přijatelnosti výpůjček

Tabulka 15: Slyšel o slově?

	Všichni respondenti			Věk (nezahrnuje odpovědi „nevím")							
				15–29		30–44		45–59		60+	
	Ano	Ne	Nevím	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
Apartmá(n)	96	1	3	95	3	97	0	96	3	97	0
Obezličky	42	47	11	29	61	39	50	53	32	51	44
Jakuza	23	66	11	28	61	24	63	20	70	18	74
Croissant	62	31	7	68	24	71	24	65	28	41	51
Vizážista	93	4	3	95	3	96	1	93	4	85	12
Bungalov	95	3	2	95	4	94	1	95	3	95	3
Resentiment	14	74	12	16	66	14	76	18	74	10	79
Gastarbeitr	68	26	6	62	32	71	22	74	22	66	28
Konspekt	50	41	9	50	42	43	46	55	32	49	46
Angažmá	98	1	1	97	3	100	0	99	0	95	2
(Pom)frity	83	13	4	86	14	88	10	88	5	67	25
Zimmer frei	92	6	2	92	7	92	6	97	1	89	10
Paparazzo	76	18	6	80	16	85	13	80	12	56	33
Pendler	64	28	8	57	37	63	28	74	12	62	34
Graffiti	80	16	4	88	12	85	13	82	10	62	31
Imbiss	28	61	11	32	59	29	61	27	57	21	71

Tabulka 16: Nahrazení slova

	Všichni respondenti			Ovládá jazyk – anglický (nezahrnuje odpovědi „nevím")							
				Rozumí i hovoří velmi dobře		Rozumí i hovoří, ale ne moc dobře		Dobře rozumí, hovoří jen s obtížemi		Neovládá	
	Ano	Ne	Neví	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
Bodyguard	91	2	7	100	0	96	2	98	0	88	2
Power-play	37	24	39	63	25	53	23	50	26	28	24
Babysitter/ka	23	11	66	45	19	36	14	11	8	23	11
Rowdy	6	10	84	19	18	13	13	10	21	2	6
Talk show	31	41	28	50	31	55	32	45	45	19	43
Cash	62	9	29	81	0	75	13	69	10	55	9
Finišovat	62	33	5	75	25	68	30	76	21	57	37
Houmles	44	10	46	75	0	77	6	70	7	28	13
Homepage	25	7	68	63	6	51	19	38	10	11	4
Billboard	92	2	6	100	0	94	4	93	0	90	2
Airbag	76	4	20	88	0	83	2	79	5	73	5
Brifink	50	10	40	44	25	55	9	81	7	43	10
Squatter	26	13	61	38	0	38	23	38	14	19	11
Leasing	87	3	10	88	0	81	4	91	5	88	3
Keyboard	32	12	56	75	0	60	11	50	19	17	11

nase spolecnost #0108_final.indd 22 16/01/09 6:12 AM

se zde liší, nicméně všechny specifikované výrazy jsou nyní vnímány jako vhodnější, než v případě Tejnorova průzkumu, a mladí lidé, lidé lépe vzdělaní a ti s lepším ovládáním jazyků mají tendenci být více přístupní cizí influenci než jiné skupiny. Dokonce i když některá slova ještě nepřešla do obecného povědomí, 15 – 29 letí a absolventi vysokých škol je konzistentně nejvíce přijímají. Například *bibliotéka* a *devalvace* byly považovány za vhodné 44 % a 69 % absolventů, v porovnání s 23 % a 26 % respondentů se základním (a nižším) vzděláním.

Evidence v „Postojích" naznačuje, že Češi obecně rozumí výrazům přejatým z cizích jazyků v současnosti více než v roce 1970. I v případě 16 výrazů, které nejsou anglicismy, byla většina dotázaných překvapivě dobře informována. Kromě 5 výrazů (*obezličky*, *jakuza*, *resentiment*, *konspekt* a *imbiss*), více než 60 % respondentů rozpoznalo jejich význam. Dva rusismy – *obezličky* a *konspekt* – byly známy 66 % a 84 % absolventů a více než polovině 45 a více letých, zatímco *imbiss* byl rozpoznán 47 % lidí s vysokoškolským vzděláním a 53 % dotázaných s velmi dobrou či adekvátní znalostí němčiny.

Je všeobecným pravidlem, že původ cizího slova je méně rozhodující pro jeho adaptaci než jeho funkční nutnost, nicméně postavení angličtiny je tak významné, že nadbytečné anglicismy jako hovorový výraz *houmles(ák)* (čeština: *bezdomovec*) nadále vstupují do českého lexika. Když byli Dickinsovi respondenti otázáni, zda by mohli nahradit 15 anglických výpůjček českými alternativami, úspěšnost byla 50 % a více

Tabulka 17: Význam cizích slov

	Všichni respondenti			Muž			Žena		
	Ano	Ne	Neví	Ano	Ne	Neví	Ano	Ne	Neví
Stoper	60	32	8	82	13	5	40	49	11
Jogging	69	21	10	77	12	11	62	30	8
Kouč	87	10	3	98	1	2	77	17	5
Baráž	57	32	11	79	15	6	38	47	15
Biker	43	50	7	59	31	10	28	68	4
Bungee jumping	83	13	4	92	7	2	76	18	6
Cross-country	44	49	7	57	37	6	32	60	9
Hattrick	61	30	9	85	11	4	40	47	13
Špílmacher	52	37	11	71	18	11	36	54	11
Libero	41	50	9	65	25	10	20	72	8
Play-off	78	16	6	95	2	3	64	28	9
Taekwondo	35	55	10	42	46	12	29	62	9

Tabulka 18: Znáte počítačové výrazy?

	Pohlaví	Muž				Žena			
	Věk	15–29	30–44	45–59	60+	15–29	30–44	45–59	60+
Desktop	Ano	65	45	29	17	33	8	17	6
	Ne	27	49	62	77	49	87	73	94
	Není si jist	8	6	9	6	18	5	10	0
Upgrade	Ano	68	49	15	20	46	21	25	10
	Ne	19	42	65	73	33	64	63	87
	Není si jist	13	9	20	7	21	15	12	3

Tabulka 19: Znáte počítačové výrazy?

	Všichni respondenti			Věk (nezahrnuje odpovědi „nevím")							
				15–29		30–44		45–59		60+	
	Ano	Ne	Neví	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
Software	69	22	9	87	11	72	17	68	20	46	46
Desktop	28	64	8	49	38	25	69	23	68	12	85
Slideshow	21	69	10	37	46	19	69	15	77	12	87
Hyperlink	23	65	12	41	37	24	68	16	76	7	85
Internetový portal	60	34	6	83	15	64	25	51	39	38	61
Excelovský graf	40	52	8	67	25	40	49	31	62	20	75
Textový editor	62	30	8	84	15	67	22	57	30	38	57
Surfovat	80	17	3	92	7	89	7	81	16	48	44
Chatovat	67	27	6	88	11	76	15	60	32	38	57
Upgrade	32	55	13	57	26	33	54	20	64	15	80

nase spolecnost #0108_final.indd 23 16/01/09 6:12 AM

u sedmi z nich. Pět anglicismů, pro které byly přesné interpretace či synonyma poskytnuty většinou respondentů – *airbag*, *billboard*, *bodyguard*, *cash* a *leasing* – si uchovalo svou původní morfologickou podobu v nominativu v jednotném čísle.[29] Zatímco adopce výrazů *leasing* a *brífink* mohou být pochopitelné z hlediska toho, že v češtině neexistují jednoznačné ekvivalenty, další obecně známé výrazy buď mají zavedená synonyma (*bodyguard – osobní strážce, cash – hotovost*), nebo se jedná o pohotově utvořené kalky (*airbag – vzduchový vak*), a nebo mohou být jednoduše parafrázované (*billboard – větší reklamní tabule*, *finišovat – blížit se k cíli a zároveň stupňovat tempo)*. Jako v jiných případech, změna je vedena mladší generací a lidmi s lepším vzděláním s tím, že znalost angličtiny představuje významný přispívající faktor u méně specializovaných výrazů, jako například *talk show*. 51 % a 41 % mezi 15 – 29 letými nalezlo odpovídající české protiklady pro *keyboard* a *homepage*, ve srovnání s 20 % a 13 % 60 a více letých, zatímco 75 % a 63 % absolventů bylo schopno vysvětlit význam slov *brífink* a *power-play*, což je v kontrastu s 31 % a 26 % těch s neukončeným středním (nebo nižším) vzděláním. Podobná nesrovnatelnost se vyskytla v množství plynule mluvících anglicky a neanglických mluvčích, kteří správně označili vhodné náhražky výrazů jako *homepage* (63 % oproti 11 %), *houmles* (75 % a 28 %), *keyboard* (75 % a 17 %), *power-play* (63 % a 28 %) a *talk show* (50 % a 19 %). Stejně jako ve studii Gesterové, hovorový neologismus *rowdy* nebyl široce znám, ačkoli 19 % z dotá-

Tabulka 20: Srozumitelnost slov

	Tejnor				Dickins				
	a.	b.	c.	d.	a.	b.	c.	d.	e.
Postulát	1	4	56	39	1	6	61	29	3
Rekriminace	1	5	49	55	1	3	50	41	5
Koordinace	6	37	45	12	10	59	25	4	2
Aplikace	11	35	43	11	16	60	19	3	2
Verifikace	0	2	39	59	1	7	49	37	6
Principiálnost	6	32	48	14	6	27	46	17	4
Latentní	1	10	51	38	5	14	55	21	5
Teze	7	27	48	18	11	42	35	11	1
Vertikální	11	34	38	17	23	46	23	7	1

	Dickins									
Vzdělání	(Neúplné) základní					VOŠ, Bakalářské a VŠ				
	a.	b.	c.	d.	e.	a.	b.	c.	d.	e.
Postulát	1	5	46	46	2	0	6	88	6	0
Rekriminace	1	3	42	51	3	0	0	69	31	0
Koordinace	12	49	29	8	2	10	81	9	0	0
Aplikace	12	57	25	6	0	19	81	0	0	0
Verifikace	1	3	42	51	3	3	6	63	28	0
Principiálnost	3	21	48	25	3	12	41	41	3	3
Latentní	4	11	48	31	6	13	9	66	6	6
Teze	11	39	26	23	1	15	66	19	0	0
Vertikální	23	39	26	12	0	25	63	12	0	0

a. Srozumitelné všem, b. Srozumitelné většině lidí, c. Srozumitelné jen užšímu okruhu lidí, d. Nesrozumitelné (téměř) nikomu, e. Neví.

Tabulka 21: Vhodnost užití slova

	V běžném hovoru			V uměleckém díle			V rozhlase a televizi		
	Je to vhodné	Je to nevhodné	Neví	Je to vhodné	Je to nevhodné	Neví	Je to vhodné	Je to nevhodné	Neví
Furt	50	48	2	29	56	15	7	90	3
Kramflek	55	41	4	36	49	15	14	82	4
Kumšt	71	26	3	54	34	12	40	63	4
Fajn	83	16	1	47	40	13	37	59	4
Kuráž	85	13	2	53	34	13	47	50	3
Kafe	87	11	2	53	36	11	38	58	4
Marodit	85	13	2	48	39	13	40	63	4
Šmakovat	57	39	4	37	50	13	11	86	3
Normálka	73	23	4	44	43	13	22	74	4
Akorát	85	12	3	53	36	12	44	50	6

nase spolecnost #0108_final.indd 24 16/01/09 6:12 AM

zaných s velice dobrou znalostí angličtiny navrhlo příhodné synonymum.

Cizí slova nepředstavují žádné vážnější problémy v oblastech jako počítačová technologie a sport, jejichž slovník podstoupil značnou míru internacionalizace. Bylo by vskutku obtížné probírat počítačový program nebo vrcholnou sportovní událost bez užití anglicismů. Z 12 sportovních termínů, vybraných tak, aby zahrnovaly také výpůjčky z jiných jazyků než angličtiny, pouze *biker*, *cross-country*, *libero* a *taekwondo* byly neznámé pro většinu respondentů. Jedním z nejvíce pozoruhodných zjištění byl fakt, že *bungee jumping* a *play-off* byly povědomé termíny u 83 % a 78 % dotázaných, zatímco *kouč* tvořil část slovníku u 98 % mužů ale pouze 77 % žen. Pohlaví se lišilo od ostatních sociologických domén tím, že bylo hlavním rozhodujícím faktorem u každého citovaného příkladu. Procentuální rozdíl mezi mužskou a ženskou seznámeností s těmito slovy se měnilo od pouhých 13 % u *taekwonda* až po 45 % v případě výrazu *libero hattrick*.

Znalost počítačové terminologie je úzce spojena jak s pohlavím, tak s generačními rozdíly. Zatímco 65 % a 68 % mužů ve věkovém rozmezí 15 – 29 let tvrdilo, že znají slova *desktop* a *upgrade*, pouze zhruba 6 % a 10 % 60 a více letých žen znalo jejich význam. Věk se tu zdá být důležitější z těchto dvou proměnných, jak dokládá fakt, že 33 % a 46 % žen ve věku mezi 15 a 29 lety byly obeznámeny s termíny *desktop* a *upgrade*, ve srovnání s 29 % a 15 % mužů ve věku 45 - 59 let, a 17 % a 20 % 60 a více letých mužů.

Všechna uvedená slova s výjimkou desktop, slideshow a hyperlink byla známa více než polovině dotázaných ve věku 15–29 let, ovšem pouze v případě mnohoznačného slovesa *surfovat* přesáhl poměr úspěšnosti rozpoznání 50 % u věkové skupiny 60 a více let (což je možné přisoudit především metaforizaci tohoto sportovního termínu). Obeznámenost se základním pojmem *software* se pohybovala v rozmezí od 87 % u 15 – 29 letých do 46 % u 60 a více letých. Podobný věkově založený nepoměr se zde také vyskytl v rozumění mluvčích obecným termínům *textový editor* a *internetový portál*.

V jiné otázce zaměřené na detailnější průzkum názoru Čechů na znalost svých krajanů, Dickins prověřil devět spisovných výrazů označených jako okrajové více než polovinou respondentů z Tejnorova vzorku. Přes dvě třetiny dotázaných v „Postojích“ se domnívalo, že *koordinace*, *aplikace* a *vertikální* jsou nyní snadno srozumitelné, a 53 % tvrdilo, že většina Čechů je také dobře obeznámena s *tezí*, zatímco výrazy *postulát*, *rekriminace* a *verifikace* byly označeny jako stále obecně neznámé široké veřejnosti.

Tabulka 22: Vhodnost užití slova v běžném hovoru (nezahrnuje odpovědi „nevím“)

Pohlaví	Muž				Žena			
Věk	Všichni respondenti		15-29		Všichni respondenti		15-29	
	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
Furt	55	43	57	41	46	53	62	39
Kramflek	57	39	46	46	54	42	62	33
Kumšt	72	27	70	24	70	26	74	21
Fajn	81	17	81	19	83	14	87	13
Kuráž	84	13	76	16	85	13	95	5
Kafe	88	10	84	14	87	13	90	10
Marodit	85	13	81	14	85	14	92	8
Šmakovat	59	35	60	30	55	42	69	28
Normálka	72	24	73	22	75	22	85	15
Akorát	82	13	84	11	87	10	90	8

Tabulka 23: Vhodnost užití slova (nezahrnuje odpovědi „nevím“)

	v běžnétm hovoru				v uměleckém díle			
	(Neúplné) základní		VOŠ, Bakalářské a VŠ		(Neúplné) základní		VOŠ, Bakalářské a VŠ	
	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
Furt	60	35	22	75	40	48	28	66
Kramflek	62	35	25	66	40	43	34	56
Kumšt	72	25	56	41	51	35	53	41
Fajn	77	22	81	19	49	39	41	50
Kuráž	83	14	84	16	52	34	50	44
Kafe	83	15	88	9	49	40	53	41
Marodit	82	15	78	22	46	42	53	41
Šmakovat	71	23	31	66	42	45	41	53
Normálka	71	23	44	56	40	42	44	50
Akorát	85	12	78	19	48	37	53	44

nase spolecnost #0108_final.indd 25 16/01/09 6:12 AM

Většina příkladů lexikálních výpůjček doposud uváděných v tomto článku patří do spisovné češtiny, ačkoli jak Tejnor, tak Dickins rovněž vzali v úvahu řadu hovorových výrazů (slov omezených jak sociálně, tak územně, s výjimkou nářečních variant, regionalismů a dialektismů). Když Tejnor požádal své respondenty, aby ohodnotili vhodnost těchto výrazů, více než polovina měla pocit, že *furt*, *kramflek* a *šmakovat* nepatřily do českého lexika, zatímco více než třetina považovala další podobné kolokvialismy za nevhodné ve všech kontextech. Oproti tomu, všech uvedených 10 slov bylo v „Postojích" vnímáno jako spíše vhodných než nevhodných v běžné konverzaci, ačkoli pohledy na *furt* byly rozděleny téměř rovným způsobem.[30] Dickinsovi dotázaní byli mnohem více než Tejnorův vzorek připraveni akceptovat hovorové výrazy jak v oblasti tvůrčího psaní, tak v médiích, ačkoli žádný z výrazů zde uvedených není většinou respondentů pokládaný za vhodný pro použití v médiích.

Mladší generace má sklon být obzvláště tolerantní vůči hovorovým výpůjčkám, s tím, že ženy jsou tu opět v popředí, zatímco 60 a více letí jsou méně přizpůsobiví. Relativní tolerantnost žen vůči nespisovným přejatým výrazům je srovnatelná s jejich postojem k cizím slovům vůbec. Vzájemný vztah mezi vzděláním a přijatelností užívání je však méně zřetelný a předpověditelný než v případě většiny spisovných příkladů použitých dříve. Nicméně, absolventi vysokých škol se zdají rozlišovat mezi hovorovými výrazy, které se staly nedílnou součástí obecného užívání jazyka, jako například *kafe*, a více okrajovými formami jako *kramflek,* v mnohem větší míře než jejich méně vzdělaní krajané.

Závěr

Tejnor dospěl k osmi hlavním závěrům ve své analýze dat: (1) většina lidí cítila, že se užívá cizích slov nadbytečně, a to zejména v médiích; (2) 48 % respondentů nicméně považovalo přejímání výpůjček za jev nezbytný; (3) navzdory tomuto faktu, odpor k přejímání cizích výrazů byl hluboce zakořeněný u českých rodilých mluvčích; (4) cizí lexikální vlivy v médiích a byrokracii způsobovaly největší znepokojení; (5) pasivní znalost převzatých slov byla lepší než jejich znalost aktivní, avšak kvalifikace v cizím jazyce předurčovala tuto znalost více než věk; (6) hovorové výpůjčky jako *furt* a *šmakovat* byly obecně odmítnuty, a to především pokud se vyskytly v rádiu a televizi; (7) 61 % dotázaných považovalo své rozumění cizím výrazům za neadekvátní; (8) nehledě na jejich pochybnosti, většina lidí byla smířena s funkční nutností přejímání cizích slov.

Dickinsův průzkum všeobecně zopakoval výsledky Tejnorovy studie, ačkoli jemné detaily byly nevyhnutelně ovlivněny přeměnou společnosti po roce 1989. Výpůjčky jsou nyní vnímány jako způsobující největší potíže v oblasti technologie a obecné (faktické) literatury, avšak v médiích a byrokracii je na ně nahlíženo jako na méně problematické. Podobný poměr lidí (zhruba 46 %) stále považuje adaptaci cizích výrazů za nezbytnou záležitost, přestože teoreticky dávají přednost češtině před cizími kolokvialismy a také v případě většiny dublet. Jak data Gesterové, tak Dickinsova data nasvědčují tomu, že rozdíl mezi těmi, kteří jsou znepokojeni přílivem cizích slov, a těmi, které tento fakt neznepokojuje, se od roku 1970 zmenšil. Navzdory významnému zlepšení aktivního ovládání cizích jazyků u českých rodilých mluvčích, 86 % dotázaných v „Postojích" prohlásilo, že výpůjčky jim způsobují problémy v běžném každodenním životě, a starší generace a lidé méně vzdělaní zakoušeli největší potíže. Potřeba výběrového lexika z jiných neslovanských zdrojů a znalosti cizích jazyků je nyní všeobecně uznávána.

Tento článek identifikoval několik racionálních a neracionálních námitek vůči přejímání cizích slov do češtiny. Mladá generace (společně s těmi, kteří jsou lépe vzdělaní a dobře ovládají cizí jazyky) může být v principu ochotná přijmout jazykové inovace, avšak snaha chránit své jazykové dědictví zůstává nadále přítomna u společnosti obecně a obzvláště u starší generace. Čím více lidé stárnou, tím silnější je jejich náklonnost k jazykovým normám jejich mládí, když čeština byla nějak čistší a podobala se blíž normám nejasně charakterizované, ale nicméně slavnější předešlé epochy. Pokud by byl poměrný konzervativismus starších lidí pouze odrazem jejich výchovy a specifických okolností postkomunistické společnosti, mohl by být zamítnut jako přechodný fenomén. Nicméně, porovnání s Tejnorovými výsledky a výsledky jiných studií naznačuje, že tento přístup ve skutečnosti svědčí o mnohem více předpověditelném a univerzálním jazykovém trendu – procesu, který byl sociolingvisty charakterizován jako „age-grading". Méně předpověditelná je ovšem pozorovaná tendence mužů stát v popředí odporu vůči lexikální inovaci.

literatura

Coates, J. 1993. *Women, Men and Language.* London & New York: Longman.

Daneš, Fr. 1982. „Dialektische Tendenzen in der Entwicklung der Literatursprache." Pp. 92-113 in Scharnhorst, Jürgen & Radtke, Edgar, (eds.). *Grundlagen der Sprachkultur. Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege*, Part 1. Berlin: Akademie-Verlag.

Daneš, Fr. et al. 1997. *Český jazyk na přelomu tisíceletí.* Praha: Academia.

Dickins, T. 2007. „The legacy and limitations of Czech purism." *Slavonica* 13 (2): 113-33.

Eckert, E. (ed.). 1993. *Varieties of Czech: Studies in Czech Sociolinguistics.* Amsterdam – Atlanta: Rodopi.

Ertl, V. 1929. *Časové úvahy o naší mateřštině.* Praha: Jednota československých matematiků a fysiků s podporou ministerstva školství a národní osvěty.

Fasold, R. 1993. *The Sociolinguistics of Society.* Oxford: Blackwell.

Gester, S. 2001. *Anglizismen im Tschechischen und im Deutschen.* Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Brussels, New York, Oxford & Vienna: Peter Lang.

Gester, S. 2001. *První empirická recepce anglicismů v českém jazyce.* Olomouc: Univerzita Palackého.

nase spolecnost #0108_final.indd 26 16/01/09 6:12 AM

Giles, H. (ed.). 1977. *Language, ethnicity and intergroup relations.* London & New York: Academic Press.

Haller, J. 2007. *Dar jazyka: deset statí o češtině.* Praha: Herrman & synové.

Hauser, P. 1980. *Nauka o slovní zásobě.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Havránek, B. & Weingart, M., (eds.). 1932. *Spisovná čeština a jazyková kultura.* Praha: Melantrich.

Holy, L. 1996. *The Little Czech and the Great Czech Nation.* Cambridge: CUP.

Jakobson, R. 1932. „O dnešním brusičství českém." Pp. 85-122 in Havránek, Bohumil & Weingart, Miloš (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura.* Praha: Melantrich.

Kraus, J. 1997. „Jaká je čeština v letech devadesátých? *(Zpracování anketního výzkumu).*" Pp. 288-292 in Daneš, František et al. *Český jazyk na přelomu tisíceletí.* Praha: Academia.

Kraus, J. 1996. „Několik poznámek k pocitu jazykového ohrožení." *Naše řeč* 79 (1): 1-9.

Mathesius, V. 1947. „O potřebě stability ve spisovném jazyce." Pp. 415-435 in Mathesius, V. *Čeština a obecný jazykozpyt.* Praha: Melantrich.

Mathesius, V. 1947. *Čeština a obecný jazykozpyt.* Praha: Melantrich.

Neustupný, J. V. & J. Nekvapil, 2003. „Language Management in the Czech Republic." *Current Issues in Language Planning* 4 (3, 4): 181-366.

Neustupný, J. V. 1989. „Language purism as a type of language correction." Pp. 211-223 in Jernudd, Björn H. & Shapiro, Michael J. (eds.). *The Politics of Language Purism.* Berlin: Mouton de Gruyter.

Olbracht, I. 1939. *O zlých samotářích.* Praha: Melantrich.

Saville-Troike, M. 2003. *The Ethnography of Communication: An Introduction.* Oxford: Blackwell.

Starý, Z. 1993. „The Forbiden Fruit is the Most Tempting or Why There is No Czech Sociolinguistics." Pp. 79-95 in Eckert, E. (ed.). *Varieties of Czech: Studies in Czech Sociolinguistics.* Amsterdam – Atlanta: Rodopi.

Svobodová, D. 2007. *Internacionalizace současné české slovní zásoby.* Ostrava: Ostravská univerzita.

Tejnor, A. 1971. *Cizí slova v českém jazyce.* Praha: Ústav pro výzkum veřejného mínění.

Tejnor, A. et al. 1972. „Přejatá slova a veřejné mínění." *Naše řeč* 55 (4): 185-201.

Thomas, G. 1991. *Linguistic Purism.* London & New York: Longman.

Törnquist-Plewa, B. 2002. „Contrasting Ethnic Nationalisms: Eastern Central Europe." Pp. 183-220 in Barbour, Stephen & Carmichael, Cathie (eds.). *Language and Nationalism in Europe.* Oxford: OUP.

poznámky

[1] Tento průzkum, umožněn díky „Small Research" grantu Britské Akademie a koordinován Jiřím Vinopalem, byl založen na rozhovorech s 283 respondenty ve věku 15 a více let.

[2] Viz Tejnor, A. 1971. *Cizí slova v českém jazyce.* Praha: Ústav pro výzkum veřejného mínění., a Tejnor, A. (et alt.). 1972. „Přejatá slova a veřejné mínění." *Naše řeč* 55 (4): 185–201.

[3] Výsledky Dickinsova původního dotazníku *Jak reagujete na cizí slova v současné češtině? (How do you react to foreign words in contemporary Czech?)* jsou zaznamenány v [Dickins 2007]. Viz také Kraus, J. 1996. „Několik poznámek k pocitu jazykového ohrožení." *Naše řeč* 79 (1): 1–9., a „Jaká je čeština v letech devadesátých? *(Zpracování anketního výzkumu)* " [Daneš (eds.). 1997: 288-292] a Gester, S. 2001. *Anglizismen im Tschechischen und im Deutschen*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Brussels, New York, Oxford & Vienna: Peter Lang., a *První empirická recepce anglicismů v českém jazyce*. 2001. Olomouc: Univerzita Palackého.

[4] Systematická korpusová analýze užívání cizích slov by potřebovala podrobnou diskuzi všech faktorů, ovlivňujících výběr slov (včetně kontextu, formality jazykové situace, tématu rozhovoru, účastníků dialogu a vzahů mezi mluvčími).

[5] Definice hesla „národ" ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1994. Praha: Academia.)) je „společenství lidí spjatých společnou řečí a zprav. územím a hospodářstvím, psychickým založením a kulturou."

[6] [Hauser 1980: 18-40]. Je sporné, do jaké míry je většina slov obecné češtiny pořád územně omezená.

[7] [Hauser 1980: 51-57].

[8] „Power is not only *displayed* through language; it is often *achieved* through language." [Seville-Troike 2003: 261].

[9] Je třeba dodat, že purismus je jevem celosvětovým a v 19. století zdaleka nebyl omezen na českou realitu. V německy mluvících zemích organizace Der Allgemeine Deutsche Sprachverein (1885–1943) propagovala němčinu, a ve Francii L'Académie française již od 1635 (s desetiletou přestávkou za francouzské revoluce) bdí nad čistotou francouzštiny a stanoví pravopisná pravidla.

[10] Daneš, F. 1982. „Dialektische Tendenzen in der Entwicklung der Literatursprache." Pp. 92-113 in Jürgen Scharnhorst & Edgar Radtke. *Grundlagen der Sprachkultur. Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege*. Part 1. Berlin: Akademie-Verlag.

[11] [Thomas 1991: 39-61].

[12] Viz zejména Jakobson, R. 1932. „O dnešním brusičství českém." Pp. 85-122 in Bohumil Havránek & Miloš Weingart (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich., a Mathesius, V. 1947. „O potřebě stability ve spisovném jazyce." Pp.415-435 in Vilém Mathesus. *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich.

[13] Členové Kroužku tvrdili, že výhrůžka přestala existovat těsně po roce 1918.

[14] Z hlediska studie vlivu ruštiny na češtinu viz Dickins, T. 2006. „Russian and Soviet loanwords and calques in the Czech lexicon since the beginning of the twentieth century." in *The Slavonic and East European Review* 84 (4): 593-638. Západoevropské vlivy byly silnější v 60. letech než v 50., 70. a 80. letech.

[15] Kritika postojů Kroužku ja obsažena ve studi Starého [1993: 79–95, 80].

[16] Neustupný [1989: 211-215 (214-215)] navrhl typologický profil jazyka, spíše než puristické pocity, jako hlavní důvod Čechů pro volbu domácích morfémů. Morfologické vlastnosti češtiny do určité míry „samoregulují" výpůjčky i dnes.

[17] Toto zjištění je v rozporu se sociolingvistickým axiomem, že ženy jsou primárně zodpovědné za udržování jazyka. Viz například Coates, J. 1993. *Women, Men and Language.* London & New York: Longman., zejména kapitolu 4, „Quantitative studies", pp. 61–86.

[18] Všechna citovaná čísla jsou procentuální. V případech, kdy zaokrouhlená procenta se po sečtení nerovnají přesně 100 %, další úpravy nahoru a dolu jsou provedeny (1) k hodnotě v daném sloupci

nase spolecnost #0108_final.indd 27 16/01/09 6:12 AM

nejbližší celému číslu, jak je vyžadováno, (2) když jsou desetinné body totožné (např. 5.5 %, 17.5 % a 48.5 %), k největšímu procentu uvedenému v daném sloupci (v tomto případě 48.5 %), a (3) když ani jedno z těchto řešení neodstraní problém, problematické prvky se přesunou k odpovědím „nevím".

[19] To je v rozporu s pohledem lingvistů jako Svobodová [2007: 128]. Hodnoty Gesterové nejsou přímo srovnatelné, protože její respondenti byli požádáni ohodnotit seznam daných slov na základě deseti rozdílných kritérií, nicméně mnoho z nich stále považovalo přejímání cizích slov za negativní spíše než pozitivní vliv: 27 % oproti 25 %. 69 % respondentů v „Postojích", používajících kritéria Gesterové, definovalo výpůjčky jako škodlivé.

[20] Uváděná procenta se vztahují k poměru dotázaných v určité identifikované skupině, ne k celkovému množství respondentů v průzkumu. Dickinsova data dále zahrnula malé množství studentů VŠ s lékařským zaměřením, přírodovědným zaměřením a jiným zaměřením obsaženým v této kategorii.

[21] Viz například Fasold [1993: 215].

[22] Holy [1996: 72].

[23] Několik méně podstatných kategorií je zde vynecháno.

[24] Viz Jakobson [1932: 121].

[25] Formulace Tejnorových domén byla nepatrně odlišná.

[26] Data odráží ambivalentní charakter situace učitelů, po nichž je požadováno udržování jazykové úrovně a zároveň předávání nových znalostí.

[27] Dokonce ještě menší množství respondentů (7 %) v Tejnorově studii prohlásilo, že by hledali české alternativy pro taková zdomácnělá slova jako *televize*, *motor*, *kino* a *profesor*.

[28] Tato zjištění jsou ve výrazném rozporu s výsledky projednávanými v „The legacy and limitations of Czech purism", kde pouze 30 % respondentů zvolilo české hláskování.

[29] Jsou deklinovány a zapojeny morfologicky do věty jako pravidelná česká substantiva. Forma *bilbord* je někdy upřednostňována na úkor *billboard*.

[30] Kolokvialismus *Furt* vykazoval velkou míru schválení na Moravě - Slezku (74 %), v Hradci Králové (67 %) a v oblasti severních Čech (61 %).

Tom Dickins vystudoval Leedskou univerzitu (specializace na ruský jazyk a literaturu a francouzský jazyk a literaturu). V roce 1983 získal na téže univerzitě titul magistra v oboru české literatury. Od roku 1990 učí ruštinu a obecnou lingvistiku na univerzitě ve Wolverhamptonu. Zajímá se zejména o lexikologii, sociolingvistiku, jazykový purismus, přejímání cizích slov, jazykový a politický diskurz. Vetšina jeho publikací se zabývá jazykovými variacemi a změnami v češtině. Dále Tom Dickins publikoval učební materiály, príkladem může být učebnice ruštiny pro dospělé začátečníky, kterou vytvořil spolu s kolegyní Irinou Mooreovou.

Viz: **http://www.wlv.ac.uk/Default.aspx?page=12044**

Subjektivní sociální distance k profesím: existují v české společnosti subjektivní třídní hranice?[1]

Jiří Šafr, Julia Häuberer

Subjective social distances to professions: are there subjective class boundaries in the Czech society?

Abstract: Using the concept of subjective social distance we focus on perceptions of occupational categories. First, the theoretical concept of social distance is introduced as a tool for measuring social stratification. Second, subjective hypothetical interactional distances to 22 occupational stimuli are analyzed with data from the Social Distances 2007 survey. People rate the stimuli hierarchically analogous to occupational prestige and socioeconomic status; however some minor divergences can be detected. Further we focus on differences among gender and members of self identified social classes. The main part assesses the hypothesis of the existence of subjective social class boundaries. The status-continuum is shared by the whole public, yet we can identify mental categorization patterns of professional groupings which draw an intense boundary between white and blue collar professions. Further, four groupings regarded as subjective social class can be identified: higher professionals, female lower professionals, qualified and semi-qualified manual and non-manual workers, and unqualified manual professions with low prestige.

Keywords: subjective social distance, social stratification, subjective class boundaries

Úvod

Profese utváří stratifikaci společnosti nejen v objektivní ale i v subjektivní rovině. Z objektivního hlediska jde o klíčovou determinantu našeho příjmu a v důsledku toho i materiálních zdrojů, které máme k dispozici. Výkon povolání také vyžaduje určité vzdělání a kvalifikaci, jejichž získání významně utváří – krom vlivu rodiny a okolí i samotného povolání – naše hodnotové orientace a životní styl. V subjektivní rovině nám pak znalost povolání slouží jako zjednodušená informace o druhém člověku, neboť odráží objektivní pozice (příjem, kvalifikace, způsob života). Profese představuje symbol, pomocí něhož lidé kategorizují osobu na základě svých sociálních preferencí a očekávání [Laumann 1966]. Povolání je tak stále – i přes určitý úpadek významu práce jako determinanty sociálního postavení v pozdně moderní společnosti, kdy roste při utváření identity význam jiných nevertikálních charakteristik

nase spolecnost #0108_final.indd 28 16/01/09 6:12 AM

jako kupříkladu generační příslušnosti a způsobu trávení volného času – nejdůležitější zástupce našeho statusu.

Po roce 1990, s tím jak sociální a ekonomické nerovnosti rostly, se postupně zvětšovaly vzdálenosti mezi sociálními vrstvami. V ČR vznikl nový stratifikační systém. Společenské rozvrstvení lze vedle objektivních stránek jako je příjem, vzdělání či moc zkoumat také na základě toho, jak odlišně určité statusové pozice hodnotí sami lidé. Otázce hierarchického uspořádání profesí v očích lidí se nejčastěji věnují výzkumy prestiže povolání. Výsledky ukazují na to, že struktura prestiže profesí je u nás od druhé poloviny devadesátých let stabilní, škála prestiže poskytuje značně věrný obraz skutečných nerovností mezi lidmi a odpovídá složitosti práce jednotlivých profesí více než jejich příjmy [Tuček 2003: 291].

V tomto článku se věnujeme podobnému tématu – subjektivnímu vnímání profesí jako kategorií, nicméně využíváme k tomu poněkud odlišný koncept a metodu: subjektivní sociální distance. Na rozdíl od prestiže povolání sledujeme pravděpodobnost interakce mezi profesními skupinami. Použití tohoto přístupu, dobře známého ze studia etno-kulturních distancí (viz [Ryšavý 2003]), ke studiu stratifikace je u nás relativně nové, ač se jedná o metodu vyvinutou již na přelomu 50. a 60. let. Nejprve v krátkosti představíme odlišná sociologická pojetí sociálních distancí, věnovat se budeme zejména konceptu subjektivnímu, který zavedl E. O. Laumann. V druhé části přinášíme výsledky empirické analýzy subjektivních interakčních distancí k 22 profesím, které jsme zjišťovali ve výzkumu " Sociální distance 2007". Vnímáme profese jako hierarchicky uspořádané? Existují shluky profesí, které bychom mohli označit za subjektivní sociální třídy ve vědomí lidí? Kudy vede v naší společnosti hranice mezi těmito třídami?

Sociální distance vyjadřují relační perspektivu sociálních nerovností, kdy dopředu nedefinujeme hierarchicky uspořádané skupiny (třeba pomocí třídního schématu), ale povahu stratifikace určují vzorce vzájemných vztahů mezi lidmi. Vycházíme z předpokladu, že nerovnosti jsou zakotveny v sociálních sítích a distance v sociálním prostoru určuje odlišná míra sdružování (manželství, přátelství) v našem případě mezi profesemi. Sociálně distanční – interakční přístup chápe stratifikaci jako multidimenzionální prostor sociálních vztahů a pozic, který je výsledkem neviditelných vlivů ekonomických, kulturních a sociálních zdrojů na náš každodenní život [Bottero, Prandy 2003].

Sociální distance a interakce

Koncept sociálních distancí má v sociologii dlouhou historii. Jako jeden z prvních použil tento pojem Georg Simmel. Podle něj sociální distance představuje základní princip, který strukturuje soužití lidí, vytváří mezi nimi sociální prostor. Rozlišil dva typy distancí mezi lidmi: sociální, jenž jsou kulturně definované (sdílíme je s jinými lidmi) a vztahují se ke skupinám a osobní, které jsou individuálně konstruované ke konkrétním lidem [Simmel (1908) 1992]. Z jeho pojetí, zdůrazňující míru intimity interakce mezi lidmi, vychází i definice používaná v empirickém výzkumu (R. E. Park, E. Bogardus), podle níž jde o míru pochopení a intimity, která obecně charakterizuje osobní a sociální vztahy.

Různé přístupy k pojmu sociální distance v sociologii a sociální psychologii lze rozdělit do dvou základních rovin [McFarland, Brown 1973]. V prvním pojetí jako *podobnost*, někdy označovaném také jako strukturní, malá sociální vzdálenost vyjadřuje stav, kdy se dva jedinci či skupiny navzájem podobají z hlediska nějaké vlastnosti, jako např. profese, příjmu, vzdělání, etnického původu, životního stylu, názorů či postojů. Ve výzkumech sociální stratifikace se nejčastěji sledují vzdálenosti na vertikální ose, z objektivního hlediska například relativní příjmové rozdíly mezi profesními skupinami. V rovině subjektivních postojů sem můžeme zařadit zejména výzkumy prestiže povolání.

Druhý *interakční* koncept, vychází ze Simmelova a Bogardusova pojetí, odráží míru afinity mezi lidmi. O nízké sociální vzdálenosti mluvíme tehdy, když se jedinci či skupiny vyznačují vyšší pravděpodobností vzájemných sociálních interakcí, např. když žijí blízko sebe, potkávají se, navazují sňatky, či když jejich přátele nebo příbuzní pocházejí z odlišné skupiny. Vysokou míru sociální distance nalezneme mezi skupinami, mezi nimiž jsou takovéto sociální interakce nepravděpodobné. Sociální distance tak poukazuje na rozdíl mezi vlastní a referenční skupinou [Allport 2004].

S ohledem na odlišnou metodologii měření rozlišujeme interakční koncept sociálních distancí na *objektivní* a *subjektivní*. V objektivním přístupu měříme varianty skutečného sdružování lidí, z hlediska stratifikace jde o vzájemný výskyt profesí u přátel nebo manželských partnerů, zatímco v subjektivním přístupu zjišťujeme názory na společenské skupiny (např. národnosti nebo profese) – jakou míru intimity vztahu s nimi bychom připustili.

Subjektivní sociální distance ve stratifikační prostoru

Sociální distance vznikají na základě procesu sociální kategorizace, kterým si vypomáhá naše myšlení při snaze porozumět komplexnosti světa, který nás obklopuje. Utvářením a používáním sociálních kategorií zobecňujeme vlastnosti druhých pomocí sdíleného klasifikačního systému, který popisuje vlastnosti skupin [Allport 2004]. Kategorizace nás vedou k předčasným úsudkům, které mohou mít buď nepřátelskou povahu, nejviditelnější bývají negativní etnicko-národnostní předsudky (ty měří Bogardusova škála sociálních distancí), a nebo láskyplnou tvář, kdy určitou skupinu naopak upřednostňujeme, projevujeme jí náklonnost buď tím, že se s jejími členy stýkáme častěji než s lidmi z jiných skupin, nebo dokonce chceme do takové skupiny sami patřit. Subjektivní sociální distance je tak odvozena z členství ve vlastní skupině (in-group) a klasifikace ostatních skupin (out-group) do specifických kategorií [Poole 1927]. Přitom se uplatňují různé atributy například morálnosti, žádoucnosti, čistoty atd. Podrobně o argumentacích respondentů z kvalitativního výzkumu sociálních distancí, koho u nás považují „ve společnosti dole" pojednává stať K. Vojtíškové [2007].

V tomto článku se zabýváme distancemi ke skupinám profesí z hlediska hypotetických interakcí s nimi. Pochopitelně že při reálném výběru partnera, podobně je tomu u přátel, nevolíme jen ze zcela stejné skupiny povolání jako je naše, ale spíše máme tendenci vybírat si kolem sebe lidi obecně s rovnocenným či podobným statusem. S nadsázkou řečeno, zdravotní sestry si neberou za muže zdravotní bratry ale spíše lékaře. Stereotypy i vzorce vzájemných interakcí jsou tak často genderově podmíněné, jak uvidíme v empirické části, příkla-

nase spolecnost #0108_final.indd 29 16/01/09 6:12 AM

dem pozitivního stereotypu o profesních skupinách může být zvýšená ochota k interakci – u mužů vzít si za manželku zdravotní sestru či provdat se za projektanta-inženýra u žen.

Subjektivní sociální distance měří osobnostně-skupinové vztahy a jejich změny, používání stereotypů v těchto vztazích. Jedná se o pokus využít „pocitových reakcí jako prostředek k porozumění lidského chování" [Bogardus 1947]. Subjektivní distance odráží míru vnímání a intimity, která charakterizuje existující sociální vztahy i vztahy, ke kterým dosud nedošlo [Bogardus 1925].

Bogardus navrhl známou škálu k měření sociálních distancí mezi etnickými a národnostními skupinami. Již v padesátých letech 20. století se v americké sociologii objevily první pokusy, které tuto metodu použily při výzkumu sociální stratifikace. Průkopníkem tohoto přístupu byl Edward E. Laumann, který představil zcela novu teoretickou koncepci stratifikace společnosti jako interakčního systému [Laumann 1966]. *Subjektivní sociální distanci* definoval jako „postoj *ega* vůči druhé osobě (*alter*) s určitým statusovým atributem (jako např. povolání), který obecně určuje charakter interakce, kterou by *ego* podstoupilo s uvažovaným objektem. Povaha této interakce se pohybuje na škále sociálně vymezené intimity" [Laumann 1966: 29]. Na počátku šedesátých let uskutečnil výzkum, který, krom objektivní sociální distance dané postavením v sociální síti (profese přátel a sousedů), zkoumal v rovině subjektivní pomocí upravené Bogardusovy škály, zda reflexe stratifikačního prostoru má povahu kontinua, či zda lze hovořit o uzavřených entitách (subjektivních třídách).

Vnímají lidé stratifikační uspořádání profesí jako souvislé a nebo lze v jejich představách o profesích nalézt určitá seskupení, která by vytvářela mezitřídní hranice? Laumann formuloval dvě hypotézy [Laumann 1966: kap. 4]. Podle *hypotézy statusového-kontinua* lze sdílené mentální kategorizace profesí uspořádat do spojité řady. Tato podoba odpovídá americké představě o socioekonomickém statusu/prestiži jako relativně průchodných vrstvách. Alternativní pohled představuje *hypotéza o existenci subjektivních sociálních tříd* – z hlediska sociálně distančních podobností lze nalézt skupiny povolání, které odpovídají určitému tradičnímu (socioekonomickému) pojetí třídních seskupení. Analýzou škál subjektivních distancí a porovnáním hodnot socioekonomického statusu (SEI) mezi skupinami profesí daných intervaly na distanční škále, došel Laumann k závěru, že hypotézu je třeba reformulovat do jemnější podoby, v níž je několik více či méně odlišných profesních skupin uspořádáno podél obecného kontinua prestiže. Tyto profesní seskupení, ač se v nich objevují i skutečné vzájemné interakce (nízké objektivní distance dané výskytem přátel), jsou fluidní a mají relativně prostupné hranice. Laumann pak v závěru tvrdí, že o stratifikačním systému v městském prostředí v Americe první poloviny šedesátých let nelze uvažovat jako o třídním systému, v němž by třídy představovaly seskupení s jasně identifikovatelnými všemi lidmi sdílenými identitami, s výjimkou nejvyšší a nejnižší statusové skupiny, které se vyznačují určitou uzavřeností. Připouští nicméně existenci více diferencovaných latentních struktur, které veřejností nemusejí být jednoznačně rozeznávány. Stejnou otázku, zda lze v představách české veřejnosti nalézt uspořádání profesí na základě hypotetické interakce s nimi, si klademe i v následující části.

Škály sociální distance k profesím v ČR

Vnímané interakční distance k profesím zjišťoval výzkum " Sociální distance 2007".[2] Krom distancí k profesím sledoval podrobně také sociální sítě (postavení přátel a tzv. generátor statusových pozic), představy o skupinách povolání a uspořádání společnosti a jak lidé chápou sociální třídy.

Respondentů jsme se podobně jako Laumann [1966] ptali pomocí Bogardusovy škály na postoje k 22 povoláním. Otázka zněla: „Budu Vám postupně číst různá povolání. U každého z nich mi prosím řekněte, zda byste je měl/a rád/a za ....". Následovaly možnosti: manžel/ka, zeť/snacha, nejbližší kamarád, častá návštěva, člen sportovního klubu/zájmového sdružení, soused/ka, nechci mít nic společného.[3] Dotazovaný měl vybrat jednu odpověď vyjadřující míru intimity kontaktu s danou kategorií povolání. Na rozdíl od původního Laumannova přístupu, kde se respondenti vyjadřovali ke každé možnosti na škále souhlasu,[4] náš dotazník obsahoval pouze jednu ordinální škálu – čím vyšší hodnota tím menší ochota k interakci, resp. vyšší sociální distance (nejnižší distance u „manžel/ka" až nejvyšší u „nechci mít nic společného"). Výběr profesí vycházel ze seznamu použitého Laumannem [1966] a výzkumem kognitivních představ o světě profesí [Coxon at al. 1986]. Jednak zohledňoval rovnoměrné zastoupení povolání z hlediska jejich prestiže a socioekonomického statusu (zastoupeny jsou rovnoměrně hlavní třídy klasifikace zaměstnání KZAM), jednak byly vybrány profese dostatečně známé a početně v populaci zastoupené.

Nejpodstatnější rozdíl našeho výzkumu oproti původní americké studii E. O. Laumanna v 60. letech představuje skutečnost, že zaprvé názory byly zjišťovány jak u mužů tak i u žen a zadruhé profese byly uvedeny v přechýleném tvaru, tj. jak pro muže tak pro ženy. Důvod je prostý, stratifikační systém vyspělých společností prodělal za posledních 40let významnou změnu. Zvýšil se podíl žen na pracovním trhu a některé profese v důsledku toho přestaly být čistě mužskou záležitostí. Odlišnostem vnímání distancí k profesím mezi muži a ženami a vůči typicky mužským a ženským profesím se budeme věnovat dále. Pro usnadnění čtení textu uvádíme názvy profesí v nepřechýleném tvaru, tedy tak jak jsou nejčastěji používány v běžném jazyce (a v důsledku toho reprodukují genderové stereotypy).

Hierarchie profesí

Výsledné pořadí oblíbenosti profesí ukazuje tabulka 1, ve které jsou profese uspořádány podle průměrné hodnoty jednotlivých škál. Pořadí profesí tak tvoří jejich celkovou interakční oblíbenost. Zdůrazněme slovo obecnou, neboť se jedná o hodnotu, ve které nerozhoduje stratifikační postavení respondenta. Hypoteticky, pokud by platila tzv. hypotéza o podobnosti [Laumann 1966: kap. 3] a všichni respondenti vykonávali jedno povolání, pak by se tato profese umístila na prvním místě. V další části, která testuje hypotézu o existenci subjektivních profesních tříd, proto budeme kontrolovat vliv třídního postavení respondenta.

Respondenti vyjadřovali ochotu k pozitivní interakci se všemi hodnocenými profesemi, nejvyšší průměrná hodnota vyjadřující největší distanci odpovídá v případě profese metaře kategorii „soused". V jednoduchosti lze na základě průměrné

nase spolecnost #0108_final.indd 30 16/01/09 6:12 AM

Tabulka 1. Subjektivní sociální distance, řádková procenta, průměry a směrodatné odchylky, hodnoty ISEI a SIOPS

	1. manžel/ka	2. zeť / snacha	3. nejbližší kamarád/ka	4. častá návštěva	5. člen sport. klubu /zájmov. sdružení	6. soused/ka	7. nechci mít nic společného	Neví/odmítl odp.	Průměr	SD	ISEI	SIOPS	Společenská užitečnost
Lékař/ka	35,2	20,7	18,4	8,0	3,5	9,3	0,8	5,4	2,5	1,6	88	77	9,3
Právník/čka, advokát/ka	25,6	22,3	17,8	12,2	4,8	9,4	2,5	10,7	2,9	1,7	85	69	7,9
Majitel/ka / vedoucí obchodu	29,4	12,2	17,6	10,3	3,8	13,8	3,0	8,0	3,0	1,9	49	47	6,6
Zdravotní sestra / ošetřovatel	19,5	22,1	23,6	12,7	4,6	13,2	0,6	11,4	3,0	1,6	55	53	8,6
Ředitel/ka podniku	28,0	13,8	15,2	9,2	6,3	12,4	6,2	12,7	3,2	2,0	70	60	7,3
Projektant/ konstruktér/ka	19,0	15,3	16,0	11,4	6,7	15,1	5,1	14,1	3,4	1,9	69	54	7,3
Programátor/ IT specialista/tka	17,5	15,3	18,2	12,3	6,8	13,2	5,7	5,6	3,4	1,9	71	51	7,2
Automechanik/ čka	9,6	15,5	32,0	13,4	7,4	15,8	0,8	9,9	3,5	1,6	34	42	6,9
Nižší nebo mzdový/á účetní	12,2	12,0	19,3	15,3	8,7	15,5	4,6	7,9	3,7	1,8	51	45	6,5
Učitel/ka ZDŠ	12,7	13,9	19,0	14,7	8,4	16,5	6,8	14,0	3,7	1,9	66	57	8,4
Univerzitní profesor/ka	14,6	13,7	14,7	13,6	8,5	16,4	7,6	11,1	3,8	1,9	77	78	8,4
Sekretářka / asistent	11,8	11,6	17,5	12,4	9,3	16,0	7,4	17,1	3,9	1,9	51	44	5,8
Truhlář/ka	8,2	8,9	26,2	15,4	9,7	18,6	3,6	18,9	3,9	1,7	33	38	6,6
Číšník / servírka	6,7	7,7	22,2	16,4	12,3	16,8	6,6	8,9	4,1	1,7	34	22	5,9
Policista / ka	9,9	11,4	20,3	11,0	9,5	18,0	12,1	11,4	4,1	1,9	50	40	7,5
Prodavač/ ka v hypermarketu	6,5	6,8	24,3	15,3	10,7	19,7	6,0	9,4	4,1	1,7	25	23	6,3
Řidič/ka nákladního auta	6,0	7,4	22,1	14,9	11,4	20,3	5,3	16,5	4,1	1,7	34	33	6,4
Dělník/ce v továrně	5,8	5,2	20,6	14,0	13,1	21,6	5,6	4,2	4,3	1,7	24	30	6,4
Mistr/ová v továrně	7,6	6,7	15,0	13,9	14,0	21,8	7,1	12,4	4,3	1,8	42	46	6,2
Nekvalif. stavební dělník/ce	2,9	2,6	13,4	9,9	14,6	25,1	14,4	14,0	5,0	1,6	21	15	5,2
Uklízečka / uklízeč	3,7	2,8	13,2	8,9	12,9	27,7	14,3	10,9	5,0	1,7	16	21	5,5
Metař/ metařka	2,3	1,3	8,4	7,4	10,6	26,7	24,4	3,6	5,5	1,6	23	13	5,1

Zdroj: Sociální distance 2007, N= 1197, N= 799 (listwise), nevážená data
Poznámka: pořadí profesí dle průměrné hodnoty škál sociální distance korelace mezi průměry škál sociální distance a SIOPS R = 0,82; ISEI R = 0,79 a společenské užitečnosti R = 0,79

hodnoty škály profese rozdělit do tří skupin dle míry obliby. První skupina nejoblíbenějších profesí (lékař až programátor) odpovídá v průměru kategorii hypotetické interakce „nejbližší kamarád/ka". Druhé, řekněme průměrně kladně hodnocené skupině (automechanik až tovární mistr) respondenti připisují míru intimity na úrovni častých návštěv, zatímco třetí skupina (nekvalif. stavební dělník až metař) je již vnímaná poměrně vzdáleně, byť stále pozitivně. V průměru ji definuje hypotetická interakce, ve které by člověk s daným povoláním mohl být členem sportovního klubu nebo zájmového sdružení či sousedem.

Průměry škál uspořádaly profese na zřetelném kontinuu od stratifikačně nejvýše položených s vysokou mírou odbornosti a prestiže (lékař, právník) až po nejméně ceněné nemanuální nekvalifikované práce (uklízečka, metař). Horní polovina tabulky tak obsahuje profese nemanuální tzv. bílé límečky dolní pak profese manuální tzv. modré límečky. Pořadí získané z průměrů na škálách sociální distance koreluje do značné míry mezi dvěma mezinárodními stratifikačními škálami prestiže (SIOPS) a socioekonomického statusu (ISEI) (viz tabulka 1).[5] Nicméně určité rozdíly mezi odlišnými přístupy k měření stratifikace lze nalézt. Výjimky oproti pořadí dle škály prestiže SIOPS – a zřejmě tedy i oproti tomu, co bychom laicky očekávali – tvoří vyšší postavení u profese automechanika (jako manžel/ka oblíben až tak není, ale třetina respondentů by si ho uměla představit za nejbližšího kamaráda), číšníka a velmi oblíbeného majitele/vedoucího obchodu. Naopak nižší umístění oproti pořadí na základě prestiže najdeme u univerzitního profesora, mistra v továrně a učitele na základní škole. Podobně je tomu i v případě socioekonomického statusu ISEI.

Výzkum se dotazoval také na obecnou prospěšnost pro společnost u stejného seznamu povolání.[6] Porovnáme-li obě škály, pak z hlediska společenské užitečnosti lidé hodnotí lépe policistu, učitele a univerzitního profesora, zatímco ve vzájemných vztazích považují za bližší majitele/vedoucího obchodu, sekretářku (viz poslední sloupec v tabulce 1). Celkově je sice pořadí profesí z hlediska obou přístupů opět podobné, nicméně některé rozdíly poukazují na to, že se významově jedná o odlišná měřítka subjektivního hodnocení sociální stratifikace. Dobře je to vidět na případu policisty, kterážto profese je vysoce oceňovaná pro společnost, ale z hlediska možné interakce jí lidé nepovažují za příliš blízkou.[7]

Připomeňme, že koncept sociální distance představuje poněkud odlišný úhel pohledu na stratifikaci než prestiž povolání či socioekonomický status. Všechny tyto stratifikač-

nase spolecnost #0108_final.indd 31 16/01/09 6:12 AM

ní míry spolu navzájem pochopitelně souvisí, nicméně každá vychází u odlišného teoretického zázemí. Zatímco u prestiže jde o vážnost, úctu, oblibu či obecnou žádanost (nebo také jak trefně říkají někteří autoři: „pouze to, co měří sociologové jako prestiž povolání"), u socioekonomického statusu kapacitu profese přinášet konverzi vzdělanostního kapitálu (vzdělání) na ekonomický kapitál (příjem), tak v konceptu subjektivních sociálních distancí jde o míru připustitelné interakce *ega* (respondenta) s kategoriálním označením profese.

Hodnotící škála nabídnutá respondentům v sobě nese určitý sociální význam, na rozdíl od výzkumu prestiže se nejedná o prostou míru souhlasu ale o popis možných interakčních vztahů vyjadřují míru intimity, kterou by respondent byl ochoten podstoupit. Proto je zajímavé posoudit i početní zastoupení dvou nejvyhraněnějších kategorií sňatku a vysloveně negativní dopovědi „nechci mít nic společného". Za neoblíbené – s nimi by nechtělo mít nic společného nejvíce respondentů – lze označit tyto profese: nekvalifikovaný stavební dělník, uklízečka (do 15%) a metař, u kterého je negativních dokonce více jak čtvrtina odpovědí. Na druhé straně nejnižší distanci má z hlediska možnosti sňatku profese lékaře (35% odpovědí) a dále majitele/ky nebo vedoucí/ho obchodu a ředitele/ky podniku a právníka/právničky (více jak čtvrtina odpovědí). Dodejme, že v případě ochoty ke sňatku s člověkem dané profese jsou mezi muži a ženami patrné určité rozdíly, o kterých pojednáváme dále.

Věnujme ještě alespoň v krátkosti pozornost chybějícím odpovědím. Nejčastěji se vyskytují u těchto profesí: truhlář, řidič, sekretářka, projektant, učitel ZDŠ, nekvalifikovaný stavební dělník, ředitel podniku, tovární mistr (nad 12 %). Vzhledem k jejich různorodosti jak z hlediska prestiže tak genderových specifik není v neschopnosti či neochotě hodnotit profesní kategorie patrný žádný trend (odpovědi nevím/odmítl viz tabulku 1). Neochota odpovídat souvisí u některých kategorií profesí se vzděláním. Lze ji poněkud překvapivě vysledovat u vysokoškoláků, krom majitele obchodu jde o manuální nízko kvalifikované profese číšník/servírka, dělník, řidič, uklízečka, stavební dělník a mistr. Podobnou tendenci lze pozorovat obráceně i u lidí s vyučením, kteří často neumí ohodnotit vztah k profesi profesora VŠ a programátora. Neschopnost hodnotit profesní kategorie roste s jejich vzdáleností od statusové pozice respondenta. Dále budeme analyzovat soubor, ve kterém respondenti odpověděli pouze na všechny položky baterie sociálních distancí k profesím (metoda listwise).

Posuzují profese muži a ženy stejně?

V prvním kroku jsme si položili otázku, zda hodnoty škál sociálních distancí k profesím nejsou genderově podmíněné. Jednak s ohledem na to, zda respondent je muž a nebo žena a jednak, zda zahrnutí profesí, které jsou typické ať už pro muže nebo pro ženy a důsledné přechylování pro všechny profese neovlivnilo výslednou validitu škál.

Průměrné hodnoty sociálních distancí k profesím pro respondenty muže a ženy odděleně ukazují že, vnímání mužských a ženských profesí u některých profesí v naší společnosti přetrvává (obrázek 1, dolní dvě křivky). To nepřímo poukazuje na validitu použitého nástroje, neboť respondenti

Graf 1: Průměry škál sociální distance profesí, muži, ženy

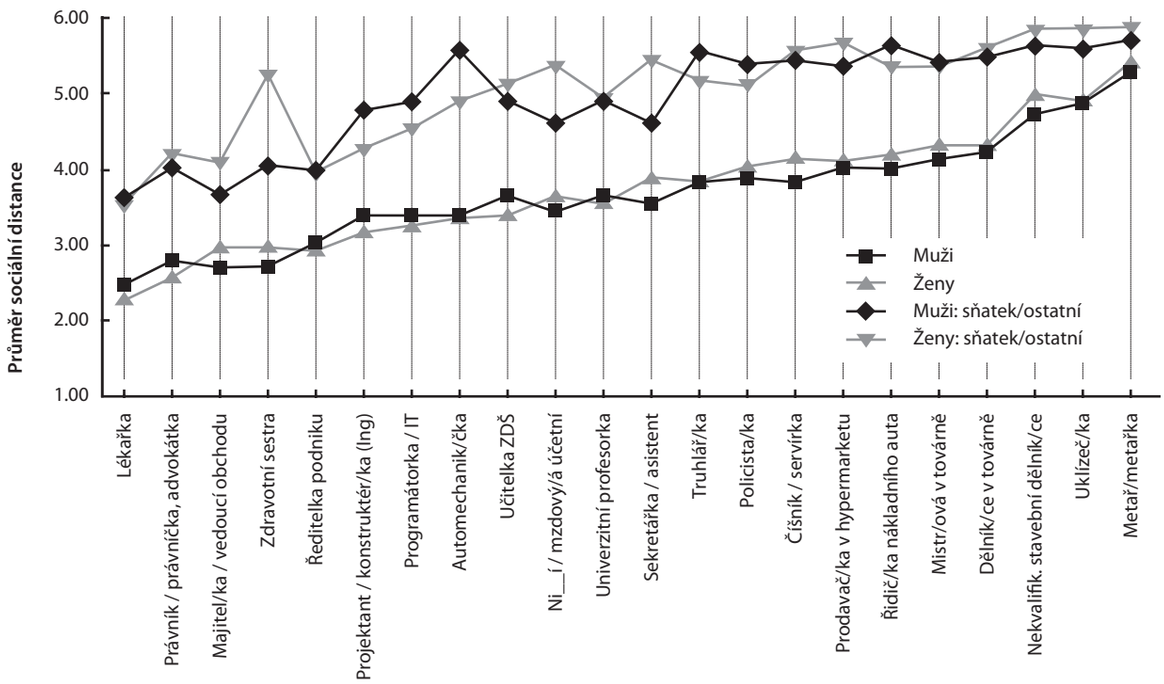

Zdroj: Sociální distance 2007, N= 799 (listwise)
Poznámka: rekódovaná verze škály v dolní části grafu má hodnoty 0= manžel/ka a 1 = ostatní
Celá škála (0-6) je na hlavní ose Y a rekódovaná na vedlejší ose Y vpravo

nase spolecnost #0108_final.indd 32 16/01/09 6:12 AM

nehodnotili profese mechanicky a unifikovaně bez ohledu na věcný význam škály. Neboť nepatrný rozdíl v hodnotách sociální distance mezi muži a ženami lze nalézt u profesí, které jsou genderově typické – pracují v nich převážně ženy. Jde o zdravotní sestru, sekretářku a nižší mzdovou účetní, číšníka/servírku a pravděpodobně také vedoucí/ majitele/ku obchodu (T- test, sig. $p < 0,05$). Dále ženy oproti mužům pociťují vyšší distanci k profesi číšníka/servírky a stavebního dělníka. Genderová podmíněnost procesu kategorizace (generalizace) u vysloveně genderově typických profesí – připomeňme, jde o láskyplný předsudek pozitivního charakteru – je patrná sledujeme-li rozdíly mezi nejbližší kategorií „vzal/a by si za manžela /manželku" a zbytkem odpovědí (horní křivky v obrázku 1). Muži upřednostňují z hlediska sňatku zejména profesi zdravotní sestry, zatímco ženy inženýra projektanta a automechanika. Naopak v porovnání s muži si umějí méně představit za životního partnera metaře, stavebního dělníka, uklízeče, truhláře, řidiče a prodavače. Celkový pohled na pořadí profesí podle průměrů škál napovídá, že distance profesí jsou u mužů a žen v podstatě stejné. V pořadí se liší o tři pozice pouze zdravotní sestra a sekretářka. Přes uvedené nepatrné odchylky, které jsou v logickém souladu s rozšířenými stereotypy v naší společnosti, lze konstatovat, že škály profesních distancí nejsou jako takové výrazně ovlivněny genderovými specifiky, ať už jde o pohlaví respondenta nebo o genderovou charakteristiku posuzované kategorie. V následující části proto prezentujeme analýzy pro soubor mužů a žen dohromady.

Rozdíly v distancích k profesím mezi sociálními třídami

Dosud jsme sledovali hodnoty sociální distance bez ohledu na stratifikační postavení toho, kdo je vyjadřuje. Koncept sociálních distancí je však svou povahou relační – na hodnocení má vliv vlastní postavení, proto je třeba při posuzování ochoty k interakci s určitou profesní skupinou zohlednit sociální status respondenta, tj. vzdálenost jeho postavení od posuzované kategorie. K určení této pozice použijeme subjektivní sociální třídu, ke které se dotázaní sami přihlásili. Vzhledem k nerovnoměrnému rozložení odpovědí – nikdo se v naší společnosti nehlásí k nejvyšší třídě – jsme počet třídních kategorií museli redukovat na pět.[8]

Hodnocení profesí je ovlivněno vlastním postavením [Laumann 1966: kap. 3]. Podívejme se proto v krátkosti na to, zda se respondenti významně lišší v imaginárních interakcích s profesními kategoriemi v závislosti na tom, do jaké sociální třídy sami sebe zařazují (viz obrázek 2). Na první pohled je patrné, že z hlediska pořadí příslušníci všech tříd sdílí zhruba stejnou představu o profesních kategoriích. Test významnosti rozdílu průměrů však ukazuje, že rozdíly jsou zejména mezi nejvyššími a nejnižšími třídami statisticky významné. Lidé z nižších tříd hodnotí lépe většinu dělnických profesí. Naopak lidé z vyšší třídy vidí jako sobě bližší některé odborné nemanuální profese (např. ředitel podniku, univerzitní profesor). Projevuje se tak efekt interakční blízkosti na základě podobnosti (like-me). Mezi vyššími a středními třídami nejsou v hodnocení profesí výraznější rozdíly, krom kategorie ředitel podniku.

Graf 1: Průměry škál sociální distance profesí, subjektivní sociální třídy

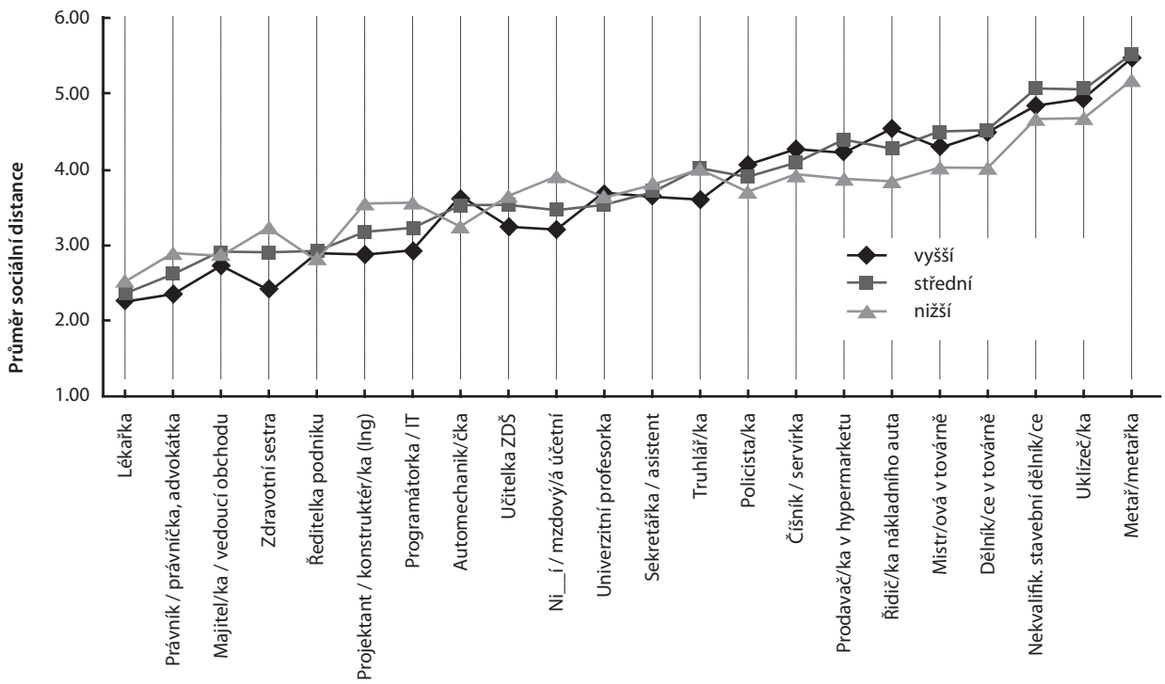

Zdroj: Sociální distance 2007, N= 799 (listwise)
Poznámka: * rozdíl průměrů mezi třídami (one-way anova) signifikantní na p < 0,05

nase spolecnost #0108_final.indd 33 16/01/09 6:12 AM

Vzhledem k tomu, že předmětem tohoto článku není ověřování hypotézy o podobnosti (like me) vs. referenční prestiže [Laumann 1966: kap. 3], tedy tomu, zda lidé vzhledem k vlastní pozici hodnotí podobné profese pozitivněji a nebo preferují prestižnější povolání než je jejich vlastní, ponecháme tuto otázku otevřenou pro budoucí analýzy [viz Häuberer 2008].

Symbolický prostor profesí – existují třídní hranice?

Nyní přistoupíme k hlavní části analýzy, ve které budeme hledat odpověď na otázku, zda v myslích lidí existuje něco jako subjektivní třídní hranice. Jsou některé profese vnímány jako navzájem si podobnější? Existují v jejich hodnocení nějaké struktury, které bychom mohli označit za subjektivně vnímané sociální třídy?

Ke komplexnímu posouzení struktury blízkosti jednotlivých profesí jsme vytvořili korelační matici škál profesí (není uvedena), ve které kontrolujeme vliv třídního postavení respondenta (použity jsou neparametrické Spearmanovy korelační koeficienty). Matice zobrazuje vzájemné distance resp. blízkost jednotlivých profesí. Za účelem posouzení skupinové struktury distancí mezi profesemi jsme matici dále převedli jednak pomocí metody mnohorozměrného škálování do dvourozměrného prostoru (vstupní matice podobností) a jednak jsme hledali optimální seskupení profesí s použitím shlukové analýzy.

Technika mnohorozměrného škálování umísťuje relativní vzdálenosti mezi páry objektů (v našem případě profesí) do co nejmenšího počtu dimenzí, tak aby uskupení bylo možno na základě podobnosti ve vytvořeném prostoru smysluplně interpretovatovat. V obrázku 3 subjektivní sociální distance utváří symbolický prostor profesí. Vidíme, že jejich uspořádání podél osy X odpovídá obecnému kontinuu prestiže a sociálního statusu (lékař a právník na jedné straně vs. metař a uklízečka na druhé), jak bylo patrné již v předchozí analýze četností. Na první pohled je patrná linie – označit ji můžeme za subjektivní třídní hranici – mezi bílými límečky (nemanuálně pracující) na levé straně a modrými límečky na pravé (manuální profese). Druhou vertikální dimenzi ovšem nelze jednoznačně interpretovat, nenese v sobě ani aspekt morálního hodnocení ani jednoznačně genderovou linii představ o profesních skupinách.

Podrobnější odpověď na otázku existence subjektivních sociálních tříd nám poskytne hierarchická shluková analýza. Umožňuje najít skupiny vnitřně stejnorodých proměn-

Graf 3: Sociální distance profesí. Multidimenzionální škálování. (Proxscal)

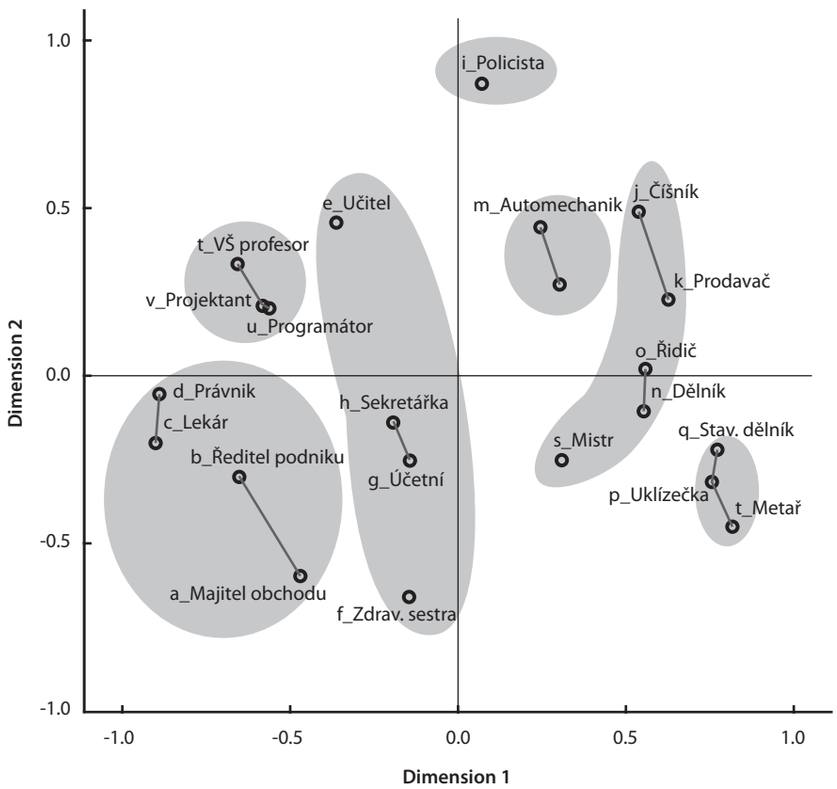

Zdroj: Sociální distance 2007, N= 799 (listwise)

Poznámka: intervalové relativní vzdálenosti, normalizovaný stress 0,04066
Subjektivní sociální třída měřena v pěti kategoriích, vstupní matice pořadových korelačních koeficientů (Spearmanovo Rho).
Vyznačeny jsou seskupení s 12 shluky a 7 shluky.

nase spolecnost #0108_final.indd 34 16/01/09 6:12 AM

ných, které jsou současně co nejméně podobné s proměnnými z jiných klastrů. Výsledky shlukování ukazuje stromový graf v obrázku 4, použita byla metoda průměrné vzdálenosti, jejíž předností je posuzováni všech vzdáleností prvků skupin. V analýze se postupně slučují profese na základě podobnosti. V posledním kroku vyjadřujícím největší distanci se povolání rozdělila na skupinu nemanuálních a manuálních profesí, ze které se v předchozím kroku vydělila profese policisty. Rovněž v symbolickém prostoru profesí je postavení policisty vzhledem k ostatním nejvzdálenější (viz obrázek 3).[9]

Vzniklá spojení profesí v řešení se sedmi shluky jsou vyznačena v obrázku 3. Většina z nich odpovídá reflexi statusových skupin či dokonce uskupení mající povahu sociálních tříd (definujeme-li třídu skrze podobné postavení na trhu práce a shodnou mírou prestiže). U některých z nich však můžeme hovořit spíše o *situsech*. Ty představují skupiny povolání dané pozicí horizontálního charakteru, které tvoří profese s podobnou mírou hodnocení (prestiže), vnitřně konzistentní zároveň s vnější variancí a daných povahou oboru (např. věda, obchod) [Hatt 1950].[10]

K posouzení do jaké míry se laická představa o třídním uspořádání shoduje se sociologickými koncepty tříd, danými

Tabulka 2. Průměrné hodnoty škály sociální distance, ISEI a SIOPS pro profesní skupiny z řešení do 7 shluků

	Soc. distance	ISEI	SIOPS
Odborné profese: ostatní (lékař, ředitel)	2,9	72	61
Odborné profese: technické (projektant)	3,5	68	63
Ženské odborné profese (zdr. sestra, sekretářka)	*3,6*	*56*	*50*
Dělnické profese kvalifikované, řemeslné	*3,7*	*32*	*40*
Policista	4,1	50	40
Rutinně nemanuální a polokvalif. manuální profese	4,2	35	31
Nekvalifikované dělnické a pomocné profese	5,1	20	16

Zdroj: Sociální distance 2007, N= 799 (listwise)

Graf 4: Seskupení profesí. Hierarchická shluková analýza. Stromový diagram

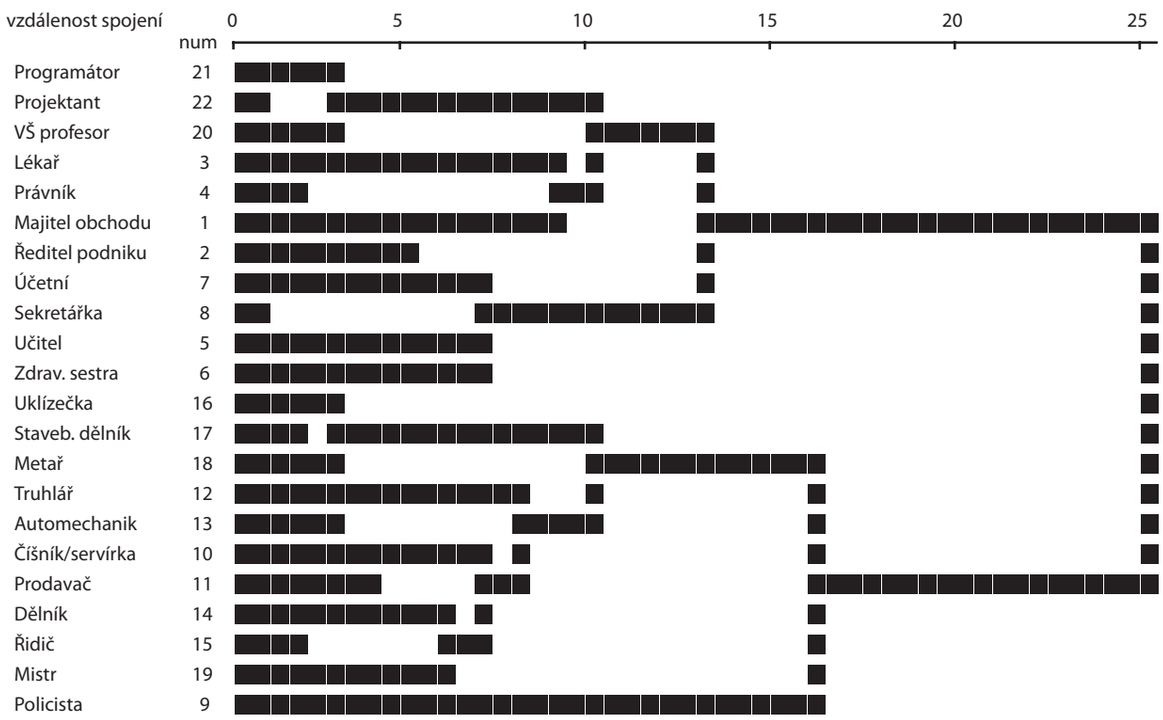

Zdroj: Sociální distance 2007, N= 799 (listwise)

Poznámka: metoda průměrné vazby, čtverec euklidovské vzdálenosti, vstupní matice vzájemných korelací škál při kontrole vlivu subjektivní sociální třídy.
K určení optimálního počtu shluků – profesních seskupení/tříd nám jako pomocné kritérium posloužil graf slučování (obrázek 5), který zobrazuje hladinu vzdálenosti mezi shluky v každém kroku spojování. Zlom křivky není, krom dvou prvních shluků dělících povolání na manuální a nemanuální, zcela jednoznačný. Za místo s největším rozdílem mezi kroky, které nejlépe odráží strukturu vzdáleností, můžeme považovat 15. krok, který odkazuje k sedmi shlukům.

nase spolecnost #0108_final.indd 35 16/01/09 6:12 AM

Graf 5: Graf slučování. Hierarchická slučovací analýza

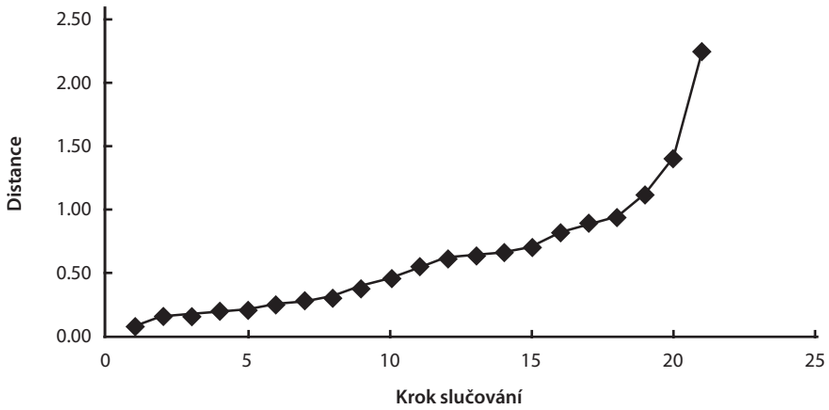

Zdroj: Sociální distance 2007, N= 799 (listwise)

pozicí na trhu práce a v zaměstnání či vlastnictvím výrobních prostředků, nemáme v baterii otázek dostatečný počet ani adekvátní výběr kategorií profesí. Většina posuzovaných povolání představuje zaměstnanecké pozice, zastoupeny nejsou ekonomické činnosti spojené s podnikáním a vlastnictvím výrobních prostředků (i když některé mohou být vykonávány jako živnost, např. právník či automechanik). Pouze profese ředitele podniku a mistra v továrně v sobě obsahují řídící postavení.

Ve zkoumaném výběru profesí jsou patrné dvě skupiny vysoce prestižních odborných povolání, které můžeme označit za situsy: převážně technického ražení (projektant, programátor, profesor) a seskupení ostatních odborných povolání tvořené jednak praktičtěji orientovanými profesemi, které jsou v častém kontaktu s lidmi a disponují vysokým symbolickým kapitálem (lékař, právník), a jednak profesemi vyznačujícími se hierarchickou řídící pozicí a ekonomickým kapitálem (ředitel, majitel obchodu). Dodejme, že v jiném řešení shluků pomocí Wardovy metody, jenž je silná při hledání kompaktních klastrů, se tyto dvě podskupiny ve stejném kroku vydělily samostatně. Uvedená seskupení odborníků jsou uvnitř z hlediska povahy práce i socioekonomického statusu poměrně homogenní (průměrné hodnoty stratifikačních škál skupin profesí jsou uvedeny v tabulce 2). Můžeme je proto, v souladu s jejich pozicí v objektivní třídní klasifikaci EGP, považovat za podskupiny – situsy uvnitř subjektivně vnímané třídy vysokých odborníků. Další, vzhledem k předchozí relativně blízkou skupinu nemanuálních odborných profesí s převahou zastoupení žen (učitel/ka, sekretářka, účetní, zdravotní sestra), lze spíše označit za třídní. Někdy se s určitou nadsázkou v souvislosti s těmito profesemi hovoří o „růžových límečcích".

Pomineme-li na rozhraní mezi bílými a modrými límečky stojící profesi policisty, tak v případě modrých límečků existuje v názorech lidí na jedné straně blízce nemanuálním profesím hodnocená skupina kvalifikovaných řemeslných profesí: automechanik, truhlář (řešení s osmi shluky) a na druhé nekvalifikovaných povolání: stavební dělník, uklízečka, metař. Mezi těmito dvěma skupinami lidé umisťují blízko sebe v symbolickém interakčním prostoru profese víceméně polokvalifikované, pracující převážně manuálně (s výjimkou kvalifikovaného továrního mistra): řidiče, prodavače, číšníka/servírku a dělníka v továrně (viz obrázek 3). Povaha uvedených tří seskupení a zejména fakt, že poslední jmenované je profesně značně heterogenní, ukazuje na to, že v české společnosti již nepřevládá zcela jasně vykrystalizovaná představa o dělnické třídě spojená s výrobou. Nejníže hodnocenou skupinu nekvalifikovaných profesí s nejvyšší sociální distancí, nízkou prestiží a statusem, která odkazuje k nejistému postavením na trhu práce (stavební dělník, uklizečka, metař), ovšem lze jednoznačně označit za subjektivně vnímané třídní seskupení.

Sledované skupiny povolání v této úrovni spojení, sice lze umístit na stratifikační kontinuum, ale tradičnímu socioekonomickému pohledu na třídní seskupení zcela jednoznačně neodpovídají. Pokud uvažujeme pět shluků, v nichž se sloučily vysoce odborné profese do jedné skupiny a dělnické a rutinně nemanuální do jiné, pak dostaneme jakési čtyři subjektivně vnímané třídy (pomineme-li specifickou pozici profese policisty), vyznačeny jsou v obrázku 4: *vysocí odborníci*, *odborné ženské profese*, *manuálně a rutinně nemanuální pracující* a *nekvalifikované manuální povolání s nízkou prestiží*.[11] [12]

Nesmíme ale zapomínat, že tyto subjektivně vnímané třídy jsou dány výběrem posuzovaných profesí. Pokud by byl k posouzení předložen jiný seznam, mohla by teoreticky vzniknout odlišná mapa profesních distancí. Nicméně lze se domnívat, že výsledky našeho výzkumu ukazují základní kontury reflexe stratifikačního systému u nás.

Závěr

Položili jsme si otázku, zda v názorech české veřejnosti existují mentální kategorizační schémata profesních seskupení, která by vymezovala subjektivní třídní hranice. Odpověď má dvě roviny. V rovině obecnější se lze setkat s jasným rozlišením mezi manuální a nemanuální prací tj. mezi modrými a bílými límečky. Pokud bychom však hledali mezi zkoumanými 22 profesemi vyhraněná zcela konzistentně vnímaná třídní seskupení (z hlediska sociologické teorie dané podobným postavením na trhu práce), odpověď již tak zcela jednoznačná být nemusí. Uvažovat můžeme o sedmi vnímaných skupinách, kdy ty nejvýše a nejníže postavené lze označit za jednoznačné třídní – vysocí odborníci a nekvalifikované pomocné profese,

nase spolecnost #0108_final.indd 36 16/01/09 6:12 AM

zatímco některé je lépe považovat za situsové seskupení, zejména skupiny vysoce odborných profesí (technické, v kontaktu s lidmi, řídící). Kategorie manuálně a rutinně nemanuálně pracujících ve službách jeznačně heterogenní, v představách lidí kvalifikovaný mistr s rozhodovací pravomocí a prodavač v hypermarketu mají stejnou míru sociální distance. Pokud tyto skupiny dále sloučíme, dostaneme čtyři subjektivně vnímané třídy vymezené mírou ochoty k interakci s jejich představiteli: vysokých odborníků, odborných ženských profesí, kvalifikovaných a polokvalifikovaných manuálně i nemanuálně pracujících a nekvalifikovaných povolání s nízkou prestiží. Tyto třídy představují základní kontury subjektivně vnímaného stratifikačního uspořádání v naší společnosti. Při jejich konstrukci nezáleží na vlastním postavení ve stratifikačním systému, sdílí ho jak „ti nahoře" tak „ti dole".

.

literatura

Allport, G. W. (1954) 2004. *O povaze předsudků*. Praha: Prostor.

Bogardus, E., S. 1925. "Measuring Social Distances." *Journal of Applied Sociology* 9: 299-308.

Bogardus, E., S. 1947. *The development of social thought*. New York: Longmans, Green.

Bottero, W., K. Prandy. 2003. "Social interaction distance and stratification." *British Journal of Sociology* 54: 177-197.

Coxon, A. P. M., P. Davies, C. L. Jones. 1986. *Images of social stratification: occupational structures and class*. London: Sage Publications.

Hatt, P. K. 1950. "Occupation and Social Stratification." *American Journal of Sociology* 55(6): 533-543.

Häuberer, J. 2008. "Birds of a Feather Flock Together … Does my job determine how I see myself and others?" *Socioweb* 2008/7-8: 14-17.

Krejčí, J., P. Matějů. 1999. „Standardní klasifikace sociálních tříd a statusu." *SDA Info* 99/3.

Laumann, E. O. 1966. *Prestige and association in an urban community; an analysis of an urban stratification system*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.

McFarland, D. D., D. J. Brown. 1973. „Social Distance as Metric: A Systematic Introduction to Smallest Space Analysis." Pp. 213-252 in E. O. Laumann. *Bonds of Pluralism: The Form and Substance of Urban Social Networks*. New York: John Wiley.

Morris, R. T. , R. J. Murphy. 1959. "The Situs Dimension in Occupational Structure." *American Sociological Review* 24(2): 231-239.

Poole, W.C. 1927. "Distance in Sociology." *American Journal of Sociology* 33: 99-104.

Ryšavý, D. 2003. „Sociální distance vůči Romům. Případ vysokoškolských studentů." *Sociologický časopis* 39 (1): 55–77.

Simmel, G. 1992 (1908). „Exkurs über den Fremden." Pp. 764–771 in Simmel, G.: Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

Tuček 2003. „Prestiž povolání jako míra skupinových nerovností." Pp. 282–290 in M. Tuček (ed.). *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí.* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Vojtíšková, K. 2007. „Vnímání sociální stratifikace: Ti dole – zaslouží si uznání?" Pp. 119-135 in J. Šanderová (ed.). *Sociální nerovnosti v kvalitativním výzkumu*. Praha: FSV UK

poznámky

[1] Vypracování této stati bylo podpořeno juniorským badatelským grantem GA AV ČR „Sociální distance ve stratifikačním prostoru ČR" (reg. n. B700280603). Rádi bychom poděkovali Ondřeji Špačkovi za pomoc při analýze a Martě Kolářové za cenné komentáře.

[2] Reprezentativní šetření dospělé populace ČR provedené v prosinci 2007 agenturou FOCUS. Vybráno bylo 1197 respondentů pomocí stratifikovaného náhodného výběru (metoda náhodné procházky). Více informací na www.socdistance.wz.cz.

[3] Bogardus sice svou metodu nazval škálou sociální distance (tedy vzdálenosti), ale vzhledem k instrukcím respondentům se spíše jedná o „škálu sympatičnosti a porozumění" [McFarland, Brown 1973].

[4] Laumann použil pro převedení dílčích škál souhlasu u každého výroku týkajícího se intimity vztahu na jednu škálu sociální distance pro každou z posuzovaných profesí sumovanou Likertovu škálu. Guttmanova simplex analýza (sledující strukturu vzájemných korelací položek) ověřila, že škála je jednodimenzionální a ordinální. „Sociální vztahy lze uspořádat na kontinuu daném relativní intimitou možnosti se setkávat s určitou osobou" [Laumann 1966: 36]. Z tohoto důvodu a vedeni snahou o časovou úspornost při dotazování jsme použili výroky přímo jako ordinalizovanou škálu.

[5] Standardní mezinárodní škálu prestiže povolání (SIOPS) sestrojil D. Treiman na základě průniku škál z výzkumů prestiže provedených v několika desítkách zemí po druhé světové válce. Mezinárodní index socioekonomického statusu povolání (ISEI) vznikl na přelomu 80. a 90. let z údajů o vzdělání a příjmech typických pro jednotlivé kategorie zaměstnání. Podrobněji o stratifikačních indexech pojednává článek J. Krejčího a P. Matějů [1999].

[6] Otázka zněla: „Zkuste u následujících povolání posoudit, jak jsou podle Vás užitečná pro společnost". K hodnocení byla k dispozici 10-ti bodová škála, kde 10 znamená největší užitečnost.

[7] Podrobněji na rozdíl mezi subjektivní sociální distancí a obecnou užitečností poukazují výsledky faktorové analýzy (výsledky zde nejsou uvedeny), metody pomocí níž můžeme redukovat počet původních položek (zde posuzovaných povolání) a identifikovat tak latentní dimenze v našem případě hodnocení profesí. Ta v obou případech odhalí společnou hlavní dimenzi obecné prestiže, nicméně další dimenze se poněkud liší. Zatímco u sociální distance lidé hodnotí podobně skupinu odborných ženských profesí jako zdravotní sestra, účetní a sekretářka (viz druhou část článku), v případě společenské užitečnosti vydělují zvlášť profese, které jsou důležité pro zdraví, vzdělání a bezpečnost (lékař, zdravotní sestra, učitel, policista). Společensky mimořádně oceňovaná jsou tedy taková povolání s jejichž výkonem je spojeno očekávání služby v neobvyklých životních situacích, kdy se cítíme bezbranní a ohrožení. Uvedené rozdíly tak

nase spolecnost #0108_final.indd 37 16/01/09 6:12 AM

poukazují na validitu – rozuměj obsahovou platnost z hlediska toho, co jsme zamýšleli měřit – u obou přístupů k měření subjektivní hierarchizace povolání.

[8] Podíl pěti subjektivních tříd je následující: 1. vyšší 8%; 2. střední třída 46%; 3. nižší střední 26%; 4. dělnická 7%; 5. nižší 4%. Pro jednoduchost v části porovnávající rozdíly průměrů (obrázek 2 a poznámka 12) používáme sloučené tři kategorie: vyšší, střední a nižší třídy (podíl 8 / 46 / 4 %).

[9] Když jsme shlukovou analýzu provedli bez této profese výsledek byl stejný, také pokud shlukování proběhlo pomocí jiného postupu (Wardova metoda) odhalena byla stejná seskupení. Struktura shluků je také v zásadě stejná, pokud seskupujeme v jednotlivých sociálních třídách samostatně, lišší se jen pořadí jejich spojení.

[10] Pojem *situs* odkazuje k vícedimenzonalitě stratifikačního systému, odráží horizontální charakter zatímco status vertikální. P. Hatt hovoří o „skupinách povolání" (occupational family), v nichž jsme při jejich hodnocení konzistentní. Ty chápe jako určitou podmnožinu situsu, např. situs manuální práce tvoří skupiny: stavební řemesla (a v nich jednotlivé profese: elektrikář, truhlář, instalatér), kvalifikovaných montérů, venkovní práce, nekvalifikovaní dělníci. Jde o takovou skupinu povolání, u nichž lze statusový systém považovat za ucelenou jednotku [Hatt 1950]. Existuje ale i poněkud odlišné pojetí situsu, v němž každá situsová kategorie musí obsahovat profese s rozpětím statusu od nejnižší do nejvyšší hodnoty. Kupříkladu situsem právních orgánů prochází profese celého statusového kontinua: soudce vrchního soudu, právník, policista, dozorce [Morris, Murphy 1959].

[11] Tyto skupiny jsou podobné čtyřem hlavním seskupením, které odhalil výzkum kognitivních představ o světě profesí v 70. letech ve Skotsku: odborníci, profese jednající s lidmi, nekvalifikované profese a řemesla [Coxon at al. 1986].

[12] K ověření distancí mezi skupinami profesí jsme také použili metodu, kterou navrhl E. O. Laumann [1966: kap. 4]. Spočívá v testování rozdílů vzájemných rozdílů průměrných hodnot dvojic profesí (matice 22 x 22) pro každou ze tří subjektivních tříd zvlášť (t-test pro párové srovnání v závislém výběru zohledňujícím počet testů). U všech třech tříd se objevují následující páry profesí se stejnou distancí: majitel/vedoucí obchodu a zdravotní sestra; prodavač a řidič; tovární dělník a mistr; řidič a mistr; uklízečka a stavební dělník; programátor a projektant. Ukazuje se, podobně jako u výsledků shlukové analýzy, že respondenti kategorizují odlišně profese bílých a modrých límečků, neboť stejné dvojice pochází vždy pouze z jedné této skupiny.

Jiří Šafr získal doktorát ze sociologie na Univerzitě Karlově v Praze. Pracuje jako výzkumný pracovník v oddělení Studia sociální struktury Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. a v Institutu sociologických studií UK FSV. Zabývá se výzkumem sociálních stratifikace a nerovností (sociální distance, kulturní spotřeba a sociální třídy), sociální spravedlnosti a problematikou společenské koheze a sociálního kapitálu. Externě vyučuje na KŘSZSO FHS UK.
Lze ho kontaktovat na adrese: **jiri.safr@soc.cas.cz**

Julia Häuberer vystudovala sociologii na Technische Universität Chemnitz. V současnosti působí v oddělení Studia sociální struktury Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. a na Institutu sociologických studií UK FSV. Zabývá se výzkumem sociálního kapitálu, sítí a sociálních nerovností a metodologií analýzy kvantitativních dat. Dokončuje disertační práci na téma měření sociálního kapitálu v české společnosti.
Lze ji kontaktovat na adrese: **julia.hauberer@soc.cas.cz**

medailon

Kdo byl Pavel Machonin

Pavel Machonin byl bezesporu jednou z největších osobností píšících současné sociologické dějiny a jeho odchod znamená obrovskou ztrátu nejen pro vědeckou, ale také pro laickou veřejnost. Jeho životním krédem bylo, že „posláním sociologa je poznávat skutečné sociální vztahy mezi lidmi, nikoliv podléhat módním ideologiím." Ve své celoživotní práci se proto snažil co nejrealističtěji vypovídat o sociální skutečnosti a zabývat se reálnými otázkami a výsledky, ke kterým dospěl, psát co možná nejsrozumitelnějším jazykem [Petrusek, Tuček 2007: 822].

Osobnost Pavla Machonina byla úzce spjata s důležitými milníky jak historickými, tak sociologickými. V šedesátých letech byl jedním z prvních sociálních vědců, kteří se zásadně podíleli a iniciovali znovuzrození české sociologie po temném období, kdy byla označována za buržoazní „pavědu" [Večerník 2008: 587]. Jeho práce v tomto období, které předcházelo Pražskému jaru 1968, je pro sociologii velmi důležitá. Roku 1965 vznikl při Československé akademii věd samostatný Sociologický ústav a zároveň byla obnovena činnost Sociologického časopisu. Ředitelem ústavu se stal právě Machonin, pod jehož vedením byl ustaven tým badatelů, kteří připravili empirický výzkum sociální stratifikace. výsledky tohoto šetření reálně zobrazily tehdejší českou společnost a poskytly pohled oproštěný od ideových nánosů.

Další Machoninovou zásluhou bylo hledání a motivování nových výzkumníků, na což dokázal sehnat peníze od tehdejší vlády. Lze říci, že pod jeho vedením bylo vybudováno jádro výzkumného týmu a teorie a metodologie mnohorozměrné-

nase spolecnost #0108_final.indd 38 16/01/09 6:12 AM

ho sociálního statusu jako komplexního nástroje pro studium sociální struktury [Večerník 2008: 587].

Za jeho nejznámější knihu, již publikoval spolu s dalšími mladými sociology tzv. mladé generace, můžeme označit dílo *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace* (publikovaná roku 1969), kvůli které byl však po dlouhých dvacet let pronásledován komunistickým režimem [Eichler 2008]. Kniha se totiž stala neoficiálním symbolem Pražského jara v sociologii. V průběhu normalizace se nesměla číst, ale její vydání mělo dalekosáhlejší následky. Samostatný Sociologický ústav byl rozpuštěn a Pavel Machonin byl vyloučen z Komunistické strany Československa. Jeho jméno se stalo součástí seznamu nepřátel socialismu, nemohl pokračovat ve své akademické dráze, čímž byl de facto vyloučen z vědeckého života [Večerník 2008: 588].

V sociologii mohl znovu začít působit až po roce 1989. Hned po svém návratu se jeho pozornost zaměřila především na témata týkající se sociální struktury a jejích proměn - tedy výzkumů sociálních nerovností, elit a sociální soudržnosti. Jako vedoucí oddělení Studia sociální struktury při obnoveném Sociologickém ústavu Akademie věd se začal zajímat také o téma transformačních procesů v postkomunistických zemích. [Jeden ...]

Na začátku devadesátých let pracoval na vytvoření prvního velkého výzkumu sociální struktury a mobility, nazvaném *Třída a sociální struktura* (1991). Dále se zabýval komparativním výzkumem *Sociální stratifikace ve střední a východní Evropě a koloběh elit* (1993), který vedli Donald Treiman a Ivan Szelényi. Data z mnoha těchto výzkumů posloužila nejen Machoninovi k sepsání mnoha publikací. V roce 1994 sestavil tým badatelů, ve kterém figurovali i mladí studenti, v němž hrál jednu z výrazných rolí především Milan Tuček [Večerník 2008: 588].

Za svůj život Pavel Machonin obdržel několik vyznamenání a čestných uznání – např. od Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových nebo cenu Jana Evangelisty Purkyně Akademie věd za zásluhy o rozvoj humanitního vědění [Petrusek, Tuček 2007: 822]. Byl také jmenován čestným prezidentem *Výzkumu komunit pro sociální stratifikaci a mobility* ISA (Mezinárodní sociologické asociace), což představuje nejvyšší výraz uznání za jeho průkopnickou práci v této oblasti studia sociální reality.

Byl také dlouholetým členem Vědecké rady Sociologického ústavu AV ČR a mezi jeho poslední aktivity můžeme zařadit spolupráci na projektu Ministerstva práce a sociálních věcí pojmenovaném *Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu* [Večerník 2008: 589]. Spolupracoval rovněž s Masarykovou dělnickou akademií.

I ve svém vysokém věku se tedy aktivně účastnil vědecké činnosti a stále publikoval v oboru svého celoživotního zájmu, ve kterém zanechal odkaz v podobě desítek knižních titulů a studií, které se zapsaly do dějin sociologie nesmazatelnou

stopou. Tento velký sociolog, jehož si kolegové cenili především díky jeho pracovitosti, spolehlivosti a čestnosti, zemřel v Praze dne 14. července 2008 ve věku 81 let.

Jana Šípová

Literatura:

Eichler, P. 2008. „Zemřel sociolog Pavel Machonin, vědec pronásledovaný komunisty." [online]. Praha: iDNES [cit. 24.9.2008]. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/zemrel-sociolog-pavel-machonin-vedec-pronasledovany-komunisty-pw1-/domaci.asp?c=A080715_145932_domaci_pei>.

Petrusek, M., M. Tuček. 2007. „Pavel Machonin – vědec, učitel a přítel (*1927)." Sociologický časopis 43 (4): 821-823.

Jeden z nejvýznamnějších českých sociologů docent PhDr. Pavel Machonin, DrSc., zesnul v pondělí 14. července 2008 v Praze ve věku 81 let. Publikováno online. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. [cit. 24.9.2008]. Dostupné z: <http://www.soc.cas.cz/articles/cz/13/4315/Zesnul-vyznamny-sociolog-Pavel-Machonin.html>.

Večerník, J. 2008. „Pavel Machonin, eminent Czech sociologist, has died." Czech Sociological Review 44 (3): 587-589.

nase spolecnost #0108_final.indd 39 16/01/09 6:12 AM

Trochu osobní vzpomínání na Pavla Machonina

Pavel Machonin byl a zůstává legendou české sociologie, při jejíž obnově v šedesátých letech stál. Tehdy spolu s týmem mladých začínajících sociologických nadšenců provedl zcela unikátní, neobvykle invenční a také neobvykle rozsáhlý výzkum stratifikace československé (socialistické) společnosti. A nejen že provedl, ale i dokázal zjištěná fakta zpracovat do zásadního sociologického svědectví o stavu tehdejší společnosti. Knihu Československá společnost (vyšla v Bratislavě v roce 1969) zatím u nás nikdo v této oblasti výzkumu vlastně nepřekonal. Ani on sám v knížkách zabývajících se podobnou tematikou, na kterých jsem se spolupodílel v polovině devadesátých let. Z doby psaní (dopisování) této knihy se traduje, jak držel pod zámkem a o hladu svoje spoluautory, aby je donutil včas dopsat některé kapitoly.

Moje první setkání s Pavlem Machoninem - s touto i tehdy téměř mytickou osobností empirického výzkumu - proběhlo někdy na počátku osmdesátých let. V té době jsem byl, podle svého mínění, už zkušeným metodologem, měl jsem za sebou řadu velkých výzkumů, které byly prováděny v Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV. Díky tomu, že jsem přišel do sociologie z MFF, tak jsem normalizační historii kolem Machonina vlastně příliš neznal, ale výše zmíněnou knihu jsem měl podrobně přečtenou. Připravoval jsem tehdy s Jirkou Linhartem nový (a podle našeho mínění přelomový a inovační) výzkum sociální struktury, stratifikace a mobility. Linhart byl z Machoninova původního týmu a zorganizoval (i když se trochu asi obával) neformální (dalo by se říci ilegální) setkání nad koncepcí výzkumu. Pavel Machonin byl tehdy pro oficiální představitele české sociologie a akademického ústavu osoba nepřijatelná, odsouzená k zapomenutí nebo k zásadní kritickému přehodnocení. Byl hned na začátku sedmdesátých let vyhnán z akademických kruhů, pracoval v drůbežárně Xaverov jako metodik a počítal produkci kuřat.

Setkali jsme se s nezahořklým člověkem, který se snažil předat nám vše, co věděl, pomohl upřesnit koncept a ve vzájemné diskuzi jsme dali výzkumu jeho opravdu nezaměnitelnou a na tehdejší dobu neobvyklou tvář. I po letech si to myslím.

Pak už jsme se navzájem neztratili. Hned po roce 89 jsme se společně sešli v týmu, který začal z pověření sociologické obce připravovat první - svobodný, neideologický - výzkum sociálních nerovností, stratifikace a mobility. Tým vykrystalizoval do oddělení Sociologického ústavu - přitom se defakto zúžil na (nevyrovnanou) trojici Matějů, Machonin a Tuček. V roce 91 jsme provedli šetření, které je nyní trochu zapomenuto, protože v roce 93 proběhl v šesti postkomunistických zemích velký výzkum na téma stratifikace a mobility podle mezinárodní metodiky a pod vedením světoznámého amerického sociologa D. Treimana. Pavel Machonin se k metodice tohoto výzkumu a především k interpretaci výsledků stavěl dost kriticky, a to vedlo k jeho rozchodu s Petrem Matějů a k pokračování zkoumání podle vlastních představ. Já jsem odešel s ním.

Od té doby existují dva směry zkoumání české společnosti, dvě odlišné interpretace dějů po roce 89, odlišné důrazy na to, co je pro dynamiku společenského vývoje podstatné... A k tomu i někdy velice osobní a urážlivé napadání Pavla Machonina v odborném tisku.

Byl jsem oznámkován jako machoninovec. Znamenalo to, že jsem stejně jako on neomarxista, nebo dokonce nepoučitelný klasický marxista, že jsem konzerva starého střihu,.

Co jsme spolu za ta další léta řešili? Lépe by bylo říci, při čem jsem Machoninovi pomáhal: unikátní výzkum elit (96-98), nový (poučený a v mnohém inovativní) výzkum sociální stratifikace (99), první (průkopnický) výzkum soudržnosti (2004). Napsali jsme spolu s několika dalšími kolegy podobných názorů, byť Pavel Machonin byl vůdčí osobnost, dvě „machoninovské“ knihy o transformaci společnosti z pohledu sociologie a „machoninovský“ text o soudržnosti.

A hlavně jsme se po celá ta dlouhá léta denně setkávali, diskutovali (hádali se) o tom, co je a co není podstatné v dění v naší společnosti, jak to empiricky zjišťovat, měřit, jak a zda máme ve svých hodnoceních být (a)političtí... Musím přiznat, že Pavel byl a zůstával přesvědčeným a bojovným socialistou. Napsal bych komunistou, ale pro něho byl komunismus svázán s KSČ a KSČM s jejich pochybnými představiteli, neochotou přehodnotit období totality, atd., kdežto já byl často „kolísající“ intelektuál. Jeho stranickost někdy převážila nad objektivitou, nechtěl přijmout některá fakta, která se nehodila do jeho pohledu na svět. I v koncepcích empirických výzkumů se někdy objevily postupy, které mohly manipulovat skutečnost v prospěch jeho představ o tom, co je a co by mělo být. Jeho rukopis byl rozpoznatelný v konkrétním znění otázek, stejně jako byl nezaměnitelný způsob jeho výkladu a popisu procesů probíhajících v naší společnosti, „rukopis“ jeho textů nejen pro odbornou, ale také širší veřejnost.

To jsou všechno trochu suchá fakta, která jen a jen a znovu a znovu potvrzují „legendárního Machonina“: jeho urputnost, cílevědomost, angažovanost, náročnost, pracovní nasazení, bojovnost, věrnost sama sobě, neústupnost.

Není z toho vidět, v jakém prostředí vzájemné důvěry a porozumění vznikaly naše projekty a texty, jak mě Pavel postupně naučil myslet a psát, klást si smysluplné výzkumné otázky, rozumět sociologii, stát na vlastních nohou... A především, jak mě vychoval k dospělému jednání.

Pavel se nikdy nenaučil počítat se statistickými programy, i když statistickou analýzu ovládal. Podezřívám ho, že úmyslně. To abych měl pocit, že jsem pro něho v tomto ohledu nepostradatelný a tím i vlastně rovnoprávný partner. To vzniklo kdysi na počátku naší společné práce, kdy jsem měl o sociologickém přístupu k realitě, v podstatě o sociologických teoriích, jen zmatené představy, kdy jsem neuměl napsat jiný než čistě popisný text. A tehdy jaksi nepřímo pomocí svých zadání výpočtů a analýz mě přivedl do pro mě nového myšlenkového světa, k dobrodružství hlubšího poznání společenských procesů.

Vím, že neříkám nic nového, ale teprve s odchodem Pavla, jsem si uvědomil, co pro mě znamenal. Těžko se hledají aspoň trochu neotřelá slova, která by vyjádřila moji vděčnost za vše, co mě, nejen v oboru sociologie, naučil.

Milan Tuček

nase spolecnost #0108_final.indd 40 16/01/09 6:12 AM

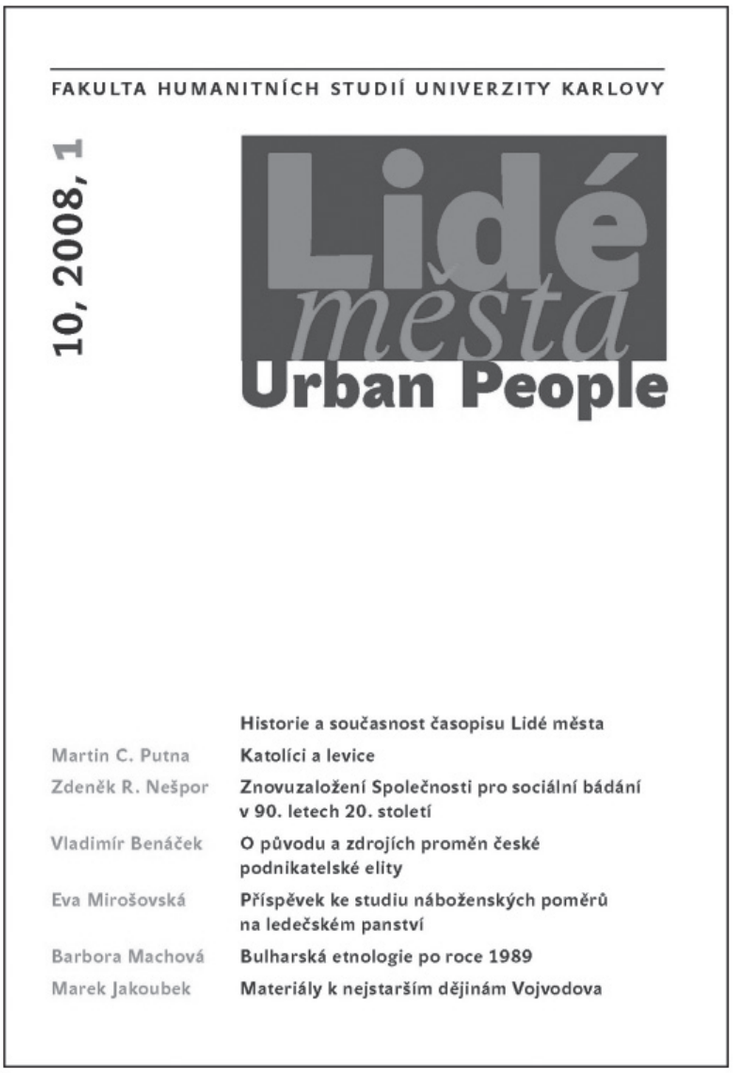

České vydání

šéfredaktor:
Zdeněk R. Nešpor
zdenek.nespor@soc.cas.cz

redakční rada:
Ladislav Benyovszky
Petr Janeček
Jaroslav Miller
Mirjam Moravcová
Olga Nešporová
Martin C. Putna
Franz Schindler
Markéta Škodová
Miroslav Vaněk

Anglické vydání

šéfredaktorka:
Hedvika Novotná
hedvika.no@seznam.cz

Adresa redakce:
U kříže 8
158 00 Praha 5

Lidé města / Urban People

**Recenzovaný odborný časopis věnovaný antropologickým vědám s důrazem na problematiku města a příbuzným společenskovědním a humanitním disciplínám.
Jedná se o jediný antropologický časopis vydávaný v České republice.
Vychází třikrát ročně, z toho dvakrát v českém jazyce (v květnu a v prosinci) a jednou v anglickém jazyce (v září).**

Redakce přijímá původní, dosud nepublikované vědecké texty z antropologických věd: stati, eseje, recenzní stati, materiály (edice), recenze, zprávy. Texty přijaté v českém nebo slovenském jazyce jsou zařazovány do českých čísel časopisu, texty přijaté v anglickém jazyce do anglických čísel časopisu. Stati, eseje a recenzní stati procházejí oboustranně anonymním recenzním řízením, o publikování materiálů, recenzí a zpráv rozhoduje příslušná redakční rada.

Distribuce: Nakladatelství Aleš Čeněk, Prvního pluku 17, 180 00 Praha 8.

nase spolecnost #0108_final.indd 41 16/01/09 6:12 AM

Pokyny pro autory

Autoři a autorky zašlou texty s abstrakty v angličtině do stanoveného termínu (uzávěrky 15. 3., 30. 9.). Zaslání abstraktu či textu nezaručuje otištění příspěvku v časopisu.

Šéfredaktorka první posoudí text, který může odmítnout postoupit do recenzního řízení, pokud nesplňuje formální či obsahové požadavky na odborný text nebo pokud neodpovídá zaměření časopisu. Členové redakční rady mají právo toto rozhodnutí prověřit.

Šéfredaktorka informuje e-mailem autory textů, které odmítla, že jejich texty nebudou zařazeny do recenzního řízení. Ostatní texty jsou postoupeny dvěma recenzentům. Recenzní řízení je anonymní.

Recenzenty vybírá šéfredaktorka: jedná se o odborníky na danou tematiku. Recenzenti hodnotí text na základě žádosti o posudek; článek buď doporučují či nedoporučují k přijetí, případně navrhnou jeho přepracování.

Konečné rozhodnutí o přijetí či zamítnutí příspěvků činí ve všech případech šéfredaktorka po poradě s redakční radou. Rozhodování o přijetí/přepracování/zamítnutí příspěvku se řídí ve většině případů následujícími pravidly:

- Oba posudky jsou kladné - o přijetí rozhoduje redakční rada a šéfredaktorka.
- Oba posudky jsou záporné - o zamítnutí rozhoduje redakční rada a šéfredaktorka.
- Oba posudky doporučují text přepracovat - autor je požádán o přepracování a text je recenzován buď znovu jedním z původních recenzentů nebo třetí osobu.
- Jeden posudek je kladný a druhý doporučuje text přepracovat - autor je požádán o přepracování a text je recenzován recenzentem, který požadoval jeho přepracování.
- Jeden posudek je kladný a druhý záporný - autor je požádán o přepracování a text je recenzován třetí osobu.
- Jeden posudek doporučuje text přepracovat a druhý je záporný - šéfredaktorka autora požádá o přepracování a přepracovaný text posoudí třetí recenzent, nebo šéfredaktorka může navrhnout redakční radě zamítnutí textu.

Recenzní řízení trvá maximálně 3 týdny, a to od data doručení článku redakci. Za překročení této lhůty způsobené recenzenty textu redakce neodpovídá.

Šéfredaktorka autorovi sdělí e-mailem výsledek recenzního řízení a informuje ho, zda redakce text přijímá, požaduje přepracování či zamítá, uvede také důvody. Rozhodnutí o přijetí či zamítnutí příspěvku činí šéfredaktorka po konzultaci s Redakční radou. Pokud autor s rozhodnutím nesouhlasí, může zaslat dopis se svými připomínkami redakci, šéfredaktorka ho poté tlumočí redakční radě. Autor má na přepracování textu podle připomínek recenzentů 14 dnů.

Pokud šéfredaktorka i redakční rada potvrdí přijetí textu k publikaci v Naší společnosti, informují o tom e-mailem autora článku.

Nabídka rukopisů

Redakce přijímá rukopisy v elektronické podobě v editoru Word zaslané na adresu cvvm@soc.cas.cz. V průvodním dopise autoři uvádějí úplnou kontaktní adresu, včetně emailové adresy a telefonu, a stručný profesní životopis.

Formát rukopisu

Rukopis musí obsahovat abstrakt v angličtině (800-1200 znaků včetně mezer), název stati v češtině a angličtině, 3-5 anglických klíčových slov, medailon autora (3-7 řádek) a zpravidla i bibliografii (na každou položky ze seznamu musí být odkázáno rovněž v textu, jinak budou ze seznamu vyřazeny).

Stati by měly mít rozsah cca 10 000-15 000 znaků (včetně mezer). Redakce provádí jazykovou úpravu textu.

Rozsah recenzí a zpráv: do 10 NS.

Odkazy v textu ve formě:
[Houser 2007: 23].

Odkazy v seznamu literatury pak dle citační normy obvyklé v Sociologickém časopisu/Czech Sociological Review (http://sreview.soc.cas.cz/upl/pokyny/pokyny.pdf):

tedy např.:

Monografie:
Keller, Jan. 2005. Soumrak sociálního státu. Praha: Sociologické nakladatelství.
Kunštát, Daniel (ed.). 2006. České veřejné mínění: výzkum a teoretické souvislosti. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
Dohnalová, Marie, Jaroslav Malina, Karel Müller. 2003. Občanská společnost: Minulost – současnost – budoucnost. Brno: Nadace Universitas Masarykiana.

Články v časopisech:
Putnam, Robert D. 1995. „Bowling Alone: America's Declining Social Capital." Journal of Democracy 6 (1): 65-78.

Články ve sbornících:
Rymsza, Marek, Annette Zimmer. 2004. „Embeddedness of Nonprofit Organizations: Government-Nonprofit Relationships." Pp. 169-197 in Annette Zimmer, Eckhard Priller (eds.). Future of Civil Society. Making Central European Nonprofit Organizations Work. Opladen: VS Verlag.

Grafy posílejte vložené do editoru Word jako grafy (nikoli jako obrázek). V případě grafů a obrázků je nutné uvést zdroj a v textu na ně odkázat, ne vždy je možné zařadit je na autorem požadované místo.

nase spolecnost #0108_final.indd 42 16/01/09 6:12 AM

obsah

[stati]

Klasická psychoanalýza a politika
Marek Loužek 3

Rozhodovací procesy při zodpovídání výzkumných dotazů
Jiří Vinopal 9

Postoje k výpůjčkám v soudobé češtině
Tom Dickins 14

Subjektivní sociální distance k profesím: existují v české společnosti subjektivní třídní hranice?
Jiří Šafr, Julia Häuberer 28

[medailon]

Kdo byl Pavel Machonin
Jana Šípová 39

Trochu osobní vzpomínání na Pavla Machonina
Milan Tuček 40

Časopis **Naše společnost j**e vědeckým periodikem, které vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., od roku 2003. Od roku 2007 je časopis recenzovaný. Naše společnost je zařazena na Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice, který schválila Rada pro výzkum a vývoj na svém 234. zasedání dne 20. června 2008.

Redakční rada Naší společnosti:

Ing. Jan Červenka, (CVVM, SOÚ AV ČR, v.v.i.), Jindřich Krejčí, Ph.D. (Sociologický datový archiv SOÚ AV ČR, v.v.i., a FSV UK), František Kalvas, Ph.D. (FF ZČU), PhDr. Daniel Kunštát, Ph.D., (CVVM, SOÚ AV ČR, v.v.i.), PhDr. Igor Nosál, Ph.D., (FSS MU), RNDr. Bohuš Pospíšil, demograf, bývalý pracovník ÚVVM při ČSAV, Doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc., (FF UK), PhDr. Tomáš Trampota, Ph.D., (FSV UK a New York University), PhDr. Jiří Vinopal, Ph.D., (CVVM, SOÚ AV ČR, v.v.i.), Mgr. Milan Zeman (Sociologický ústav SAV, Bratislava)

Šéfredaktorka: Mgr. Markéta Škodová (marketa.skodova@soc.cas.cz)

Redakce: Bc. Jana Šípová

Zaměření Naší společnosti: stati primárně vycházejí z výzkumů veřejného mínění a jeho výsledků, a to s důrazem na širší mezioborové souvislosti a aktuálnost témat. Příspěvky čerpají zejména z dat kontinuálního šetření CVVM. Časopis přijímá i analýzy vycházející z empirických šetření jiných subjektů a teoretické stati, které souvisejí s tématy výzkumu veřejnosti a jejího mínění, a těží z paradigmat nabízených nejen sociologií, ale například též demografií, politologií, ekonomií, mediálními studii, soudobými dějinami etc.

Čtenáři Naší společnosti:

zvláště středoškolští učitelé (časopis je posílán mj. na všechna gymnázia v ČR), ale i studenti a pedagogové vysokých škol a dalších akademických institucí sociálněvědního zaměření.

Naše společnost online: http://www.cvvm.cas.cz

Časopis vychází dvakrát ročně v nákladu 700 kusů a je distribuován zdarma.

Korespondenci zasílejte na adresu: CVVM, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, nebo na e-mail cvvm@soc.cas.cz.

Vydání tohoto čísla Naší společnosti podpořila Grantová agentura AV ČR z projektu IAA700280702.

ISSN 1214-438X.

nase spolecnost #0108_final.indd 43 16/01/09 6:12 AM

ISSN 1214-438X

nase spolecnost #0108_final.indd 44 16/01/09 6:12 AM